

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ
ANABİLİM DALI

X-XIII. YÜZYILLAR ARASINDA HALEB VE ÇEVRESİ

Yüksek Lisans Tezi

Taner ATMACA

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ
ANABİLİM DALI

X-XIII. YÜZYILLAR ARASINDA HALEB VE ÇEVRESİ

Yüksek Lisans Tezi

Taner ATMACA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Eşref BUHARALI

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

X-XIII. YÜZYILLAR ARASINDA HALEB VE ÇEVRESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Eşref BUHARALI

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Taner ATMACA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR.....	III
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	IV
GİRİŞ.....	VII-XXVII

I. BÖLÜM

SELÇUKLULAR HAKİMİYETİNDE HALEB

A. Selçuklu Öncesi Haleb'e Yapılan Türkmen Akınları.....	1
B. Tacü'd-Devle Tutuş Zamanında Haleb.....	8
C. Kasımüddeve Aksungur'un Haleb Valiliği	10
D. Tacüddeve Tutuş'un Haleb'te Yeniden Melik Oluşu ve Oğlu Rıdvan'ın Haleb Hakimiyeti.....	18
E. Alparslan el-Ahres'in Haleb İdaresini Alışı.....	22
F. Alparslan el-Ahres'in Öldürülmesi ve Atabeg Lülü'nün Sultan Şah'ın Naibi Olarak Haleb İdaresini Ele Geçirmesi.....	25
G. Atabeg Şemsülmülük Yaruktaş'ın Haleb'teki Naibiyeti ve Mardin Artuklu Emiri İlgazi'nin Haleb Hakimiyeti.....	31

II. BÖLÜM

ZENGİLER DÖNEMİNDE HALEB

A. İmadeddin Zengi Döneminde Haleb	36
B. Nureddin Mahmud Zengi'nin Haleb Hakimiyeti.....	42
C. Nureddin Mahmud'un Ölümü ve Melik Salih İsmail'in Haleb Hakimiyeti.....	52
D. Melik Salih İsmail'in Ölümü ve Haleb'in Musul İdaresine Geçmesi, Haleb-Sincar Değişimi.....	56

III. BÖLÜM

EYYUBİLER DÖNEMİNDE HALEB

A. Selahaddin Eyyubi ve Haleb Muhasarası.....	62
B. Melik Zahir Gazi Devrinde Haleb.....	73
C. Zahir Gazi'nin Ölümünden Sonra Haleb.....	81

IV. BÖLÜM

XI ve XIII. YÜZYILLAR ARASINDA HALEB'İN FİZİKİ YAPISI VE

HALEB'TE YER ALAN MİMARİ ESERLER

A. Şehir Kalesi ve Surlar.....	101
B. Mahalleler.....	111
C. Mimari Eserler.....	114
Ca. Medreseler.....	114
Cb. Camiler.....	133
Cc.Diğer Mimari Eserler.....	135

SONUÇ

ÖZET

SUMMARY

KAYNAKÇA

EKLER

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun ilk ortaya çıkışından günümüze kadar olan tarihi süreci değerlendirdiğimizde bazı yerleşim yerlerinin diğerlerine nispetle daha çok ön planda olduğu dikkati çekmektedir. Bu genelleme şüphesiz ki dünya üzerindeki bütün coğrafi bölgeler için farklılık arz etmektedir. Medeniyetin yayılmasına öncülük eden bölgelerin daha çok rağbet gördüğü ve buralara sahip olma uğruna birçok mücadelenin verildiği aşikardır. Haleb kenti de bahsi geçen bu mücadelelere defalarca ev sahipliği yapmış, yeri gelmiş baştan aşağı mamur edilmiş, yeri gelmiş baştan aşağı tahrip edilmiştir. M.Ö. 3000’li yıllardan itibaren tarihte izine rastlanan bu kente, tarihte iz bırakmış büyük medeniyetler ve imparatorluklar sahip olmuş ve bu kentte birçok değişikliğe neden olmuşlardır.

Kelime anlamı olarak Arapçada “*süt veren*” anlamına gelen bir isim konulmuştur. Haleb kenti, Mezopotamya menşeli medeniyetin doğup yayılmasına önemli ölçüde kaynak sağlamıştır. Birçok edip, şair, siyaset adamı ve bilim adamının yetişmesine de ev sahipliği yapmıştır. Örneğin, dünya düşünce hayatında da büyük bir payı olan Mevlana Celaleddin Rumi, Haleb’te öğrenim görmüştür. Tarihçi Naima Haleblidir. Osmanlı şairi Nabi Haleb’te yaşamıştır. Haleb kenti Türk tarihi açısından müstesna bir yere sahiptir. 11. Yüzyıldan itibaren Selçuklularla birlikte Türk hakimiyetine geçen bu kent, bünyesinde Türk medeniyetinin izlerini taşımaktadır. Ancak, bu hakimiyet esnasında ne yazık ki aynı devletin farklı melikleri bu kent uğruna birbirleriyle mücadele etmekten imtina etmemişler ve maalesef bu durum kentin dokusuna zarar vermiştir.

Haleb, 13. Yüzyılda Moğollar tarafından tarifi oldukça zor bir tahribata maruz bırakılmıştır. Bu tahribatın etkisi ancak yarım yüzyıl sonra giderilmeye çalışılmış ve ne yazık ki önceki medeniyete ait izler bu tahribattan ağır zarar görmüştür. 16. yüzyılın başlarından itibaren Haleb, artık bir Osmanlı kenti olmuştur. Osmanlı'nın bu kente hakimiyeti Haleb'e yeni bir ruh ve canlılık getirmiş ve bu coğrafyanın parlayan yıldızı olmuştur. İncelediğimiz dönem 10. ve 13. Yüzyıllar arasının siyasi ve kültürel tarihini kapsamaktadır. Bu yüzyıllar arasında Haleb'e Hamdaniler, Mirdasiler, Zengiler, Selçuklular ve Eyyubiler sırasıyla hakim olmuşlardır. Eyyubiler'den sonra Haleb'te Moğol saldırısı meydana gelmiş ve daha sonra da bu kent sırasıyla Memlûklular egemenliğine ve 16. Yy'den sonra da Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Haleb kenti ve çevresinin 10 ve 13. yüzyıllar arasındaki siyasi tarihi incelenirken olayların gelişimi genel hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır. Oldukça hareketli geçen bu dönemde olayların detaylı bir şekilde anlatımı bu incelemenin hacminden büyük olacağından mümkün olduğu kadar detaylardan kaçınılmıştır. İncelememizde soy kütükleri, harita ve krokiler de yer almaktadır.

Bu tezin hazırlanması esnasında yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Eşref BUHARALI'ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca ilgilerini ve yardımlarını gördüğüm Araştırma Görevlisi Cihat AYDOĞMUŞOĞLU'na ve Araştırma Görevlisi Dr. Tülay YÜREKLİ'ye teşekkür ederim. Kaynakların temininde oldukça kolaylık sağlayan Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi yetkililerine ve İSAM Kütüphanesi görevlilerine minnettarım. Son olarak, tezin imla ve yazım kontrolünde bana yardımlarını sunan değerli meslektaşım Berna LALELİ'ye gönülden teşekkür ederim.

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
b.	: Bin
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Enst.	: Enstitüsü
h.	: Hicrî
hz.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
Krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Miladi
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ünv.	: Üniversitesi
Yay.	: Yayınları

KAYNAK ANALİZLERİ VE ARAŞTIRMALAR

1. Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb: 13. yüzyılda yaşamış olan ünlü Arap tarihçisi Kemalüddin İbnü'l Adim (1192-1262) tarafından kaleme alınmış geniş bir eserdir. Bu eserde Haleb'le ilgili olan tarihi şahsiyetlerin hal tercümeleri verilmiş ve bu kişilerin dahil olduğu ve etki ettiği olaylar hakkında etraflı bilgiler sunulmuştur. Özellikle Suriye Selçukluları ile ilgili bölümler dikkat çekmektedir. Müellif, eserinde o tarihteki siyasi olayların yanı sıra, ekonomik, sosyal, dini ve kültürel gelişmeleri de eserinde pasajlar halinde nakletmektedir. (Sevim, Ali, **Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Bugyetü't-Taleb fi tarihi Haleb'ten Seçmeler**, TTK Basımevi,1982)

2. Zeylü Tarihi Dımaşk: İbnü'l Kalanisi tarafından yazılan bu eser tarihi olayları oluş sırasına göre kronolojik biçimde okuyucuya ve araştırmacılara sunmuştur. Müellifin tam adı İbnü'l Kalanisi Ebu Ya'la Hamza b. Esed b. Ali b. Muhammed'tir. Dımaşk'ta dünyaya gelen müellif, tarih, edebiyat, dil ve dini bilgiler eğitimi almıştır. Türk menşeli Böriler zamanında yöneticilik de yapmıştır. Eseri birçok kişi tarafından farklı adlarla kullanılmıştır. Örneğin, *Zeylü Kitab-i Tarihi Hilal es-Sabi'*, *Müzeyyelü't-Tarihi Dımaşk* vs gibi. Eser ilk olarak H.F. Ahmedroz tarafından *Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk* adıyla (Beyrut 1908), daha sonra da Süheyl Zakkar tarafından *Tarihu Dımaşk* adıyla (Dımaşk 1983) yayımlanmıştır. Eserin Haçlı seferleri ile ilgili olan bölümü de *The Damascus chronicle of the crusades: extracted and translated from the chronicle of Ibn al- Qalanisi* adıyla H.A.R. Gibb (1932) tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Kalanisi, 1160 yılında hayatını kaybetmiştir. (Sevim, Ali, **İbnü'l Kalanisi'nin Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Kayıtlar, Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Yay., C. XXIX, Sayı:33, Ankara, 2008)

3. Ebu'l Farac Tarihi: Tam adı Ebu'l-Farac Cemalu'd-Din İbn Şemmas Tacu'd-Din Harun İbn Tuma el-Mekni İbn İbri'dir. 1226 yılında Malatya şehrinde doğdu. 13. yüzyıl Anadolu'sundaki Selçuklu yönetiminde bulunan Melitene'de (Günümüz Malatya'nın eski merkezi) yaşamış felsefeci, tarihçi, şair, gramer uzmanı, müfessir, ilahiyatçı ve dönemin Süryani Katolikos'u. Dönemin önemli fizikçilerinden Harun el-Malati'nin oğludur. Batı Süryanicesinde "Bar Hebreyo", Doğu Süryanicesinde ise "Bar Hebreya" olarak tanınır. Daha küçük yaşından itibaren Süryanice, Arapça ve Yunanca öğrenen Ebu'l-Farac daha sonra Felsefe ve Hukuk tahsili gördü. Babası Harun'dan ve devrin önemli tıpçılarından da Tıp eğitimi aldı. 1286'daki ölümünün ardından Musul'da toprağa verildi. Eserinde olayları kronojik biçimde anlatmıştır. Eseri devrinin sosyal, kültürel, dini ve tarihi bilgilerini içermektedir. (**Abu'l Farac Tarihi**, Gregory Abu'l Farac, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara, 1950)

4. Azimi Tarihi: XII. yüzyılın Suriyeli tarihçilerindendir. Tam adı Ebu Abdullah Muhammed el-Azimi'dir. Eser geniş kapsamı ile dikkat çekmektedir. Hz. Adem'den 12. Yüzyıla kadar olan olayları kapsamaktadır. (bnü'l Azim, **Azimi Tarihi**, Çev. Ali Sevim, TTK Yay., Ankara, 1988)

5. Süryani Mihail Vekayinamesi: Türk tarihine dair önemli bilgiler içeren bu kaynağın müellifi adından da anlaşılacağı gibi Süryani Mihail'dir (ö.1200) Eserde sistematik biçimde gelişen olayların tarihi dizini verilmiştir. 12. yüzyılın sonuna kadar olan bilgileri ihtiva etmektedir. Eser, müellifin devrine ışık tutmakta ve o zamanda yaşamış farklı dinlere mensup kişiler arasındaki ilişkilere dair önemli bilgiler sunmaktadır. Dilimize Hrant D. Andreasyan tarafından 1944 yılında çevrilmiştir. (**Süryani Mihailin'in Vakainamesi**, Çev. Hrant D. Andreasyan, 1944)

6. Urfalı Mateos Vekayinamesi: Urfalı bir Ermeni olan müellifin bu eserinde 12. yüzyılın ortalarına kadar olan tarihi olaylar göze çarpmaktadır. Esere bir de Papaz Grigor tarafından zeyl (ek) yapılmıştır. Dilimize Hrant D. Andreasyan tarafından çevrilmiştir. (**Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yay. Ankara, 1962)

7. Tarihi Meyyafarikin ve Amid: İbnü'l Ezrak tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Müellifi Artukluların hizmetinde bulunmuş bir tarihçidir. Artuklular ve civarında bulunan devletlerin arasında geçen siyasi olayları içeren eseri tarihçilere ışık tutmaktadır. Müellif 1117 yılında doğmuş 1187 yılında ölmüştür. Eser, özellikle Zengilerin tarihine dair pek çok önemli bilgiyi ihtiva etmektedir. (İbnü'l Ezrak, **Tarih-i Meyyafarikin ve Amid**, Çev. Ahmet Sevrani, Erzurum)

8. Endülüs'ten Kutsal Topraklara: Asıl adı Ebul'l Hüseyin Muhammed İbni Ahmed İbni Cübeyr El-Kinani olan müellif tarafından kaleme alınmıştır. Müellif 1145 yılında doğmuş, 1217 yılında ölmüştür. Eldeki kaynaklara göre 740 yılında İspanya'ya gelen arap kabilelerinden birine mensuptu. Babasının kültürlü ve üst düzey bir devlet memuru olduğu, kendisinin de bir süre Muvahhidler'den bir emirin sekreterliği ile Granada valisinin nezinde katiplik yaptığı bilinmektedir. Eseri seyahatname niteliğindedir ve müellifin gözlemlerini aktarmaktadır.

9. el-Kamil fi't-Tarih: İbnü'l Esir (1160-1233) tarafından kaleme alınmış oldukça kapsamlı bir ana kaynaktır. Önemli bir tarihçi olan bu müellifin eseri dilimize Abdülkerim Özeydin tarafından oldukça hacimli bir şekilde çevrilmiştir. Eser, 1230 yılına kadar cereyan etmiş olayları anlatmaktadır. Siyasi olduğu kadar coğrafi ve tarihi bilgiler bakımından son derece zengindir. (İbnü'l Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, Çev. Abdülkerim Özeydin, İst.1987)

GİRİŞ

Adına ilk olarak milattan önce III. bin yıla ait çivi yazılı Akad tabletlerinde *Halaba* ve *Halman / Halvvan* şeklinde rastlanan Haleb'in milattan önce XVIII. yüzyılda Yamhad Krallığı'nın başkenti olduğu bilinmektedir. Haleb, takip eden yıllarda ise Anadolu'da kurulan Hitit Krallığı'nın hakimiyetine geçerek bu devletin imparatorluk döneminde en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. İmparatorluğun yok olmasında sonra da *Halpa Krallığı* adıyla bağımsız bir Geç Hitit devleti haline dönüşmüştür.

Milattan önce IX. yüzyılın ortalarında ise Asur İmparatorluğu toprakları arasına giren Haleb bu devirde yavaş yavaş eski önemini kaybetmeye başladı. Pers hakimiyeti sırasında ise sadece tanrı Adad'dan dolayı hatırlanan küçük bir yerleşim merkezi konumuna düştü. Ancak Helenistik dönemde Suriye Kralı Seleukos Nikator (m.ö. 305-280) tarafından Grek mimarisine uygun yeni bir planda yeniden mamur hale getirilmesiyle eski önemine kavuştu ve *Beroia* adını aldı. Bu dönemde şehrin imarına vesile olan tanrı Adad'ın da *Haleb Zeusu* adıyla anıldığı bilinmektedir. Haleb Romalılar zamanında gelişimini sürdürdü ve kente ait kale de kutsal mekanları barındıran bir yer haline geldi. Bizanslılar zamanında ise çok sayıda kilisenin bulunduğu bir Hıristiyanlık şehriydi.

İslamî Dönem'de Halid b. Velîd'in azledilmesinden sonra Suriye valiliği ve başkumandanlığına tayin edilen Ebû Ubeyde b. Cerrah'in emrindeki İslam ordusu Kinnesrîn'in fethinden sonra Haleb üzerine yürüdü. Öncü birliklerinin başında İyaz b. Ganm el-Fihri bulunuyordu. Şehir dışında *Hadiru Haleb* denilen yerde yaşayan Tenûh ve diğer bazı Arap kabileleri İyaz b. Ganm'e itaatlerini bildirdiler. Şehir halkı

da kısa bir müddet sonra canlarına, mallarına ve surlarla binalara dokunulmaması şartıyla aman dilediler. İyaz b. Ganm, cizye vermeye razı olmaları üzerine bu taleplerini yerinde buldu ve kendileriyle bir sulh yaptı. Antlaşmanın Ebû Ubeyde tarafından da onaylanmasından sonra Müslümanlar Antakya Kapısından şehre girdiler (16/637). Yaptıkları ilk iş kalkanlarını koyup namaz kılmak oldu; daha sonra bu yerde *Mescidü'l-etras* (kalkanlar mescidi) adıyla bilinen bir cami yaptırıldı. Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın ölümünden (18/639) sonra Muaviye b. Ebû Süfyan Suriye valiliği görevine başladı. Haleb önce Cündü Hımıs'a, daha sonra da Cündikinesrin'e bağlandı. Emevîler döneminde bazı eyalet valilerinin şehir civarına yerleşmiş olmasına karşın Haleb hiçbir zaman siyasî ve idarî bir merkez konumuna sahip olmadı. Bu dönemde iktisadî ve mimari bakımdan ilerleme kaydetmişse de Emevîler'in son bulmasını takiben Suriye'nin diğer şehirleri gibi geri planda kalmıştır.

Mısır Valisi Ahmed b. Tolun 264 (878) yılında Haleb'i kuşattı, ancak Abbasîler daha sonra şehri geri aldılar (271/884). 290'da (903) Karmatîler tarafından muhasara edilen Haleb 324 (936) yılında İhşîdîler'in eline geçti. Muhammed b. Tuğc el-İhşîd buraya Benî Kilab reisini vali gönderdi. Bu kabileye mensup bedeviler şehirde birçok yıkıma ve yağmaya sebep oldular. Hamdanî Emîri Seyfüddevle, Kafur el-İhşîdinin valisi Yanis el-Mü'nis ile barış antlaşması imzalamasının arkasından Haleb'i hakimiyeti altına alarak Hamdanîler'in başkenti yaptı¹.

Bölgenin tarihinde önemli rol oynayan Hamdaniler, Arapların en büyük kabilelerinden Rebia'nın Tağlib koluna aittir. Müslüman olmadan önce Hıristiyan

¹¹ Talib Yazıcı, "Halep" mad. İ.A., C. 15, 1997, s. 239-247

olan Tağlibiler, Tihame'den göç etmiş, daha sonra ise kendi adlarını alan Diyarırebîa ve Musul bölgelerinde ikamet kurmuşlardır. Hz. Ömer zamanında cizyeye bağlanan kabîle daha sonra Müslüman olmuştur. Hanedana adını veren Hamdan b. Hamdun, Rakka yöresinden göç ederek Musul'a yerleşmiştir².

7. yüzyıldan 1086'ya kadar Haleb, Suriye'nin kuzeyindeki ve Yukarı Mezopotamya'daki Arapların kontrolünde/etkisindeydi. 1086 yılında ise doğrudan Selçukluların kontrolüne geçmiştir. Selçukluların fethi, uzun bir mücadele ve Araplarla, Selçuklu fethinden önce Suriye'nin kuzeyine göç edip yer tutan Türkmenler arasında geçen üstünlük kurma çabasından sonra gelmiştir. İlk Türkmen kuşağı 1064'de Haleb'e girmiştir ve bu tarihten sonra önemli politik değişiklikler olmuş, Arapların üstünlüğü gittikçe azalmaya başlamıştır. Bundan dolayı Haleb'in tarihini ikiye ayırmak mümkündür: Arap dönemi ve Türkmen dönemi.

Birinci dönemde Haleb iki büyük güç tarafından çevrelenmişti ve bu güçlerin etkisindeydi: Bizans İmparatorluğu ve Fatımi Halifeliği.

Mısır'da yer alan Fatımi Halifeliği'nin Haleb ile ilgili politikaları ve ilişkileri iki ana bölümde irdelenebilir: teorik ve pratik. Teorik bölüm temelde, dünya yönetimini

² Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdaniler", **İ.A.**, Ankara, 2007, C. 15, s. 446; Stanley Lana-Poole, **The Mohammedan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions**, Tarihsiz, s.111-112; Abdülkerim Özaydın, "Seyfüddevle el-Hamdani", **İ.A.**, C.37, s.35-36

elinde tutmayı amaçlayan ve –özelde- Abbasi Dönem’inden kalan doktrini esas almaktadır.

Fatimi politikası her ne kadar yukarıdaki doktrin doğrultusundaymiş gibi görünse de, hakikatte bağımsız Mısır’ın, parçası olduğu Suriye’ye karşı yürüttüğü geleneksel politikanın devamından ibaretti.

Bu politikayı sürdüren Fatimi halifesi, Suriye’nin güneyini emniyetsiz olmasına rağmen işgal etmeyi başarmış ancak kuzey üzerinde bir baskı kuramamıştır. Çünkü burası aşılması güç birtakım zorluklarla engellenmişti. Bunun sebepleri, her iki bölgenin Kahire’ye olan uzaklığı, 11. yüzyıl boyunca Fatimi halifeliğinin zayıflığı ve Bizans’ın politikalarıdır ki gördüğümüz kadarıyla Fatimi’lerin Ön Asya’nın sınırlarında oluşlarına oldukça sinirli ve karşıydılar. Ayrıca Haleblilerin ve Suriyelilerin Fatimiler’e duydukları nefret Fatimileri bu bölgede engellemiştir³.

Bu gibi güçlükler, Fatimi Halifeliğini teorik politikalarını yenileme ve daha gerçekçi ve kullanışlı bir politika üretme konusunda zorlamıştır.

Bizans İmparatorluğu Haleb’in, İslam coğrafyası ile bağlantı kurmasına her zaman engel olmak istemiştir. Bizans’a göre Haleb’in elden çıkması Antakya’nın ve diğer Ön Asya parçalarının da elden çıkması için de bir adım demektir. Bizans imparatoru II. Basil zamanında Fatimi halifesi el-Aziz Haleb’i ele geçirmek için oldukça fazla gayret göstermiştir. Haleb’e bir sefer düzenlemiş ancak gerek buradaki direnişin iyi olması ve bunun yanı sıra Bizans birlikleri ve diğer güçlerin desteklemesi ile Haleb’i ele geçirmeyi başaramamıştır.

³ Suhayl Zakkar, **The Emirate of Aleppo**, Beirut,1970, s.37-39

Seyfüddevle Ali, ağabeyi Nasirüddevle Hasan tarafından Nusaybin'e vali tayin edilmişti. Fakat Seyfüddevle daha büyük bir vilayette bağımsız olarak hüküm sürmek istiyordu. Nasirüddevle başlangıçta bu duruma pek rıza göstermediyse de daha sonra onun Haleb'i ele geçirip orada bağımsız bir devlet kurmasına izin verdi. Haleb o sırada Muhammed b. Tuğç el-İhşidi'nin naibi Osman b. Said el-Kilabi'nin yönetimi altındaydı. Seyfüddevle, 8 Rebiülevvel 333'te (29 Ekim 944) şehre girerek halife Müstekfi-Billah ve kendi kardeşi Nasirüddevle adına hutbe okuttu ardından da Dımaşk'ı aldı. (Ramazan 333 Mayıs 945) İhşidilerle Hamdaniler arasında mücadele Muhammed b. Tuğç'un ölümünden (Zilhicce 334/ Temmuz 946) sonra Kafur döneminde de bir süre devam etti ve sonunda İhşidiler yapılan anlaşma ile bütün Kuzey Suriye'yi Hamdanilerin tasarrufuna bıraktılar (Rebiülahir 336/ Kasım 947).⁴

Haleb'in itibarı Tolunoğulları (M. 868-905) zamanında gerçekleşen bağımsız Müslüman Mısır'ın yükselmesiyle birlikte artmaya başlamıştır. Çünkü Haleb, kervan

⁴ N.Ü. Karaarslan, "Hamdaniler". İ.A., C.15, s.446. Bu tarihte İhşidilerle kesin olarak anlaşan Seyfü'd-Devle, Bizans ile mücadeleye başladı. Bu mücadelelerde bazen Hamdaniler, bazen de Bizanslılar galip geldiler. Fakat 954 yılından itibaren Hamdani ülkesinin kaderi değişmeye başladı. *Nikephoros Phokas* idaresindeki Bizans kuvvetleri bu tarihte Hamdanilere karşı büyük bir taarruza geçerek *Ayn Zarba*, *Ra'ban*, *Düluk* ve Hamdani devletinin başşehri *Haleb'i*, müstahkem kalesi müstesna, ele geçirdiler. Şehirde büyük bir katliam yaptıktan sonra ve Seyfü'd-Devle'nin sarayını da yıktıktan sonra çekip gittiler. Bkz. Enver Çakar, **17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri**, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2006, s. 23

güzergahı üzerinde bulunmaktaydı ki bu sınırlar Mısır sınırlarından Abbasi Halifeliği ve Bizans'a kadar uzanmaktaydı. Haleb'te Miladi 945'te Seyf el-Devle tarafından kurulan Hamdani yönetiminden sonra Haleb, yukarı Mezopotamya ve Suriye'nin baskın merkezi haline gelmiştir⁵.

Seyfüddevle'nin Haleb'te Hamdani hanedanlığını kurması Haleb tarihinde önemli bir dönemin başlangıcı olmuştur. Zira İslamiyet'in doğuşundan hatta şehirde bir Hitit Krallığının kuruluşundan beri ilk defa bir devlet merkezi ve hükümdar payitahtı olmuştur. Haleb hakimiyetini tesis eden Seyfüddevle Bizans'a karşı yaptığı gaza seferleri ile tebarüz etmiş ve bu özelliği ile devrinde haklı bir şöhret kazanmıştır⁶.

Bu devletin alanının genişlemesi ya da daralması yöneticilerinin hırs ve kudretine ve burayı çevreleyen devletlerin politik durumuna göre değişiklik göstermiştir.

Haleb hiçbir zaman yerel yöneticiler tarafından yönetilmemiştir. Ancak her zaman vezir başkanlığında bürokratik temsilcileri bulunmuştur. Bu temsilciler devlet meselelerinde ciddi güce ve söz hakkına sahip olmuşlardır. Selçuklu fethinden önce yöneticilerin ya da hanedanın değişimi devlet üzerinde sağlam bir etki yaratmamıştır⁷. Hanedanlığın kurucusu Seyfüddevle Hicri 356 senesi Sefer /Miladi

⁵ Zakkar, **a.g.e.**, s. 43

⁶ Emin Kırkıl, **Selçuklular Döneminde Halep**, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniv. Sosyal Bil. Enst. Elazığ-1999, s. 7-8

⁷ Zakkar, **a.g.e.** s.42

Ocak 967 yılında vefat etmiştir⁸. Seyfüddevle sadece Bizans'a karşı giriştiği seferlerle temerküz etmemiştir. O aynı zamanda sarayında topladığı şair ve edipler vasıtası ile Haleb'te bir kültür muhiti oluşturmuştur.

Seyfüddevle'nin ölümünü müteakiben Haleb'in idaresi emirlerinden Karğuyye'nin idaresi altına geçmiştir. Karğuyye, Bekçur adlı gulamını Haleb'e naip olarak tayin etmiştir. Aynı zamanda Seyfüddevle'nin oğlu Ebu'l-Meali Haleb'i geri almak için onunla mücadele etmek zorunda kaldı ise de Bizans yardımını temin eden Karğuyye bu tehlikeyi kolaylıkla atlatmıştır. Ancak Bizans tehditleri karşısında onlara yıllık 700.000 dirhem vergi vermek zorunda kalmıştır. Artık bu tarih Haleb'in Bizans koruması altına girdiği tarihtir. Karğuyye'yi esir alan Ebu'l Meali Haleb'i ele geçirmiştir. (974/975) Böylece Haleb'te Hamdani hakimiyeti yeniden kurulmuş oldu. Bu dönemde Abbasi Halifesi ve Büveyhi Sultanı'nı metbu olarak tanıyan Ebu'l Meali'ye "*Sa'düdevle*" unvanı tevcih edildi⁹.

Sa'düdevle'nin hakimiyeti esnasında Haleb Hamdanileri zayıflamaya başladı. Sa'düdevle 357/968 yılında dayısı ve aynı zamanda meşhur şair olan Ebu Firas'ı öldürmüştür. Babası Seyfüddevle'nin kölesi Karguveyh, ona karşı ayaklanarak Haleb şehrini ele geçirmiş ve onu şehre sokmayıp 6 yıl boyunca şehri elinde tutmayı

⁸ Haleb şehri Hamdani Seyfü'd-Devle'nin ölümünden sonra uzun bir süre istikrara kavuşamadı. Zimamdarların ihtirasları, komşu emirlerin hırsları, birbiri ardından gelen Bizans istilaları ve kendilerine Irak'ı açacak bir yeri ele geçirmek için Mısır'daki Fatımilerin birkaç kere tekrarladıkları teşebbüsler Haleb'i yarım asır süren bir kargaşalık ve huzursuzluk içine soktu. Bkz. Çakar, **a.g.e.**, s. 23-24

⁹ Kırkıl, **a.g.e.** s. 8-9

başarmıştır. Bunun üzerine Fırat nehrini geçen Sa'düddeve Hama'ya giderek oraya yerleşmiştir. Sa'düdeve daha onra Hımıs'a giderek şehri imara ve tahkimata başlamıştır. Çünkü Rumlar, 358/969 yılında şehri yağmalayıp tahrip etmişlerdi. 359/970 yılında Sa'düddeve Karguveyhle anlaşma yaptı. Karguveyh, anlaşma mucibince Haleb'te hutbeyi Sa'düddeve adına okuttu¹⁰.

Sa'düddeve bu hengameler ve taht mücadeleleri sırasında bazen Bizanslılardan da yardım almaktan geri kalmamıştır. Nihayet 381/991 yılında yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak hayatını kaybetmiş ve Rakka'ya defnedilmiştir. Yerine oğlu Sa'idüddeve geçti. Sa'idüddeve, komutanı Lü'lü'yü, diğer oğlu Ebu'l-Heyca ile kızı Sittü'n-nas'a vasi tayin etmişti. Hamdanilerle Fatimiler arasındaki harplerin çıktığı zamana denk gelen Sa'idüddeve için biatı Lü'lü almıştı. Ona karşı savaşan Fatimi komutanı Mançutekin, kuvvetlerinin azlığı sebebiyle Haleb şehrini alamayıp Dımaşk'a çekildi¹¹. Bu durumu hazmedemeyen Fatimi halifesi Aziz, Haleb şehrini fethetmek için ordunun başına bizzat kendisi geçti, ancak 386/996 yılında Bilbis'te öldü¹².

392 (1002) yılında uzun süredir Hamdani tahtını ele geçirmeyi isteyen Hacıb Lü'lü' damadı Saidüddeve'yi zehirleyerek öldürmüş ve iki yıl kadar onun oğulları

¹⁰ İbrahim Hasan, **İslam Tarihi**, İstanbul, 1985, C.4, s. 22; Özeydın, **a.g.m.** s.35-36

¹¹Bu mücadele esnasında Saidüddeve ve Lü'lü, Haleb'i kurtarmak için Bizans İmparatoru II. Basileos'tan yardım istemişlerdir. İmparator bu çağrıya olumlu cevap vermiş ve yardım birliği göndermiş olmasına rağmen Mançutekin bu kuvvetleri mağlup etmiştir.

¹² İbrahim Hasan, **İslam Tarihi**, İstanbul, 1985, C.4, s.24-25

adına devlet idaresini ele almıştır. Sonraları bu oğullardan Ebü'l Hasan Ali ile Ebü'l Meali Şerif'i Mısır'a sürdü, diğer kardeşi Ebü'l Heyca ise ülkeyi terk ederek Bizans imparatoruna sığınmıştır. (394 1004) Böylece Hamdanilerin Haleb koluna son veren Lü'lü' idareyi tek başına ele geçirmiş oldu. Onun 399 (1008) yılında ölümünden sonra oğlu Mansur yerini aldı ve Fatimi halifesinin adına hutbe okutarak, halifenin “*murtazaddevle*” lakabına sahip olmuştur¹³.

Bu gelişmelerden sonra Fatimi nüfuzunun Haleb'i etkisi altına aldığı söylemek mümkündür. Fatimi nüfuzu, Murtaza'd-devle ile babasının kölesi Feth arasında çıkan anlaşmazlıktan sonra yerini korumuştur. Feth, Fatimi halifesi Hakim'in desteğini kazanmıştı. Hakim, Sayda, Sur ve Beyrut şehirlerini ona ikta olarak vermiştir. Ayrıca ona *Mübarekü'd-devle* unvanını vermiştir. Feth, Haleb'i Fatimiler adına idareye devam etmiş ve böylece Fatimiler, Haleb Hamdanilerine son vermiş oldular¹⁴.

1002 ve 1024 yılları arası Mirdasi geçiş dönemi olarak kabul edilir. Hicri 15 Sefer 392, Miladi 2 Ocak 1002'de Hamdani Emir'i Ebu el Fezail Said el-Devle öldü. Bu Emir'in sağlığında Haleb'in gerçek yöneticisi Lü'lü idi. Lü'lü, Hamdani hanedanlığının kurucusu Seyfuddevle'nin önceki gulamı idi¹⁵.

Babasının tersine Mansur, kendine aşırı güveni vardı. Kendisi dar görüşlü ve ayyaştı. Bu olumsuz özelliklerinden dolayı Halebliler kendisinden nefret etmişlerdir ve şiirlerinde Mansur'u kötölemişlerdir. Mansur'dan nefret eden halk ondan

¹³ Karaarslan, **a.g.m.**, s.446-447.

¹⁴ Hasan, **a.g.e.**, s. 25

¹⁵ Zakkar, **a.g.e.** s. 43

kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır. Zaman ilerledikçe daha da dikkatsiz ve kibirli olmaya başlamıştı. Haleb halkı, Hamdani hanedanlığının canlandırılmasını çözüm olarak görmekteydi. Mansur'un Hamdani'lerin oğlunun kölesi olduğunu ve onlara ihanet ederek haklarını gasp ettiklerini dile getiriyorlardı¹⁶.

Hicri 11 Receb 413 Miladi 10 Ekim 1022 yılından Çarşamba günü Fatımi Halifeliği tarafından Kahire'den iki yönetici Haleb'e atanmıştır. Bunlardan bir tanesi kale yönetimi için biri de şehir yönetimi içindi. Şehir yönetimi için Kuzey Afrika'nın barbar kabilelerinden ve Fatımi halifeliğine Mısır'ın fethinde (H.358/M.969) yardımcı olan Kutami kabilesinin mensubu bulunan Şafi el-Devle Muhammed b. Ali b. Cafer atanmıştır. Kale yönetimi içinse Yümn el-Devle seçilmiştir. Böylelikle Fatımi Halifeliği Haleb yönetimine yeni bir sistemi getirmişler ve bir yöneticiden vazgeçmişlerdir. Ancak bu iki hükümlerle ilgili çok fazla detaylı bilgiye sahip değiliz¹⁷.

Hicri 15 Muharrem 414/Miladi 10 Nisan 1023 yılında Şafi el-Devle görevden alınmıştır. Onun yerine yine aynı kabile mensubu olan ve Sanad el-Devle el-Hasan b. Muhammed b. Tu'ban getirilmiştir. Bu yeni yöneticinin görev yeri önceleri Efamiye kalesiydi. Bu yeni yönetici hakkında da fazla bilgi sahibi değiliz. Görevi Hicri 21 Rebi'ulahir 415 Miladi 2 Haziran 1024 yılında uzun süre hastalığını sonunda ölümüyle sona ermiştir.

Hastalığını öğrenen Fatımi Halifesi, San'ad el-Devle'nin yerine de el-Devle'nin kardeşi Tu'ban'ı "Sa'did el-Mülk" unvanıyla tayin etmiştir. Kardeşinin

¹⁶Zakkar, **a.g.e.** s. 44

¹⁷ Zakkar, **a.g.e.**, s. 65

ölümünden 25 gün sonra da Haleb'e ulaşmıştır. Halife kendisini el-Devle'nin halefi olarak onaylamıştır.

Hadımağası Mevşuf'u kale yöneticisi olarak atamıştır. Ancak pek popüler olmayan bu yöneticilerin de hükümlerliği kısa sürmüştür. Dönemin etkili isimlerinden Salih b.Mirdas Haleb'i bu yöneticilerin elinden almıştır. Böylelikle Mirdasi yönetimi kurulmuştur¹⁸.

İslam tarihinde kısa süren bu hanedanlık, yöneticilerin himayesinde, etraftaki zeki şairleri toplamasıyla ünlenmiştir. Örneğin şair el-Mutannabi ve hem filozof hem de bilim insanı olan el-Farabi gibi¹⁹. Özellikle Seyfüddevle ve Nasirüddevle alim, edip ve şairleri korur, onlara saygı gösterirlerdi. Yoğun savaşlarla dolu bir ömür geçirdiği halde Seyfüddevle'nin sarayı büyük şairlerle dolup taşardı. Seyfüddevle'nin ilgi ve himayesiyle şiir ve edebiyatta ciddi gelişmeler oldu.

Seyfüddevle'nin ilim meclisleri, sanatçı, edebiyatçı ve şairlerin buluştuğu önemli bir merkezdi. Halifelerden sonra, şair ve alimlerin bu ölçüde toplandığı başka bir hükümdar sarayının olmadığı nakledilir. Hükümdarın kendisi de edip ve şair bir kimseydi.²⁰.

¹⁸ Zakkar, **a.g.e.**, s. 64-65

¹⁹ David Commins, **Historical Dictionary of Syria**, London, 1984, s. 106

²⁰ **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, C.5, s. 249

Farabi²¹, “*Kitabü'l Egani*” adlı eserini Seyfûddevele'ye takdim eden Ebü'l Ferec el-İsfahani, saray hatibi İbn Nübate, şair Ebü't – Tayyib el Mütenebbi, şair Ebu Firas el-Hamdani, şair, Ebü'l – Ala el-Maarri²² ve Nasirüdevle adına imamet hakkında bir risale yazan *Kitabü'l İrşad* müellifi Şeyh Müfid, Seyfûddevele'nin amcasının yakın dostlarından Hallac-ı Mansur Hamdaniler nezdinde ilgi ve itibar görmüş edip ve şairler arasında yer alır. Hamdaniler İmamiyye Şia'sına mensup olmakla beraber Sünnilere karşı hoşgörülü davranmışlardır²³.

Mirdasiler Döneminde Haleb

7. yüzyılın sonunda gerçekleşen İslami fetihten sonra Suriye'ye göç eden Arap kabileleri arasında Kilab kabilesi de vardı. Kilab kabilesi, İslamiyet'in yükselmesinden önce Medine şehrinde yaşayan Arap yarımadasının en geniş ve önde gelen kabilelerindendi. 7. Yüzyıldan 11. Yüzyıla kadar Kilab kabilesi, Suriye içinde -özellikle de kuzeyinde- önemli politik roller üstlenmiştir²⁴.

²¹ Farabi, Orta Asyalı bir Türk ailesinin ahfadındandı ve 339 (950) yılında oldukça olgun bir yaşta vefat etti. Ömrünün son dönemini, Haleb'te bir İsmaili yanlısı olan Seyfûddevele'nin sarayında geçirdi. Bkz. **İslam Tarihi Kültür ve Ansiklopedisi**, Haz. P.M. Holt vd., C.4. s. 368

²² Tam adı *Abu al-'Alā Ahmad ibn 'Abd Allāh ibn Sulaimān al-Tanūkhī al-Ma'arri* olan bu şair ve filozof devrinin yenilikçi hareketlerinin de ön saflarında yer almıştır.

²³ Karaarslan, **a.g.m.**, s. 447

²⁴ Zakkar, **a.g.e.** s.67; Stanley Lana-Poole, **The Mohammedan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions**; Tarihsiz, s.114-115, <http://books.google.com.tr>

X. yüzyılın başlarında Haleb civarına göç ederek, Rahbe'yi zapt eden Salih, burada kendi adına hutbe okutarak Fatımi halifesi adına burayı yönetmeye başladı²⁵.

Mirdasiler, Fatımilerle Bizans arasında kalan bu tampon bölgenin yöneticisi ve Haleb'in yerlileri ile Kilabi kabilesinin mensupları arasında da denge kuran hanedanlık olmuşlardır²⁶.

Suriye tarihçilerine göre Salih b. Mirdas, Emir ailesinden Abdullah b. Ebu Bekir b. Kilab'ın torunudur. İbn Hazm el Endelüsi'nin belirttiğine göre ise Salih, Amr b. Kilab'ın torunudur. Ancak bu iddiayı kabul etmek biraz zor. Çünkü bu tarihçi İspanya'da yaşamıştır. Ayrıca İbn Adim gibi Suriye tarihçileri de birinci iddiayı desteklemektedir. Adim'e göre Salih'in kabilesi oldukça güçlü ve baskındı. Kinnesrin civarında yaşamışlardır. Salih'in annesi de soylu bir kadındı.

Kilab kabilesine mensup bir alt dal olan Zevkal kabilesinin yöneticisi olan aileye mensuptu. Adı el-Rebab olmasına rağmen genelde el-Zevkaliya olarak bilinmektedir. Bu kabile Haleb civarında yaşamıştır. Salih'in ne zaman doğduğuna ve kaç yaşında öldüğüne dair kesin bir bilgi yoktur²⁷.

Mirdasiler'i yalnızca büyük bir Emirlik ailesi olarak kabul etmek eksik olur. Aynı zamanda çok sayıda benzer ve daha küçük emirlikleri de bünyesinde tutmuştur. Mahmud b. Nasr'ın unvanı "*Şerif Ümer-el Arab*"tı. Haleb'in yöneticisi olan kabile lideri bütün bu küçük emirliklerin de emiri sayılmıştır. Bu emir de Salih

²⁵ Kırkıl, **a.g.e.** s. 12; Abdülkerim Özaydın "*Salih b.Mirdas*",**İ.A**, C.36, s.41

²⁶ Commins, **a.g.e.** s.158

²⁷ Zakkar, **a.g.e.** s. 86; Özaydın, **a.g.m.**, s.41

b. Mirdas'tı. 11. yüzyıl Kilabi kabilesinin gücünün zirvede olduğu bir çağ olmuştur. Ancak bunun yanında Türkmen akınları ile de bu gücün yavaş yavaş düşüşe geçtiği bir çağın başlangıcı olmuştur. Kilabi kabilesinin bu yüzyılda neler yaptığına dair çok fazla kayda rastlamak zordur. Suriye'nin kuzeyindeki hayatı oldukça derinden etkilediklerini dönemin şairlerinin eserlerinden anlaşılmaktadır. Ebu'l Ala el-Ma'arri ve İbn Hayyus'un şiirlerinde bu örneklerle rastlanmaktadır. Bu iki şairin şiirlerinden Kilabi kabilesinin dışında herhangi bir kabileden söz edilmemektedir. Bu da Kilabi kabilesinin o dönemde yaşayan diğer yerli kabileler üzerinde oldukça derin bir nüfuza sahip olduklarını göstermektedir. Bu cümleden olarak Kilabi kabilesinin ve mensuplarının oldukça kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Fakat ne kadar büyüklükte olduğuna dair kaynaklarda somut bilgiler maalesef yoktur. Ancak bazı olaylardan yola çıkarak tahminlerde bulunmak mümkündür. Hicri 405/Miladi 1014 yılında Salih'in kabilesinin 2000 atlıya sahip olduğu tahmin edilmektedir. Salih'in kuzey Suriye'de etkili olmaya başladığı bu dönemde, Haleb'in yönetimini elinde bulunduran Ebu Mansur, Seyfüddevle'nin torunu Ebu'l Hicca ile mücadele halinde idi. Kilabiler bu mücadelede Ebu Mansur'u destekliyorlardı. Ancak Mansur onlarla yaptığı anlaşmalara sadık kalmayıp kabile reislerinin büyük bir kısmını verdiği ziyafette zehirleyerek öldürdüğü gibi, bir kısmını da hapse attırdı. Hapsedilenler arasında Salih de vardı.²⁸

Üç yıllık tutsaklığın ardından (405) 1014 yılında kurtulan Salih, Kilaboğulları kabilesini birleştirmeyi başarmış ve Mansur ile mücadeleye başlayarak ve onu esir

²⁸ Kırkıl, **a.g.e.**, s.13; Özaydın, **a.g.m.**, s.41

etmiştir. Mansur, 50 bin dinar, 120 dirhem, 500 elbise ile Haleb'in Hicri 405 yılına ait gelirinin yarısını ve kızını Salih'e vermek şartı ile serbest bırakılmıştır²⁹.

Hapisten kaçana kadar Salih, sadece Kilabi kabilesinin bir Emir'iydi. Mansur bin Lü'lü'yu yenmesinden sonra ise bütün kabilenin başına geçmiştir. Salih hapisteyken Lü'lü, Salih'in itibarını zedelemek için elinden geleni yapmıştır. Ancak Salih, mahkum olmadan önce de etrafta oldukça iyi tanınan ve etkili olan bir isimdi³⁰.

Haleb'in dışında konuşlanmış olan ve Tayy' kabilesinin lideri olan Hasan bin el-Müferric ile Kalb kabilesinin lideri olan Sinan b. Ülaiyan Salih'in bulunduğu bölgeye gelmişlerdir. Salih'le birlikte birleşerek Suriye'de üç büyük kabilenin kaynaşmasını sağlamışlardır. Güç birliği yaparak Suriye'yi kendi aralarında paylaşmayı planlamışlardır. Buna göre Filistin'de ağırlıkta olan Tayy' kabilesi, Dımaşk'ta baskın olan Kalb kabilesi ve Haleb'te hakim olan Kilab kabilesi buldukları yerde yönetimi ellerinde tutmayı amaçlamışlardır. Bunlardan ilk ikisi Yemen kökenlidir. Güç birliği yaparak Fatımi Halifeliği'nin nüfuzunu kırmayı ve Fatimileri Suriye'den atmayı düşünmüşlerdir. Böylece oraya kendileri yerleşeceklerdir.

El-Antaki'nin belirttiğine göre bu üç kabile kendi aralarında görüş birliğine vardıktan sonra Bizans İmparatoru II. Basil'e bu konu hakkında bilgi vermişler ve kendilerine destek vermesini istemişlerdir. Fakat imparator, onların bu isteğini reddetmiştir. Yine el-Antaki'nin belirttiğine göre Halife, daha sonra bu üç liderle

²⁹ Kırkıl, **a.g.e.**, s.13; Özaydın, **a.g.m.**, s.41

³⁰ Zakkar, **a.g.e.**, s.87

uzlaşma sağlamıştır. Ancak bu uzlaşma, Filistin’de hüküm süren Tayy’ kabilesi lideri Hasan el-Müferric ile Halife’nin Filistin temsilcisi arasında çıkan anlaşmazlık nedeniyle kısa ömürlü olmuştur. Ancak daha sonra anlaşmayı yenilemişlerdir. Hicri 415/Miladi 1024 yılında Salih, Haleb’i kuşatmış ve İmparatorun Antakya valisine kendisine yardım etmesi için haber salmıştır. Vali de 300 okçu yollamıştır. Ancak bu olayla ilgili imparator II. Basil’i bilgilendirdiklerinden imparator, valiyi azarlamakla kalmamış aynı zamanda valiyi görevden almıştır³¹.

Fatımi Halifesi el-Hakim’in ölümünden sonra, diğer birtakım nedenler de eklenince Halifelik zayıflamıştır. Bu durumu fırsat bilen Salih, Suriye’nin parçası olan Haleb ve civarını ele geçirmeyi planlamıştır. Aziz el-Devle’nin öldürülmesinden sonra halk arasında bir kaos ortamı meydana gelmiş ve bir karışıklık oluşmuştur. Bu karışıklıktan da yola çıkan Salih, şehri ele geçirmek için fırsat yakalamıştır³².

Hicri 414 yılı Şaban ayında Miladi Kasım ayı 1023 yılında Salih, Dımaşk’tan Haleb’e geçti. Buradaki kabilesinin bütün birliklerini atlı hale getirdi ve çevredeki diğer Bedevi kabilelerinden de Haleb’in alınması için destek aldı. Tarihçilerin belirttiğine göre Salih’in kuvvetleri oldukça çoktu ancak sayısı hakkında herhangi bir tahminde bulunmak mümkün değildir. Hicri 17 Ramazan 415 / Miladi 22 Kasım 1024 yılında kuşatma başlamıştır ve 56 gün boyunca devam etmiştir. Hicri 13 Zilkade 415 / Miladi 18 Ocak 1025 yılında şehrin kapılarından birisi Salih’e açılmıştır. Böylelikle Salih şehre giriş yapmıştır.

³¹ Zakkar, **a.g.e.**, s.92-93

³² Zakkar, **a.g.e.**, s. 91; Özaydın, **a.g.m.**, s.41

Şehrin kapısı şehrin lideri Selim b. Mustafa tarafından açılmıştır. Şehrin Salih tarafından alınmasını müteakiben Selim, Salih tarafından şehir valisi (Reis) olarak atanmıştır³³.

Salih bu yıl içerisinde Hımıs³⁴, Baalbek, Sayda ve Trablus tarafındaki İbn-i Akkar kalesini almayı başarmıştır. Bu mücadeleler sonucunda Haleb merkez olmak üzere Mirdasi hanedanını kurmaya muvaffak olan Salih b. Mirdas Fatımi halifesini metbu tanıyarak bastırdığı sikkelerde *ez-Zahir* unvanını kullanmıştır³⁵.

Her ne kadar Fatımiler, Mirdasiler'in Haleb yönetimine rıza göstermişlerse de aynı toleransı Tayy' kabilesi için Filistin'de göstermemişlerdir. Filistin'de kurulacak olan bağımsız bir yönetim Fatımi Halifeliği için tehdit anlamı taşımaktaydı. Hicri 416/Miladi 1025 yılı ile hicri 419/miladi 1028 yılları arası Fatımilere yeni takviye güçler oluşturmaları için fırsat zamanı olmuştur. Hicri Zilkade 419 / Miladi Kasım 1028 yılında Dizbörü tarafından aşağı yukarı 7000 atlı barındıran yeni bir Fatımi ordusu Filistin için hazırlanmıştır. Bu orduya aynı zamanda Kalb kabilesinden ve diğer bedevi kabilelerinden de –özellikle de Fazara kabilesi- destek verilmiştir. Bu esnada da Salih, Filistin'e Hasan'a yardım için gitmiştir. Salih ve Hasan'ın kuvvetleri ile Kalb kabilesi ve Fatımi ordusunun karşılaşması ilk olarak “*Gaza*” denilen mevkide olmuştur. Ürdün vadisinde karşılaşan iki tarafın kanlı çatışmasından galip gelen taraf Fatımi ordusu olmuştur. Bu çatışmada Salih ve genç oğlu da hayatlarını

³³ Zakkar, **a.g.e.**, s.96-97; Özeydın, **a.g.m.**, s.41

³⁴ Kimi eserlerde Hımıs, kimi eserlerde Hımıs, kimi eserlerde ise Humus olarak geçen kenttir. Bu çalışmada Hımıs olarak kullanılmıştır.

³⁵ Kırkıl, **a.g.e.**, s. 14

kaybetmişlerdir. Bu savaş 1029 yılının Mayıs ayında vuku bulmuştur. Bu zaferle birlikte Fatımi halifesi Filistin ve Kuzey Suriye üzerindeki hakimiyetini de pekiştirmiş oldu. Ancak Haleb ise, savaştan kaçan Salih'in oğulları Nasr ve Simal tarafından korunmuştur³⁶.

Bu dönemde Nasr da babası gibi Fatımi halifesini kendisine metbu olarak kabul etmiştir. Bizanslılara karşı elde ettiği başarıyı halifeye duyurmak için elçi gönderdiği zaman Bizanslılardan almış olduğu ganimetlerin en değerlilerini halifeye göndermeyi yeğlemiş, halife de buna mukabil Nasr'a hilat ile birlikte, *Muhtassu'l Ümera*, *Hassetü'l İmame*, *Şemsüddeve* ve *Zü'l -Azameteyn* unvanlarını tevcih etmiştir. Nasr, Haleb'teki hakimiyet yıllarında şehir reisliğine Hamdani ailesinden Salim b. Müstafad'ı tayin etmişti³⁷.

Nasr b. Salih'in hayatına 429 (1038) yılında Fatımi kumandanı Anuştegin Dizbörü tarafından son verilmiştir. Nasr'ın öldürülmesi üzereni kardeşi Simal, Şebib b. Vessab ile birlikte kaçarak Haleb'e gelmiş ve şehir idaresini ele almıştır. Şehir ileri gelenlerinden yardım ve itaat sözü almıştır. Dizbörü de Toğan el-Muzafferi idaresindeki kuvvetlerini onların arkasından Haleb'e sevk etti. Şehri kaybetme endişesine kapılan Simal, amcazadesi Mukallid b. Kamil'i kale kumandanlığına tayin ederken, şehir yönetimine de Halife b. Cabir el-Ka'bi'yi tayin etmiştir. Haleb hazinesinden önemli ölçüde mal ve parayı yanına alan Simal, bazı akrabaları ile birlikte Haleb'ten uzaklaşmıştır. Toğan idaresindeki Dizbörü kuvvetleri Haleb'e yaklaştığında Halife b. Cabir şehri ona teslim emiştir. Kısa bir süre sonra da Dizbörü

³⁶ Zakkar, **a.g.e.**, s. 100

³⁷ Kırkıl, **a.g.e.**,s. 15

Haleb'e ulaşmıştır. (Ramazan 429/Haziran 1038) Simal, Dizbörü'ye karşı mücadeleye devam ediyordu. Bu amaçla Kilabileri etrafında toplamayı başarmıştır. Dizbörü, 433 senesi Cemaziyülevvel ayında (Ocak 1042) Haleb'te ölmüştür.³⁸Şehrin yönetimi yaklaşık bir ay Bencü Tegin'in idaresinde kalmıştır. Fatımi halifesi el-Mustansır'dan gelen bir tevki şehrin Simal'e teslim edildiğini bildiriyordu. Bu sırada Haleblilerle Dizbörü'nün adamları arasında çatışmalar çıkmış ve Dizbörü'nün adamları kaleye çekilmek zorunda kalmışlardır. Halebliler bu arada Kinnesrin'de bulunan Simal'e haber göndererek onu şehre davet etmişlerdir³⁹.

Bundan sonra Simal yaklaşık 15 sene Haleb'te çeşitli mücadeleler içinde bulunmuş ve Hicri 454 senesinde rahatsızlanarak şehrin yönetimini kardeşi Atiyye'ye teslim etmiştir. Amcası Atiyye'nin Haleb yönetimini ele geçirdiğini Hille'de bulunduğu bir sırada öğrenen Mahmud, buna rıza göstermeyip, Haleb'i ele geçirmek amacıyla 455 senesi Recep (Temmuz 1063) ayında Hille'ye hareketle Aynu's-Selem'e geldi. Atiyye onun üzerine yürüyerek mağlup etti⁴⁰.

³⁸ Kırkıl, **a.g.e.**, s. 15

³⁹ Kırkıl, **a.g.e.**, s. 17; İbnü'l Azimi, **Azimi Tarihi**, Çev. Ali Sevim, Ankara, 1988, s.5

⁴⁰ Haleb'e ilk Türkmen girişi de bu iktidar mücadeleleri esnasında oldu. Haleb Mirdasi emiri *Atiye* yeğeni *Mahmud'a* karşı yaptığı mücadelede Türkmen emirlerinden Harun'dan yardım istemiştir. Bu teklifi kabul eden Harun 1063-64 yılında Atiye'nin hizmetine girdi. Fakat memleketlerine akıncı Türkmenlerin yerleşmesini istemeyen Haleblilerin saldırısına uğrayınca kaçmak zorunda kaldı ve Mahmud'un hizmetine girerek onun 1065 yılında Haleb'i ele geçirmesini sağladı.

Mısır'da bulunan halife ile Haleb emiri Mahmud arasında geçen bir diyalogu Ali Sevim şöyle aktarmaktadır:

“Mısır Fatımî halifesi (el-Mustansır), Haleb emîri Mahmud b. er-Ru’kiliyye’ye haber gönderip “*Eğer bana tabi isen hazineye para göndermen, komşu bulunduğun Bizans (Rum)’a gaza yapman ve Oğuzları Haleb’den uzaklaştırman gerekir*” dedi. Emîr Mahmud ise ona kapsamı şöyle olan bir cevap gönderdi: “*Haleb’i amcamdan (Atiyye) almak için Bizanslılardan borç para almak zorunda kaldım. Elimde sarf etmek zorunda olduğum paradan başka hiç para yok. Eğer aldığım borcu ödeyip işlerim yoluna girerse o zaman hazineye para gönderme hizmetinde bulunurum. Bizans’a gazaya gelince ben, belli bir süre için Bizans’tan aldığım borç para karşılığında oğlumu rehin olarak verip onlarla barış yaptım. Bu nedenle borcumu ödemek suretiyle oğlumu kurtarıp barış bozuluncaya dek onlarla savaşmam mümkün olmaz. İbn Han ve beraberindeki Oğuzların sorununa gelince, onların güç ve kuvveti benden üstün durumdadır. Ben, dost gibi görünerek onlardan yararlanıyor, böylece bana karşı olan fitne ve fesatçılardan kendimi koruyor ve kurtarıyorum. Eğer onların Haleb’den uzaklaştırılması, sizce gerekli görülüyorsa o takdirde benden daha kuvvetli birisinin Haleb’e gönderilmesi gerekir, o zaman ben de ona yardımcı olurum”.*

Harun’dan başka Haleb bölgesine gelen diğer Türkmenler ise Afşin (1067) ve Sunduk (1069) olup, bu komutanlar Haleb çevresinde daha ziyade yağma akınlarında bulunmuşlardır. Bkz. Çakar, **a.g.e.**, s. 24; İbnül’l Azimi eserinde Haleb’in Mahmut tarafından 3 defa kuşatıldığını ve 3. Seferde ele geçirdiğini kaydetmektedir. Bkz. **Azimi Tarihi**, s.17

Emîr Mahmud'un bu cevabını alan halife tarafından, Dimaşk'ta bulunan Emîrû'l-cüyûş Bedrülcemalî'ye bir mektup gönderilip “*Emîr Mahmud'un itaatten çıktığı ve Irak'a (Abbâsî Halifeliğine) meylettiği*” bildirildi ve “*Ona karşı harekate başlayıp savaşması*” emri verildi. Bu emir üzerine Bedrülcemalî, bu sırada Rahbe'de bulunan Atiyye'ye “*Haleb'e yürümesini ve kendisine yardım yapacağını*” hususunu kapsayan bir mektup gönderdi. Bunun üzerine Atiyye, kalabalık ve dolayısıyla güçlü bir Kilaboğulları kuvvetiyle Hama'ya yürüdü. Bunu haber alan emîr Mahmud, beraberinde İbn Han ve Oğuzlar olduğu halde, Atiyye ve Kilaboğulları kuvvetlerine karşı harekete geçmek üzere Haleb'den ayrıldı. O, geri kalan Kilaboğulları kabile kuvvetlerinin Atiyye'ye katılmalarını önlemek amacıyla onlara karşı harekate başladı, böylece iki taraf arasında savaşmaktan başka bir çare kalmamıştı. Bu durum karşısında Trablus hakimi kadı İbn Ammar, her ikisinin arasına girip durumu düzeltmeyi başardı. Bunun sonucunda emîr Mahmud ve Atiyye, Mısır halifesine itaat için ant içtiler, ayrıca aralarında da ant içerek yaptıkları anlaşmaya göre “Rahbe, Balis, Rakka ve Fırat toprakları Atiyye'nin, Haleb de Mahmud'un oldu⁴¹.”(1066-67)

⁴¹ Ali Sevim, “Sıbt İbnü'l Cevizi'nin Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alp Arslan Dönemi”, **TTK Belgeler Dergisi**, C.XIX, Sayı 23, 1998,s.22

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULAR HAKİMİYETİNDE HALEB

A. Selçuklu Hakimiyeti Öncesi Haleb'e Yapılan Türkmen Akınları

Gittikçe artan Türk akınlarını durdurmayı amaçlayan imparator Romanos Diogenes kuzey Suriye'nin en önemli kalelerinde Menbic'i ele geçirmiş ve Haleb çevresinde bulunan Türkmen ve Arap kuvvetleriyle mücadeleye tutuşarak bir gece baskınıyla onları yenmeyi başarmıştır¹. (20 Kasım 1068) Bu muharebeden sonra imparator daha önce Harun tarafından ele geçirilen Artah ve İm kalelerini ele

¹ İmparator Diyojen'in bu baskınıyla ilgili İbnül Cevzi'nin Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l Ayan adlı eserinden bizlere şu bilgileri Ali Sevim aktarmaktadır. “*Bizans imparatoru, Muharrem (Ekim/Kasım 1068) ayında, 200 bin kişilik bir kuvvetle Haleb topraklarına yürüyüp harekate başladı. Haleb emiri Mahmud b. e r - Ru'kilye, Hanoğlu Harun ve Kilaboğulları kabilesi kuvvetleriyle birlikte onu karşılayıp iki kez savaşa tutuştu, fakat imparator karşısında bozguna uğradı, bunun üzerine imparator, İm ve Artah kalelerini ele geçirdi; Oğuzlar ve Kilaboğulları, bu iki kaleyi Bizans'tan almışlardı. Daha sonra Bizans kuvvetleri, halkının büyük bir bölümünün kaçtığı Menbic'e yürüdü. Bizans kuvvetlerinin Menbic'i kuşatması üzerine şehirde kalan bir kısım Müslüman halk, Bizanslılardan “aman” dilediler ve onlara sığındılar, bunun üzerine şehir kapısı onlara açıldı, fakat Bizanslılara sığınmayan Müslümanlar ise derhal öldürüldüler.* Bkz. Ali Sevim, “Sıbt İbnü'l Cevzi'nin Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler II. Sultan Alp Arslan Dönemi”, **TTK Belgeler Dergisi**, C.XIX, Sayı 23, 1998,s.27

geçirmeye muvaffak olmuştur. (462/1070) Türkmen emirlerinden Sanduk h.462² (1070) yılında büyük bir orduyla Haleb'e girerek kışı orada geçirmiştir. Türkmen akınlarından rahatsızlık duyan Mahmud, Büyük Selçuklular'ı metbu kabul ederek Abbasi halifesi Kaim-Biemrillah ile Sultan Alparslan adına hutbe okutmuştur. (19 Şevval 462/31 Temmuz 1070) Alparslan Mısır seferine çıkmadan önce Mahmud'a elçi gönderip huzuruna çağırmış, gelmemekte direnmesi üzerine Haleb'i iki ay kuşatmıştır³.

Mahmud çaresiz kalıp annesi Seyyide ile birlikte Sultanın huzuruna çıkmış, Alparslan da onu bağışlamıştır. Sultan Alparslan, Mahmud'u emir Aytegin'le birlikte Dımaşk'ın fethiyle görevlendirmiştir⁴.

² Haleb'in Alp Arslan tarafından bu tarihte kuşatıldığı hususunda görüş birliği yoktur. Kimi tarihçilere göre bu kuşatma h.463 yılında gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İbrahim Gök, "İbn Hallikan'da Selçuklu Biyografileri", **Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, 2006, sayı:16, s.52

³Sultan Alparslan, Bizans'a komşu olan Haleb'in güya alınması güç, müstahkem bir şehir olduğu kanısını yaratmak için kuşatmayı özellikle uzatıyordu. Bunu yapmakla o, kendisinin büyük kudretine ve ordusunun çokluğuna rağmen bu kadar uzun bir süre karargah kurup kuşattığı şehri güya almaya muvaffak olamadığı hissini Bizanslılarda uyandırıyor, böylece onların şehri ele geçirme hususunda herhangi bir ümide kapılmamalarını sağlıyordu. A.Sevim, **Biyografilerle Selçuklular Tarihi**, s. 11-12; **Azimi Tarihi**, s.18-19

⁴ Erdoğan Merçil "Mirdasiler" **İ.A.**, C.30 s. 151; **Azimi Tarihi**, s.19

Bu olayla ilgili Ali Sevim, İbn'ül Esir'in "*el-kamil fi't-Tarih*" adlı eserinden şöyle bir anekdot aktarmaktadır: "*Mahmud, Sultanla kendisinin müzakerelerini idare etmekte olan emir Aytigü's-Süleymani'ye başvurarak " Sultanın katına gidip arz-ı ubudiyet edeceğini" bildirdikten sonra H. 463 Şaban başlarında (1071 Mayıs başları) bir gece annesi ile birlikte Oğuzlara mahsus elbiseler giyerek beraberinde şehir ve kalenin anahtarları olduğu halde Sultan'a müteveccihen şehirden çıktı. Anne, oğul, Sultan'ın katına gelip yer öptükten sonra arz-ı ubudiyet etmişlerdir.*"⁵

Mahmud 1075 yılında ölünce adamları, veliaht tayin ettiği oğlu Şebib'in yerine büyük oğlu Celalüddevle'yi (Nasr) hanedanın başına geçirdiler. Bu sırada I.Süleyman Şah Haleb'i kuşattı. Celalüddevle'nin kendisinin Selçuklu naibi olduğunu bildirmesi üzerine Süleyman Şah kuşatmayı kaldırma kararı aldı. Celalüddevle, Anadolu'da faaliyette bulunan Türkmen beylerinden Ahmed Şah ile anlaşıp Bizans'ın eline yeni geçmiş olan Menbic'i geri aldı. (10 Safer 468/24 Eylül 1075)

⁵ Ali Sevim, **Suriye Selçukluları I (Fetih'ten Tutuş'un Ölümüne Kadar)**, Ankara Üniv. Basımevi, 1965, s. 40. Bu konuyla ilgili başka bir rivayet de şöyledir: "*Alp Arslan, Şam üzerine yürüdü. Haleb kentine girdi. O sırada Haleb kentinin sahibi Mahmud bin Nasr bin Salih bin Mirdas el-Kilabi idi. Sultan kenti bir süre kuşattı. Ancak daha sonra aralarında barış yapıldı. Alp Arslan " **Ayağımı halıya basacak**" dedi. Bunun üzerine Mahmud bir gece annesiyle birlikte sultanın huzuruna çıktı. Sultan onları güzellikle karşıladı, onlara hil'atler verdi ve Haleb'i iade etti.* Bkz. Halil İbrahim Gök, "İbn Hallikan'da Selçuklu Biyografileri", **Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, 2006, sayı:16, s.50-51

Bir süre sonra kendisini destekleyen Türkleri bertaraf etmek istediye de Türkmenler tarafından öldürüldü. Mirdasi emirleri onun yerine kardeşi Sabık'ı idareye geçirdiler. Ahmed Şah da Türkmenlerin yanına gidip onları sakinleştirdi. Böylece Haleb'te düzen yeniden sağlandı. Beni Kilab ise Sabık'ın⁶ emirliğini kabul etmeyip Celalüddeve'nin diğer kardeşi Vessab ile birleşerek Haleb idaresini devralmak istedi. Ahmed Şah, Türkmen beylerinden Dilmaçoğlu Mehmed Bey'den destek aldı. Türkmen beyleri Vessab'a karşı harekete geçip Beni Kilab'la ittifaklarını bozdular. Böylece Sabık, Türkmenler sayesinde hakimiyetini devam ettirdi. Yenilginin ardından Vessab yakınlarıyla İsfahan'da bulunan Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkarak Sabık'tan şikayetçi oldu. Melikşah onlara Suriye'de bazı iktalar verdi. Ayrıca kardeşi Tutuş'u Suriye'ye tayin etti. Melik Tutuş, Haleb'i kuşatınca muhasaraya Melikşah'ın emriyle Musul Ukayli Emir'i Şerefüddeve Müslim b. Kureş de katıldı⁷. (Zilkade 471/Mayıs 1079)

Melik Tutuş b. Alparslan Dimaşk'ı garantiye aldıktan sonra dikkatini 472/1079 yılında Haleb'in fethine çevirdi. Şehri zayıflatmak için öncelikle şehri çevreleyen kaleleri almaya başladı. Buzaa, Menbiç, Azaz kalelerini aldı ancak

⁶ Mirdasilerin son emirlerinden olan bu kumandanın aynı zamanda bir şair olduğunu ve kendisine ait beyitlerin olduğunu İbnü'l Adim eserinde nakletmektedir.

⁷ Merçil, **a.g.m.**, s. 151; **Azimi Tarihi**, s.20-22. İbnü'l Azimi eserinde Nasr'la ilgili bir beyte de yer vermektedir ki Türkçesi şöyledir. *Mahmud'un binlerce defa yapmış olduğu ihsan kesildi. Ben, bunu, Nasr'ın üstlenip yapmasını ümid ederim.* Bkz. **Azimi Tarihi**, s.21

Haleb'i ele geçiremedi, beraberindeki küçük tabur yenilgiye uğrayınca Dımaşk'a döndü⁸.

Tutuş'un emrinde çok sayıda Türkmen ve Arap kuvvetlerinin bulunmasına rağmen emir Sabık ve Ahmedşah'ın⁹ savundukları Haleb şehri üç buçuk aydan fazla bir zaman kuşatıldığı halde alınamamıştı. Çünkü Müslim, içinde barındırdığı Arap kavmine olan yakın hisleri yüzünden kendi ırktaşlarına karşı ciddi olarak savaşmıyor, hatta gizlice emir Sabık'ın yanına gidip Tutuş'la savaşa devam etmesi için ona cesaret veriyor ve Tutuş'un emrinde bulunan Beni Kilab kabilesi mensuplarını Türkmenlerle birleşmiş olmaları sebebiyle onları kınıyor, bu kabile mensuplarını savaştan men ediyordu. Müslim'in bu uğurdaki girişimleri neticesinde Beni Kilab kuvvetlerinin büyük bir kısmı Haleb kuşatmasını bırakıp, Tutuş'un hizmetinden ayrılmış ve Türkmenlere karşı savaşmak, onları kendi yurtlarından kovmak amacı ile ittifak oluşturmuşlardır.¹⁰

Yardıma gelen bir Türkmen emirinin¹¹ mağlup edilmesiyle zor durumda kalan Tutuş, kuşatmaya son verip Diyarbekir bölgesine yöneldi¹². Tutuş'un Suriye'de

⁸ Taef Kamal el-Azhari, **The Saljuqs of Syria**, Berlin, 1997, s. 60

⁹ Haleb'e h. 468, m. 1075 yılında Anadolu'dan gelen Türkmen zümrelerinin başında bulunan akıncı. 1078 yılında Sabık'ın ittifak kurduğu kabilelerce öldürülmüştür.

¹⁰ Ali Sevim, **Suriye Selçukluları I**, s. 68, Ankara, 1965

¹¹ Yardıma gelen bu Türkmen beyinin adı *Türkmanü't-Türki'dir*.

¹² Tutuş, daha sonra Haleb'e bir sefer daha düzenlemiş ancak bu sefer sırasında Dımaşk'ın Fatımiler tarafından kuşatıldığı haberi üzerine kuşatmayı kaldırıp Atsız Bey'e yardıma gitmiştir.

devam eden faaliyetleri karşısında sıkıntıya düşen Haleb halkı ve yerli muhafız kuvvetleri şehri Müslim b. Kureyş'e teslim etmek istiyorlardı. Anca Sabık ve iki kardeşi Mirdasiler'in sonu demek olan bu teklife karşı çıktı. Tutuş'un Haleb'e yürümek için tekrar hazırlıklara başlaması üzerine Sabık kendilerine yardım etmesi karşılığında Müslim'e bazı şehirleri vermeyi önerdi. Bu teklifi kabul etmeyen Müslim, şehirden yapılan davetler sonucunda Sultan Melikşah'tan izin alarak Haleb önüne geldi. (8 Haziran 1080)

Sabık şehrin kapılarını kapattıysa da Müslim, erzak sorunu yaşayan halkın ve Haleb reisinin yardımıyla hiçbir mukavemetle karşılaşmadan içeri girmeye muvaffak oldu. (26 Zilhicce 472/ 18 Haziran 1080) Böylece Müslim, Rebiülahir 473 (Ekim 1080) yılında Mirdasiler'in hakimiyetine son verdi. Türkler Mirdasiler zamanında Suriye'ye girmeye başlamışlardı¹³. Müslim, açlık ve sıkıntı içinde bulunan halka birçok yiyecek maddeleri dağıtmış ve dışarıdan kesim hayvanları getirtmiş, halkı memnun etmiştir¹⁴. Suriye ülkesinde iki siyasi kuvvet mümessili Tutuş ve Müslim arasında, nüfuz rekabetinin bütün şiddetiyle devam ettiği sıralarda Ermeni asıllı Philaretos'un Bizans Devleti adına valilik yapmakta olduğunu, Antakya şehrinin, Anadolu fatihi Kutalmış oğlu Süleyman tarafından fethedilmesi (12 Aralık 1084) sonunda üçüncü bir rekabet mümessilinin yani Süleyman Şah'ın aynı ülkeye girip Haleb kapılarına dayanmış olduğunu ve bu suretle Tutuş ve Müslim'in buradaki

¹³ Merçil *a.g.m.*, s. 151; **Azimi Tarihi**, s. 22-23

¹⁴ Ali Sevim, **Suriye Selçukluları I**, s. 74. Ayrıca bkz. Ali Sevim, "İbnü'l Kalanisi'nin Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Kayıtlar", **Belgeler**, C. XXIX, Sayı:33, Ankara, 2008, s. 12

menfaatlerinin tehlikeli bir duruma düşmeye başladığını bilinmektedir. Ancak Tutuş, önceleri Süleyman Şah'ın ne Antakya'yı fethine ne de Haleb bölgesindeki askeri hareketine karşı herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Yalnız Süleyman Şah'ın bu hareketi, Antakya'dan yıllık vergi almakta olan ve Haleb'i hakimiyetinde tutan Müslim'in birinci derecede menfaatleri ile ilgili olduğu için adı geçen Arap emiri, Süleyman Şah'ın kuzey Suriye'deki ilerleyişini durdurmak maksadıyla harekete geçmişse de buna muvaffak olamadığı gibi bu uğurda hayatını bile kaybetmiştir¹⁵.

Suriye Selçuklu Devleti (Melikliği) başkent Dımaşk olmak üzere kurulmuştur. *Meliklik*, Büyük Selçuklu Devleti'ni metbu olarak kabul etmiştir. Devletin kurucusu Tutuş'tur. Tutuş, Büyük Selçuklu Devleti sultanı Melikşah'a sadakatini her zaman dile getirmiştir. Haleb şehri bu dönemde beyaz taşlardan oluşan bir duvarla kaplıydı ve altı kapısı vardı. Şehrin tepesinde iki kilise ve bir camii bulunmaktaydı. Şehrin değişik yerlerinde altı tane daha kilise ve başka camiiler de mevcuttu. Ayrıca küçük bir hastane vardı. Pazar meydanı ve kumaş tüccarlarına ait yerler de mevcuttu¹⁶.

¹⁵ Ali Sevim, "Tutuş'un Saltanatı Ele Geçirme Teşebbüsü", **Bellekten Dergisi**, Ankara,1963, S.107, s.412. Ayrıca bkz. Ali Sevim, "İbnü'l Kalanisi'nin Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Kayıtlar", **Belgeler**, C.XXIX, Sayı:33, Ankara, 2008, s. 14

¹⁶ Philip K. Hitti, **History of Syria**, London, 1951, s. 581

B. Tacü'd-Devle Tutuş Zamanında Haleb

Selçukluların Suriye'ye ilk girişı 1071 yılında olmuştur¹⁷. Daha sonra 1078 yılında Dımaşk'ı kuşatmışlardır. 1086 yılında Haleb'i almışlar ve Fatımileri Suriye'nin dışına atmışlardır. Selçukluların bütün halde hareket etmeleri 1092 yılında sona ermiş ve bölgesel güçlere ayrılmışlardır. 12. yüzyılın başlarında bu güçler atabeyliklere dönüşmüştür¹⁸.

Müslim, Süleyman Şah ve Tutuş arasında Haleb hakimiyeti adına peş peşe gerçekleşen mücadeleler, imparatorluğun ilgisini bu bölgeye yoğunlaştırmıştır. Fatimi sahasına yakın olduğu gibi, Suriye ve Anadolu'nun İran ile bağlantısını sağlayabilecek bir konumda bulunan bu bölgenin düzene kavuşturulması, Büyük Selçuklu payitahtı için hayati derecede mühim bir mesele idi¹⁹. Sultan Melikşah, kuzey Suriye'de bir süreden beri devam eden huzursuzlukları önlemek maksadıyla maiyeti emirlerinden Aksungur'u Haleb'e, Alpoğlu Yağısıyan'ı Antakya'ya ve

¹⁷ 1071 yılı ikinci yarısından sonra Atsız Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Çeşitli nedenlerle başarısızlığa uğramıştır.

¹⁸ David Commins, **Historical Dictionary of Syria**, London, 1996, s. 189; **Azimi Tarihi**, s.24-25

¹⁹ Kırkıl, **a.g.e.**, s. 41

nihayet emir Bozan'ı²⁰ Urfa'ya tayin etmiş (1086) ve bu suretle adı geçen emirler, bu bölgelerde Büyük Selçuklu İmparatorluğu adına idareyi ele almışlardır²¹.

İbnü'l Huteyti'nin²² Haleb'i kendisine teslim hususundaki davetini kabul eden ve ayrıca Süleyman Şah'ın Tutuş'la yaptığı savaşta ölmüş²³ olduğunu öğrenen Melikşah, bizzat kendisi Haleb'e gitmek üzere hazırlıklar yapmaya başladı. Anadolu'nun fethinde büyük başarılar kazanmış olan Süleyman Şah'ı kaybettiğine çok üzülmüş ve bunu Tutuş'a gönderdiği sert üsluplu bir mektupla dile getirmişti²⁴.

²⁰ Bu üç emir, Sultan Melikşah'ın ani ölümünden sonra Tutuş'a tabi olduklarını ve onun hizmetinde yer aldıklarını dile getirmişlerdir.

²¹ Ali Sevim, "Tutuş'un Saltanatı Ele Geçirme Teşebbüsü", s.412-413. Ayrıca bkz. Ali Sevim, "İbnü'l Kalanisi'nin Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Kayıtlar", **Belgeler**, C.XXIX, Sayı:33, Ankara, 2008, s. 14-15; Coşkun Alptekin, "Aksungur el-Porsuki"; **İ.A.**, s.297

²² Süleyman Şah'ın Haleb'i ele geçirmek için mücadele ettiği sırada Haleb'te bulunan yönetici. (1085) Melikşah'ın Haleb'i ele geçirmesinden sonra görevine son verilmiş, Diyarbekir'e gönderilmiştir. Burada da sefalet içinde yaşamış ve hayatını bu şekilde kaybetmiştir.

²³ Kimi kaynaklarda Süleyman Şah'ın, Tutuş'la yaptığı mücadeleyi kaybettiğinde gururuna yediremeyip kalbine sapladığı bir hançerle intihar ettiği öne sürülmektedir. Bazı kaynaklarda ise Süleyman Şah'ı bizzat Tutuş'un askerlerinin öldürdüğü yazılmaktadır. Bkz. **Azimi Tarihi**, s.25

²⁴ Sevim, **Suriye Selçukluları I**, s. 94-95

C. Kasımüddeve Aksungur'un Haleb Valiliği

Melikşah, 479 senesi Cemaziyülahır (Eylül 1086) tarihinde Porsuk, Bozan ve Aksungur²⁵ gibi emirleri de yanında olduğu halde İsfahan'dan hareket etti²⁶. Tikrit, Harran ve Urfa üzerinden Haleb önlerine geldi²⁷. İç kalede Tutuş'a karşı direnen Salim b. Malik, kaleyi Sultan'a teslim etti. Melikşah da ona Caber kalesini ikta etti. Haleb'e gelen sultan, 23 Şaban 479 (3 Aralık 1086) tarihinde şehir ve kaleyi teslim aldı. Şehre hakim olan Melikşah, Kasımuddeve Aksungur'u şehrin valiliğine

²⁵ Melikşah'ın memluku olan, Kasımüddeve lakabıyla bilinen Aksungur b. Abdullah'ın daima onunla birlikte olduğu ve babasının adının el-Turgan olduğu söylenmiştir. Bkz. Ali Sevim, **Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Bugyetü't-Taleb fi tarihi Haleb'ten Seçmeler**, Ankara, 1982, s.62; Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi**, s. 19

²⁶ Tutuş'un yanında bulunan kumandanlardan Türkmen beyi Artuk, Melikşah'ın ordusu ile birlikte hareket etmesinden sonra Tutuş'a, bu orduya saldırması konusunda telkinlerde bulunmuştur. Hatta ordunun İsfahan'dan gelmesinden dolayı yorgun ve bitkin olacağını da belirtmiş, kesin zafer alacağı konusunda onu iknaya çalışmıştır. Ancak Tutuş böyle bir şeye meyletmemiştir.

²⁷ Haleb'i alan Tutuş, Melikşah'ın gelmekte olduğunu öğrenince güneye doğru (Şam'a) çekilmiştir. Tutuş'un metbuu tarafından cezalandırılacağından korktuğu muhakkaktır. Melikşah, kardeşi Tutuş'u şu veya bu şekilde cezalandırmamışsa da Haleb, Antakya ve Urfa'ya kendi kumandanlarını vali tayin etmek suretiyle bu şehirleri doğrudan Büyük Selçuklu İmparatorluğuna ilhak etmiştir. Bkz. Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara, 1963, s.109

getirdi²⁸. Böylece Aksungur Haleb'in ilk Türk valisi oldu. Aksungur'un Haleb valiliği müddetince uzun süre güvensizlik ve siyasi boşluktan sıkıntı çekmiş olan Haleb halkına istikrar ve ferahlık getirmiştir²⁹.

İbnü'l-Adim, Aksungur'un Haleb'teki icraatı hakkında kaynak göstermeden şu bilgileri vermiştir:

Aksungur, Haleb'i iyi yönetip, halka karşı iyi davrandı. Fesat ehlini toplatıp yol kesicileri ve soyguncuları ortadan kaldırdı. Her yerde hırsız ve haydutları izletip köklerini kazıdı; böylece o, Haleb ilinde otoritesini kurdu.

Ayrıca Haleb'e bağlı yörelerin yöneticilerine “Yol ve yolcuların güvenliklerinin sağlanabilmesi için, kendisi gibi hareket etmelerini” bildirdi. Aksungur'un bu faaliyetleri her yerde takdir ve teşekkürle karşılandı.

Bütün yollar güvenceye kavuştu; yol kesip yolcu soyan kimselerin, fesat ve şer ehlinin tehlikesinden korkarak hiçbir yere gidemeyen halk her yere artık korkusuzca gitmeye başladı.

Onun zamanında her yönden gelen tacir ve celeblerin şehre güvence³⁰ içinde girebilmeleri sonucunda Haleb bayındır bir hale geldi. Aksungur'un –Tanrı rahmet

²⁸ Aksungur'un vali olmasını bizzat ünlü vezir Nizamülmülk, Sultan'a söylemiştir. Kale kumandanlığına da *Nuhu't-Türki* atanmıştır. Aksungur vali olduğunda emrinde dört bin hassa askeri vardı ve kale kumandanlığına Nuh Türki getirilmiştir. Bkz. Ali Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur**, s.73; Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi**, Erzurum, 1978, s.19; **Azimi Tarihi**, s.26

²⁹ Kırkıl, **a.g.e.**, s. 42-43.

eylesin- göstermiş olduğu adalet dolayısıyla insanlar Haleb'te oturmayı çok ister oldular. Onun zamanında 482 (1089-90) yılında Haleb Camii minaresi yenilendi, adı bu minarede hala işlenmiş bir halde durmaktadır³¹.

Yine İbnü'l Adim'in, Kasımüddevele Aksungur ile ilgili rivayet ettiği başka bir olay da şöyledir:

Kasımüddevele Aksungur, Haleb ilinde güvenliği sağladığı için hiç kimsenin mal ve eşyasını bulunduğu yerden kaldırıp saklamamasını ve yollarda onların korunması hususunu düşünmemesini münadiler vasıtasıyla halka ilan ettirdi.

*Bir gün ava çıkan Aksungur, Haleb köylerinden birine uğradı. O sırada köylülerden birinin çift sürme işini bitirip öküzleri boyunduruktan saldıktan sonra boyunduruğu köye götürmek üzere bir hayvana yüklediğini gördü ve ona: **“Kasımüddevele'nin hiç kimsenin mal ve eşyasının bulunduğu yerden kaldırmaması hususundaki ilanını duymadın mı?”** demesi üzerine köylü **“Tanrı, Kasımüddevele'yi korusun; biz onun zamanında güvenceye kavuştuk. Bu aleti çalınma korkusuyla alıp götürmüyoruz. Buralarda İbn Ava (çakalın künyesi) denilen bir hayvan var. Bu hayvan gelip boyunduruğun üzerindeki deriyi yiyor, işte biz bu yüzden bunu kaldırıp götürüyor ve böylece onu korumuş oluyoruz.”** dedi. Kasımüddevele, avdan döner dönmez avcılara, Haleb ilinde bulunan çakalları*

³⁰ Vali Aksungur'un tüccarlara vermiş olduğu bu güvence bir nevi sigorta olmuştur. Bu uygulama sayesinde anlaşılan o ki onun zamanında Haleb'e ait ticaret hacminde gözle görülür artış olmuştur. Alptekin, **a.g.e.**, s.20

³¹ Ali Sevim, “İbnü'l Adim, Bugyet'üt-Taleb, Selçuklularla İlgili Kayıtlar”, **Makaleler 3**, Ankara 2005, s.433

avlamaları hususunda emir verdi. Bunun üzerine avcılar bölgede bulunan çakalları avlayarak yok ettiler³².

Ali Sevim başka bir makalesinde de komutan Aksungur hakkında Haleb'te bulunan bazı eserlerdeki yazıtları şöyle aktarmaktadır:

- 1- *“Bizim zamanımızda hala mevcut olan Haleb Ulu Camii'nin yenileme ve onarımı Kasımüddeve Aksungur devrinde, 482 (1089-1090) yılında yapılmıştır.*
- 2- *Rahman ve Rahim olan Tanrı'nın adıyla. Büyük Sultan, şehinşahların en büyüğü, milletlerin hükümdarlarının, Arap ve Acem'in Efendisi, Tanrı'nın yeryüzündeki sultanı, Tanrı'nın kullarının yardımcısı, İslam'ın ve Müslümanların dayanağı, din ve dünyayı yücelten devletin gücü, milletin güzelliği, fetih babası mü'minlerin emirinin sağ kolu Melikşah bin Muhammed'in emriyle muzaffer, yüce ve ulu emir, devletin ortağı, milletin yardımcısı, yücelik babası Alp Sungur zamanında 480 (1087-88) yılında tamir edilmiştir”³³.*

Suriye'de kendisine yapılan sadakat bildirimini müteakiben Sultan Melikşah, beraberindeki emirlerinden Bozan'ı Urfa'ya hakim tayin edip daha sonra, Süleyman

³² Sevim, **İbnü'l Adim, Bugyet'üt-Taleb, Selçuklularla İlgili Kayıtlar**, s. 434

Aksungur'la ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Sevim, “Bugyetü't-Taleb Fi Tarih-i Haleb'e Göre Emir Aksungur”, **Makaleler 1**, Ankara, 2005

³³ Ali Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur**, s.74-

Şah tarafından fethedilmiş olan Antakya bölgesine yönelmiştir. Antakya’da naib olarak bulunan Süleyman Şah’ın veziri Hasan b. Tahir, Sultan’ı karşılayıp arz-ı ubudiyet etmiş, ondan Süleyman Şah’ın çocukları ve şehir halkı için “*aman*” dilemiştir. Ramazan 479 sonlarına doğru (Aralık 1086 sonu) şehre giren ve şehri teslim alan Melikşah, Hasan’ı divan işlerine ve maiyeti emirlerinden Alp-oğlu Yağısıyan’ı da şehir şahneliğine tayin etmiştir³⁴.

Melikşah’ın ölümü³⁵ (1092) üzerine ilk zamanlar oğlu Mahmud adına hutbe okutan Aksungur³⁶, muhtemelen başlayan taht mücadelelerini değerlendirerek Tutuş adına hutbe okutmaya başlamıştır.

³⁴ Sevim, **Suriye Selçukluları I**, s. 97-98

³⁵Melikşah ölmeden önce kardeşi Tutuş, Sultan’a, Süleymanşah’ın ölümüne sebebiyet vermiş olmasından dolayı özrünü ifade etmiş ve ona olan bağlılığını dile getirdikten başka kendisine bir ikta verilmesini rica etmiştir. Melikşah da onun bu isteğini yerine getirmiştir.

Melikşah, Bağdat’ta Şevval 485/Aralık 1092 yılında öldüğünde geriye Berkyaruk, Mahmud, Muhammed ve Sancar olmak üzere 4 erkek evlat bırakmıştır. Annesi Türkan Hatun, ordunun ve Abbasi halifesi El-Muktadi’nin de desteğini alarak 6 yaşındaki oğlu Mahmud’u yeni Selçuklu Sultanı ilan etmiştir. Bkz. El-Azhari, *a.g.e*, s.73

³⁶ Aksungur, Melikşah’ın hanımı Terken Hatun’un isteği üzerine oğlu Mahmud adına hutbe okutmuştur. Ancak aynı zamanda da Tutuş’tan, kendi adına hutbe okutmasına dair bir mektup da almıştır. Bir süre Mahmud adına okunan hutbe daha sonra Tutuş

Böylece Tutuş'un hizmetine giren Aksungur, Tutuş, Bozan ve Yağısıyan ile doğuya sefere çıkarak Rahbe³⁷, Rakka, Nusaybin ve Musul'un zaptına³⁸ katılmıştır³⁹. Kardeşinin ölümü üzerine büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtına geçmeyi kendisi için bir hak sayan ve hakim olduğu memleketlerde kendi adına hutbe okutmaya başlayan Tutuş⁴⁰, halife Muktedi Biemrillah'a elçiler göndererek Bağdat'ta kendi adına hutbe okutmasını bildirmiştir. Bunun üzerine halife şu şartları dile getirmiştir:

- a) Horasan ve Maşrik'ta hükümrان olarak İslam dünyasına hakim olması.
- b) Kardeş çocuklarından hiçbirinin taht müddeisi olarak ortaya çıkıp kendinse muhalefet etmemesi.
- c) İsfahan'daki imparatorluk hazinesine sahip olması⁴¹.

adına okunmuştur. Bkz. Ali Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur**, s.79

³⁷ O sıralarda Rahbe, *Kureyşoğulları*'nın elinde idi. Kuşatma sonunda "aman" dileyerek şehri Tutuş'a teslim etmek zorunda kaldılar. (Muharrem 486-Şubat 1093)

³⁸ O sıralarda Musul'da hakim olan İbrahim b. Kureyş'e gönderilen haberlerde Tutuş adına hutbe okutması istenmiştir. Bunu kabul etmeyen Kureyş, yapılan savaşta hayatını kaybetmiştir.

³⁹ Kırkıl, **a.g.e.**, s. 44

⁴⁰ Melikşah öldüğünde Tutuş, Dımaşk ve civarının valisi idi. Sultan'ın öldüğünün haberi Tutuş'a ulaştığında Tutuş, Hit şehrinde idi. Geniş bilgi için bkz. Sanaullah Mawlawi Fazıl, **The Decline of the Saljuqid Empire**, University of Calcuta, 1938

⁴¹ Köymen, M. Altay, **Alparslan ve Zamanı**, Ankara Üniv, DTCF Yay., 1983.

Halife, Tutuş'a saydığı şartları yerine getirmediği sürece adının hutbede okutulması hususundaki arzu ve isteklerinin asla yerine getirilmeyeceğini dile getirdikten sonra "*Kulluk sınırını aşma, bana karşı olan hitabın kafa tutar ve tahakküm eder şekilde olmasın. Eğer bizi dinlemezsen seninle savaşıyoruz.*" şeklinde tehdit eve ihtar dolu bir cevap göndermiştir. Halifenin bu sert üsluplu cevabı karşısında Tutuş'un herhangi bir tepki göstermemiş olduğu görülmektedir⁴².

Uzun süren bir mücadeleden sonra Tutuş, 1093 yılında da Diyarbekir üzerine yürümüş ve burayı da ele geçirmeye muvaffak olmuştur. Böylece hakimiyet alanı yavaş yavaş genişletmiştir. Tutuş, ele geçirdiği yerlere de kendi adamlarını yönetici ya da kumandan olarak tayin ederek de hakimiyetini sağlamlaştırmıştır. Bir süre sonra Aksungur ile Tutuş'un arası açılmış⁴³, Aksungur, Tutuş'a karşı ittifak oluşturarak savaş açmış ancak bu savaşta hayatını kaybetmiştir. (1094) Aksungur, Berkyaruk'tan Tutuş'a karşı yardım talep etmiş o da emirlerinden Kür-Boğa'yı bu

⁴² Sevim, **Suriye Selçukluları I**, s. 108-109; Halil İbrahim Gök, **Musul Atabegliği, Zengiler**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.LXII

⁴³ Aksungur, bir süre sonra Tutuş'tan ayrılarak Tutuş'un yeğeni ve saltanatın diğer müddeisi Berkyaruk ile işbirliği içine girmiş ve bu durum Tutuş'un askeri gücünü oldukça zayıflatmıştır. Hatta Aksungur, beraberinde Emir Bozan'ı da götürmüştür. Urfalı Mateos'un belirttiğine göre Aksungur ile Emir Bozan aynı gün öldürülmüşlerdir. Hatta emir Bozan'ın kesik başı bir mızrağın ucunda Urfa'ya getirilmiştir. Bkz. **Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara, 1962, s. 183

konuda görevlendirmiştir. Toplam 6000 kişilik bir kuvvet ile Tutuş'a karşı savaşa hazır hale gelmiştir. Ancak, ittifak oluşturduğu kuvvetler savaştan imtina ettikleri için (Emir Yusuf bu savaşta Tutuş tarafına geçmiştir.) Aksungur, bu mücadelenin bedelini canıyla ödemiştir⁴⁴.

⁴⁴ Aksungur'un bu durumdaki halini ünlü Haleb tarihçisi Kemalüddin ibnü'l Adim'in "bir lahza dahi dayanamayan" olarak nitelemiştir. İbn Hallikan ise eseri *Vefeyatül-ayan*'da Aksungur'un Haleb'teki mezarı başında her gün kalabalık bir halk topluluğunun onun ruhuna Kur'an okuduğunu gördüğünü belirtmektedir. Bkz. Ali Sevim, **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur**, s.82; Ali Sevim, "İbnü'l Kalanisi'nin Zeyl-ü Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Kayıtlar", **Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Yay., C. XXIX, Sayı:33, Ankara, 2008

Tutuş, ele geçirdiği Aksungur'a acımadan boynunu vurdurtmuştur. Aksungur yakalandığında Tutuş ona "Eğer sen beni yakalaysaydın ne yapardın?" diye sormuş, Aksungur da "öldürürdüm" diyince Tutuş, "O halde ben de sana aynı hükmü veriyorum" demiş ve Aksungur'u öldürmüştür. Kesik başı Haleb'te halka teşhir edilmiş, vücudu ise *Karanbiya Meşhedi*'ne defnedilmiştir. Daha sonra ise oğlu İmadüddin Zengi, babası adına Haleb'te yaptırdığı medreseye (Züccaciye Medresesi) kabrini naklettirmiştir. Zakkar, Tutuş'un bu zaferden sonra bütün Mezopotamya'yı hakimiyet sahasına aldığını da iddia etmektedir. Bkz. Zakkar, **The Emirate of Aleppo**, s.230; Alptekin, **a.g.e.**, s.20

D. Tacüddeve Tutuşun Haleb'te Yeniden Melik Oluşu ve Oğlu Rıdvan'ın Haleb Hakimiyeti

Babası büyük Sultan Alparslan gibi sert bir karaktere sahip olan Tacüddeve Tutuş, yaklaşık olarak, Mısır sınırlarından İsfahan'a kadar uzanan bölge ve ülkelerde Türk hakimiyetini sağlamaya çalışmış, devletin sınırları içinde bulunan Türk, gayr-i Türk, Müslim ve gayr-i Müslim halk topluluklarının hiçbir ayrıcalık gözetmeksizin adil bir şekilde idare edilmesini sağlamıştır. Karadeniz'den gelip Suriye ile Arabistan ve Umman yoluyla Hindistan'a uzanan kervan ticaretinin hakim olduğu memleketlerde güvence ve gelişmesini sağlatmış ve özellikle Dımaşk, Haleb ve Diyarbekir şehirlerinde imar faaliyetlerinde bulunmuştur⁴⁵.

Tutuş'la yeğeni Berkyaruk arasında Büyük Selçuklu İmparatorluğu sultanlığı için şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş ve bu amaç için amca-yeğen savaştan imtina etmemişlerdir. Hatta Berkyaruk, bir ara kardeşinin bile tuzağına düşmüş, İsfahan'da bulunduğu sırada yakalanıp hapse atılmış ve gözlerine mil çekilmek istenirken kardeşi Mahmud'un çiçek hastalığına yakalanıp ölmesi üzerine bu faciadan kurtulmuştur. Tutuş 1094 yılında Haleb'i ele geçirdikten sonra ertesi yıl meydana gelen savaşta ölmüştür ve yerine oğlu Rıdvan (1095-1113) yönetici olarak geçmiştir. Aynı anda diğer oğlu Dukak da Dımaşk'ta idareyi ele aldığını ilan etmiştir⁴⁶.

⁴⁵ Ali Sevim, "Suriye Selçukluları Devleti", **Makaleler 3**, Ankara 2005 s. 449-450

⁴⁶ 26 Şubat 1095 yılında Rey'de gerçekleşen şiddetli çarpışmada Tutuş'un saflarında bulunan beyler savaştan imtina edip hatta Berkyaruk tarafına geçince Tutuş son derece güç durumda kalmıştır. Yalnız kalmasına rağmen mücadeleden geri durmayan

İki kardeş daha sonra kendi aralarında da mücadele etmişlerdir. Dukak kendi idaresini tanınması hususunda kardeşine baskı yapmıştır⁴⁷.

Böylece Suriye Selçuklu Devleti, Haleb ve Dımaşk olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Rıdvan iki defa Dımaşk'ı kuşatmışsa da bir sonuç alamadı. Buna karşılık Dukak da karşı saldırıya geçti ise de Kinnesrin yakınlarındaki savaşta ağır bir yenilgiye uğrayarak ağabeyini metbu olarak tanımak zorunda kalmıştır⁴⁸.

1105 yılına kadar devam eden Dımaşk Selçuklu Devletinin en önemli hükümdarı Tutuş'un oğlu Şemsülmülük Dukak'tır. Gerek kendisi, gerekse maiyetinde bulunan Tuğtegin, Savtegin, Salar Bahtiyar vs. gibi iş bilir emir ve devlet adamlarının başarılı yönetimleri sonucunda Dımaşk Selçuklu devletinin sınırları doğu Akdeniz kıyı bölgeleri dışında, güneyde Filistin, kuzeyde Diyarbekir bölgesine kadar uzanmıştır⁴⁹. Rıdvan döneminin önemli bir özelliği de şehirde Batnilik akımının güçlenmesi ve taraftarlarının hızla artmasıdır. Kendisinin güven vermeyen

Tutuş'u *Sungurca* adında bir emir boynunu vurarak öldürmüştür. Tutuş'un kesik başı Bağdat'a gönderilmiştir. Savaştan sonra etrafa dağılmış olan Tutuş'un askerlerine karşı Berkıyruk, herhangi bir kötülükte bulunmamış, onlara *aman* vermiştir.

⁴⁷ Philip K Hitti, **History of Syria**, London, 1951, s.574

⁴⁸ Kırkıl, **a.g.e.** s. 47. Ayrıca bkz. Ali Sevim, "Bugyetü't-Taleb Fi Tarihi Haleb'e Göre Haleb Selçuklu Meliki Fahrü'l-Mülük Rıdvan", **Belleten Dergisi**, C.XXXIV, Sayı:133, Ankara, 1970, s. 60-62

⁴⁹ Sevim, **Suriye Selçukluları Devleti**, s. 451

politikaları sonucunda destekçilerini birer birer kaybeden Rıdvan, Batini cemaatine uygun bir müttefik grup olarak değerlendirmeyi düşünmüş olabilir⁵⁰.

Böylesine karışık bir dönemde Fatımi halifesi el-Müsta'li, Rıdvan'a elçi göndererek Haleb'te kendisini metbu tanıyıp hutbe okutması halinde Dımaşk'ı alması için gerekli askeri ve mali yardımda bulunacağı sözünde bulundu. Bunun üzerine de Rıdvan Sünni kadıyı görevden alarak yerine Şii mezhebinden bir kadı tayin etmiş ve şehirde Şii hutbesi okutmuştur. Rıdvan'ın bir ara Bağdat Abbasi Halifeliği adına okuttuğu hutbeyi keserek Mısır Fatımi hükümdarı Musta'li adına hutbe okuttuğuna bakılırsa, Fetret Devri esnasında Kuzey Suriye Selçukluları Devleti'nin geçici de olsa Büyük Selçuklu İmparatorluğu hamiliğinden çıktığı söylenebilir⁵¹. Böylece Haleb Selçuklu Melikliği Fatımi Halifeliğine tabi hale gelmiş oluyordu. Ancak vaat edilen yardımın gelmemesi ve Yağısıyan ile Artukoğlu Sökmen gibi emirlerin baskısı ile dört hafta sonra tekrar Sünni hutbesi okutmaya başladı⁵².

Rıdvan defalarca Kuzey Suriye'de Haçlı Seferleri ile mücadele etmiştir. Haleb'i bu seferlere karşı korumuş ve kollamıştır. Ancak 1098 yılında gerçekleştirdiği Antakya kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1113 yılında

⁵⁰ Bu sayede Batniler Haleb'te *Darü'd-Dave* denilen bir propaganda merkezi kurmuşlardır. Ayrıca bkz. Ali Sevim, "Bugyetü't-Taleb Fi Tarihi Haleb'e Göre Haleb Selçuklu Meliki Fahrü'l-Mülük Rıdvan", **Bellefen Dergisi**, C..XXXIV, Sayı:133, Ankara, 1970

⁵¹ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, Ankara, 1963 s.116

⁵² Kırkıl, *a.g.e.*, s. 47-48

Rıdvan, tahtını on altı yaşındaki oğlu Alp Arslan'a⁵³ bırakmıştır. Kardeşi Sultan Şah da üç yıl naibi olarak çalışmıştır⁵⁴. Bu sıralarda Haleb Melikliği çok ciddi ve hayati önem taşıyan iç ve dış sorunlarla karşı karşıya bulunuyordu⁵⁵.

Haleb ve yörelerine hakim olan Sultan Tutuş'un oğlu Melik Rıdvan'ın gerek askeri gerekse siyasal alanda kudretli ve dirayetli olmaması yüzünden onu metbu tanıyan ve askeri kudrete sahip olan emirler yavaş yavaş devlete hakim olmaya gitmişler ve bu suretle Melik Rıdvan'ın otoritesi sarsılmaya başlamıştır⁵⁶.

⁵³ Hitti, "*History of Syria*" adlı eserinin 575. sayfasında genç Melik Alp Arslan için "aklı kıt" anlamında "*a feeble-minded*" tabirini kullanmıştır. Ancak bu genç Melik'in ilerleyen yıllarda Batınilere karşı vereceği cesurca mücadelesinden pek "aklı kıt" olmadığını anlamaktayız. Aynı tabiri "**First Encyclopaedia of Islam**"da kullanmıştır. Alp Arslan Haleb meliki olunca suret bakımından insanların en güzelerinden sayılan iki kardeşini Melikşah ve İsmail'i öldürttü. Babası Rıdvan da Haleb'e hakim olunca kendi babasından olan iki kardeşini öldürttü. Bkz. Ali Sevim, "Bugyetü't-Taleb Fi Tarihi Haleb'e Göre Haleb Selçuklu Meliki Fahrü'l-Mülük Rıdvan", s.68. Sevim'in, İbn'ü-l Adim'den aktardığı bu bilgiye aynı makalede Alp Arslan'ın kardeşi İsmail'in bir müddet daha yaşadığı bildirilmektedir. Bkz. s.74

⁵⁴ Hitti, *a.g.e.*, s. 575.

⁵⁵ Ali Sevim, "Haleb Selçuklu Melikliği Alp-Arslan ve Sultan Şah Devirleri I. Alp-Arslan Devri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniv. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 1981-1982, s. 123

⁵⁶ Ali Sevim, "Temürtaş'ın Haleb Hakimiyeti", **Makaleler 1**, Ankara 2005, s.327

Rıdvan'ın çeşitli nedenlerin etkisi altında Haleb'te Suriye Batınileri için bir propaganda merkezi kurulmasına izin vermesi sonucunda başta reisleri Ebu Tahir es-Saig ve Hakim el-Müneccim olmak üzere Batını daileri, Suriye'de ve özellikle de Haleb'te büyük faaliyetler göstermekte idiler.

E. Alparslan el-Ahres'in Haleb İdaresini Alışı

Batıniler, özellikle Rıdvan'ın ölümünden⁵⁷ sonra adeta Haleb Melikliğinin yönetimini ele geçirmişlerdi. Böylece içte etkili bir Batını baskısı altında bulunan Selçuklu Melikliğinin dışta Haçlılarla olan ilişkileri son zamanlarda oldukça kritik bir safhaya girmişti.

Özellikle Antakya Haçlı prensleri olan Bohémond ve Tancred'in askeri faaliyetleri sonucunda Haleb'in kuzey, güney ve batısındaki Melikliğe bağlı önemli kaleler teker teker düşmüş hatta onlara her yıl 20 bin altın vergi ödemek zorunda kalınmıştı. İşte Tacüddevele Alp-Arslan, Haleb Selçuklu Melikliğinin yönetimini içte ve dışta böyle ciddi tehlikelerle baş başa bulunduğu bir zamanda eline almıştır⁵⁸.

Alp-Arslan Haleb Selçuklu Melikliği tahtına geçtiğinde ilk iş olarak, vaktiyle babasının koydurduğu birtakım vergileri ortadan kaldırarak daha sonra da bir

⁵⁷ Rıdvan, bazı kaynaklara göre 1113 bazı kaynaklara göre de 1114 yılında 32-33 yaşlarında ölmüştür. **Azimi Tarihi**, s.38

⁵⁸ M. Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, M. Altay Köymen, , **Alparslan ve Zamanı**; Sevim, **a.g.m.**, s. 123;

cariyeden olan kardeşi Mübarek Şah ile öz kardeşi Melikşah'ın canına kıymıştır⁵⁹. Mevcut kaynaklarda onun, iki kardeşini öldürme nedenleri belirtilmemiştir. Ancak Alp-Arslan'ın biraz tecrübesiz bir genç olması dolayısıyla bütün devlet işlerini bizzat kendi elinde tutabilmek amacıyla atabeği Lülü'nün kışkırtması ile öldürtmüş olması muhtemel görünüyor⁶⁰.

Öte yandan Rıdvan devrinden beri Haleb'teki Batını faaliyetlerini yakından izlemekte olan ve zaman zaman duruma uyarı niteliğinde müdahalelerde bulunan Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Mehmed Tapar, bu kez, genç Melik Alp-Arslan'a bir mektup göndermiş ve ona şu ifadeleri sarf etmiştir: “ *Baban, Batıniler konusunda bana muhalefette bulunuyordu, halbuki şimdi senden, benim evladım olarak, onları yok etmeni istiyorum*” demek suretiyle Batınilerle mücadele edip onları tamamıyla ortadan kaldırması gerektiğini söylüyordu.

Bu sırada başta Haleb reisi ve Ahdas kumandanı Said b. Bedi' olmak üzere, kent ileri gelenleri de Melik Alp-Arslan'a Batınileri bertaraf etmesi konusunda sürekli telkin ve tavsiyelerde bulunmaktaydılar. Bu konuda kendisine desteklerini sunacaklarını da söylediler. Bu uyarı ve önerilerle birlikte genç Melik, derhal harekete geçmiş, başta Batını reisi Ebu Tahir olmak üzere, İsmail ed-Dai, kardeşi el-Hakim el-

⁵⁹ Alp-Arslan, peltek olduğu ve akıcı konuşmadığı için kendine “*Ahras*” denilmiştir. İbnü'l Adim onun hakkında “ *mahvedici, zalim, kan dökücü, isyankarlığa düşkün birisi*” gibi tabirler kullanmıştır. Ayrıca bkz. **Azimi Tarihi**, s.38

⁶⁰ Sevim, **a.g.m.** s. 124; Mehmet Altay Köymen, **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, s. 110-120

Müneccim ve Haleb'te bulunan öteki Batını ileri gelenlerini birer birer yakalatıp derhal boyunlarını vurdurmuştur.

Ayrıca Alp-Arslan 200 kadar Batını'yi yakalatıp mal ve paralarına el koyduktan sonra bir kısmını hapse atmış, bir kısmını azat etmiş ve kurtulabilenler Haleb'ten kaçarak Suriye'nin çeşitli kentlerine yerleşmişler hatta bazıları Haçlılara iltica etmişlerdir.⁶¹

Alp-Arslan, babası Rıdvan'ın başaramadığı Batınıleri dağıtma işini başarmış ve Haleb'i büyük bir sıkıntıdan kurtarmıştır. Genç Melik Alp-Arslan'ın göstermiş olduğu bu üstün gayret ve sonucunda elde ettiği başarı kendisine ciddi anlamda bir ün katmıştır.

Haçlılarla etkin bir mücadelede bulunabilmek için Melikliğin iç işlerinde daha sağlam bir yönetim düzenine ihtiyaç duyulmakta idi. Mevcut yönetici kadrosu ise bu düzenlemeyi yapabilecek bir durumda görünmüyordu. Ayrıca yöneticiler arasında da bir çekişme ve çatışmanın varlığı görülmekte idi. Tüm bu gelişmeler sonucu olarak Alp-Arslan'ın bazı yakın devlet erkanı, Dımaşk emiri Atabeg Tuğ Tigin'e başvurarak onun yardımını sağlamasını kendisine tavsiye ettiler. Bunun üzerine Genç Melik, Tuğ Tigin'e bir mektup göndererek “ *Haleb'e gelip devlet işlerini ve orduyu iyi bir düzene koymasını*” bildirmiştir. Onun bu çağrısını yerinde bulan Tuğ-Tigin, Alp-Arslan'ın çocuk yaşta, tecrübesiz ve bu nedenle küffarın ondan korkmaması nedeniyle Haleb'in herhangi bir tehlikeye maruz kalmaması için Melik'in davetine katılmada hiçbir beis görmemiştir.

⁶¹ Sevim, **a.g.m.**, s. 124-125; Mehmet Altay Köymen, **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, s.110-120,

Tuğ-Tigin, Alp-Arslan'ın babası Rıdvan'ın çağrısına uyarak Haleb'e gidip onunla anlaşmazlığa düştüğünü göz önüne almış, dolayısıyla, bu kez derhal Haleb'e gitmemiş, aksine, durumu görüşmek üzere Alp-Arslan'ı Dımaşk'a davet etmiş ayrıca –bir melik olarak ona tabilik ve bağlılığını göstermek amacıyla olsa gerek- Dımaşk'ta Selçuklu devleti Sultanı Mehmet Tapar'ın adından sonra onun adını hutbelerde okutup aynı şekilde adına para da bastırmıştır⁶². (Şubat 1114)

F. Alparslan el-Ahres'in Öldürülmesi ve Atabeg Lülü'nün Sultan Şah'ın Naibi Olarak Haleb İdaresini Ele Geçirmesi

Ata-Beg'in, Haleb'ten ayrılmasından sonra emir Lülü, onun, elinden tutmakla olduğu Meliklik yönetimine müdahalesini böylece önlemeyi başarmış ve artık Haleb yönetiminin biricik ve rakipsiz hakimi olmuştu. Bu durumun bir neticesi olarak atabeg Lülü, Melik Alp-Arslan'dan onay almaksızın idarede bir diktatör gibi davranmaya başlamış, birçok kimselerin mal ve paralarına el koyduktan başka daha önce görevden alınmasına neden olduğu vezir Ebu'l-Fazl b. el-Mevsul'ü bu kez tekrar vezirlik makamına getirmiştir⁶³.

Melikliğin yegane idarecisi bulunan ve bu arada da Melik Alp-Arslan'ın kendisine karşı da herhangi bir olumsuz hareketinden kuşkulanan Atabeg Lülü, bunu fırsat bilerek Alp-Arslan'ı ortadan kaldırmayı planladı. Başta Emir Karaca et-Türki olmak üzere Melikliğin birçok ileri gelen emir ve kumandanın destek ve yardımını arkasına aldıktan sonra Eylül 1114 tarihinde kaledeki odasında bulunduğu esnada

⁶² Sevim, **a.g.m.**, s. 125-126; M. Altay Köymen, **Alparslan ve Zamanı**; Mehmet Altay Köymen, **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, s.110-120

⁶³ Sevim, **a.g.m.**, s.127

Melik Alp-Arslan'ı öldürtmeyi başardı. Bir seneye yakın süre Haleb Selçuklu Melikliği tahtında kalan Muhammed Alp-Arslan, çok genç, tecrübesiz ve heyecanlı bir mizaca sahip olması dolayısıyla yönetimde hiçbir varlık gösterememiş, ancak başta atabegi Lülü olmak üzere öteki bazı Meliklik ileri gelenlerinin etki, telin destek ve yardımlarıyla Batınilerin Haleb'teki faaliyetlerine son vermiştir. Bunun yanında Haçlı tehlikesine karşı önlem alma konusunda hiçbir girişimde bulunmamıştır⁶⁴.

Alp-Arslan'ın çocuk yaşta olması ve tecrübeden mahrum olması dolayısıyla Haleb yönetimini kendi elinde toplayan atabeg Lülü, Melik Alp-Arslan'ı öldürtmek suretiyle ortadan kaldırdıktan sonra, henüz altı yaşında olan kardeşi Sultan Şah'ı Haleb Selçuklu Melikliği tahtına geçirdi⁶⁵.

Sultan Şah'ın bir tür naibi sıfatıyla kent kalesine de yerleşen Lülü yakın arkadaşı, Şemsü'l Havas Yaruktaş'ı ordu kumandanlığına getirmiş böylece Melikliğin tek hakimi durumuna gelmişti ve zalim bir dikta yönetimi ile devleti yönetiyordu. Lülü ve ordu kumandanları, hala Haleb için ciddiyetini korumakta olan Haçlı tehlikesine karşı, Atabeğ Tuğ-Tigin ve öteki bölgesel Müslüman emirlere mektuplar göndererek onları yardıma çağırmışlardır. Fakat daha önce Melik Alp-Arslan devrinde, Melikliğin iç ve dış işlerini düzenleyip önlemler alması için

⁶⁴ Sevim, **a.g.m.**, s.127-128; **Azimi Tarihi**, s.39

⁶⁵ Sultanşah tahta geçmeden önce, Lü'lü'nün 1116 yılından ölümünden sonra, Emir Yaruktaş Haleb idaresini eline almıştır. Bu emir, zaman zaman Haçlılarla işbirliği de yapmıştır. Haçlıların baskısı karşısında zor durumda kalan Haleb halkı, Artukoğlu İlgazi'ye haber göndererek şehri teslim almasını istemiştir. İlgazi de oğlu Timurtaş ile birlikte gelip şehri almıştır. Geniş bilgi için bkz: Talip Yazıcı, "*Haleb*", **İ.A.** s.242

kendisine başvurulup Haleb'e davet edilen, fakat tavsiye ve görüşleri alınmayan Tuğ-Tigin, güvenmemesi dolayısıyla Haleb'in bu çağırısına hiçbir cevap vermediği gibi başvuru olan öteki emirler de buna ilgisiz kaldı. Böylece ne gariptir ki Haleb gibi Kuzey Suriye'nin en önemli ve merkezi durumunda bulunan kentine hiçbir Müslüman emir sahip çıkmıyor ve Haçlı tehlikesi de sürüp gidiyordu⁶⁶.

Haleb'in bu içler acısı durumu karşısında kendisine "*Haleb'e gelip halkı refaha kavuşturması*" istemiyle müracat edilen İlgazi, öneriyi kabul ederek Haleb'e gelmiş ve Haçlılara karşı burada verdiği mücadele ile ön plana çıkmıştır.

Diğer taraftan Haleb'teki ekonomik hayat da iyi değildi. Haleb topraklarının büyük orandaki kısmı Haçlı istila ve işgaline uğradığı için olması gerekenin altında yapılabiliyor, toprak tam anlamıyla kullanılamıyordu. Aynı zamanda hazinede para kalmadığı için ordu ve memleket giderleri karşılanamıyordu. Buna bir önlem almak amacıyla Lü'lü, kadı Ebu Ganim Muhammed b. Hibetullah'ın yönetiminde Haleb bölgesinde pek çok köy sattırılmış ve elde edilen paraların kale, ordu ve memleket ihtiyaçlarına kullanılması işini bizzat kendisi yürütmüştür. Bu sıralarda 29 Kasım 1114 gecesini Kuzey Suriye'de Haleb'i de etkisi altına alan şiddetli bir deprem olmuştur. Bu depremin neticesi olarak Haleb'te bir kısım kale duvarlarını da yıkılmıştır.⁶⁷

Haleb Selçuklu Melikliği'nin içte ve dışta çok önemli tehlikelerle karşı karşıya kalışı Haleb idaresini artık tamamen elinde tutan Atabeg Lü'lü'yü ciddi

⁶⁶ Sevim, **a.g.m.**, s. 128-129; Mehmet Altay Köymen, **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, s.110-120,

⁶⁷ Sevim, **a.g.m.**, s.129

endişelere düşürmüştür. Tüm bunlara önlem amacıyla daha önce çare almak amacıyla Tuğ-Tigin ve öteki komşu Müslüman emirlere başvurularda bulunmuşsa da herhangi bir olumlu sonuç alamamıştı. Haleb’i içinde bulunduğu bu vahim durumdan kurtarmak ümidiyle, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultanı Mehmed Tapar’a bir mektupla başvurmuş, Rıdvan ve oğlu Alp-Arslan’ın bıraktıkları hazinelerle birlikte Haleb’i kendisine teslim edeceğini ve bu nedenle kendisine yeteri kadar asker göndermesi talebinde bulunmuştur.⁶⁸

Bu davet ve istem üzerine Selçuklu Sultanı, Porsuk komutasında derhal bir ordu hazırlatarak ve Haçlılarla mücadele için orduyu Haleb yönüne sevk etmiştir. (Mayıs 1115)

Yola çıkan ordunun Haleb’e yaklaşmakta olduğu sıralarda emir Porsuk, Lü’lü ve Yaruktaş’a habercileriyle Sultan’ın menşur niteliğindeki mektubunu göndererek “*Haleb’in derhal kendisine teslimi*” istedi. Ancak ne var ki Haleb yönetimini elinden bırakmak istemeyen atabeg Lü’lü, daha önce şehrin ve hazinesinin teslimi konusunda Sultan’a verdiği sözden dönmüştür. Hem Porsuk’a hiçbir cevap göndermemiş hem de İmparatorluğa isyan halinde bulunan İl-Gazi ve Tuğ-Tigin’e elçiler göndererek “*Haleb’i kendilerine teslim edeceğini, buna karşılık Dımaşk’a bağlı bir yerin yönetiminin kendisine verilmesini, bu nedenle süratle Haleb’e gelmelerini*” bildiren bir haber yollamıştır.

⁶⁸ Sevim, **a.g.m.** s.129; el-Azhari, Taef Kamal, **The Saljuqs of Syria**; Sanaullah Mawlawi Fazıl, **The Decline of the Saljuqid Empire.**

Lü'lü'nün teklifinde bu kez samimiyet sezen Tuğ-Tigin, müttefikleri İl-Gazi ile birlikte iki bin kişilik bir atlı ile derhal Haleb yönüne harekete geçerek Selçuklu ordusuna karşı savunma hazırlıklarına giriştiler. Bu arada da kış mevsiminin yaklaşmakta olması nedeniyle Selçuklu ordusunun hareketini sürdüremeyip geri çekileceğini düşünen müttefikler, saldırıya geçmeyi yerinde görmeyip Efamiye kalesi önlerinde karargah kurdular. Müttefik orduları ile Şeyzer'de konaklayan Selçuklu ordusu birbirlerine karşı saldırıya cesaret edemeyerek iki aya yakın bir süre cephe almış durumda birbirlerini gözetlemişlerdir. Savaş yapılmadan Eylül ortalarına doğru her iki taraf da çekilip memleketlerine gitmişlerdir. Böylece Haleb bölgesini Haçlı tehlikesinden kurtarmak amacıyla Selçuklu Sultanı Mehmed Tapar'a başvuran Lülü, Haleb hakimiyetinin elinden çıkacağı düşüncesiyle İmparatorluğa isyan halinde olan Tuğ-Tigin ve İl-Gazi ile birlikte Sultan'a karşı Haçlılarla ittifak yapmak suretiyle Haleb'i elinde tutmayı başarmıştır⁶⁹.

Gerek Melik Alp-Arslan, gerekse onu öldürttüktan sonra yerine geçirdiği çocuk yaştaki Sultan Şah zamanında Haleb'te yönetime tam anlamıyla hakim olan Lülü, iki yıla yakın bir süre içinde Melikliğin tam bir çıkmaza giren iç ve dış sorunlarını çözmede hemen hiçbir başarı gösterememiş, hatta Haleb iktidarı uğruna Melikliğin metbu tanıdığı Büyük Selçuklu İmparatorluğuna karşı Haçlılarla oluşturulan ittifaka dahi girmekten geri kalmamıştır. Bu şekilde Haleb yönetiminde kuşku ve korkusu nedeniyle kalmak istemediği anlaşılan Lülü, dikta yönetimi sırasında sağladığı mal ve hazinesi ile bir miktar askerle birlikte azl edilen ya da izlenmekten kaçan birçok emir ve devlet adamlarının sığınak yeri haline gelen

⁶⁹ Sevim, **a.g.m.**, s. 130-131

Ca'ber kalesi hakimi Salim b. Malik'in yanına gitmek ve onunla birleşmek amacıyla kaçmak istedi. Kaçışının anlaşılması için ava gitmek bahanesiyle Haleb'ten ayrılmıştı⁷⁰.

Haleb'in doğu yönünde bulunan Nadir kalesine ya da başka rivayete göre Deyrü Hafır'e gelince, küçük tuvalet yapmak amacıyla bir yerde durdurğu esnada beraberinde bulunduğu anlaşılın emir Çökürmüş'ün memluklarından emir Sungur, askerlere hitaben "*Melik Alp-Arslan'ı öldürüp hazinesini alarak kaçmakta olan Lülü'yü böyle serbest mi bırakıyorsunuz?*" demiş ve daha sonra Türkçe olarak "*tavşan, tavşan*" diyerek onu avlamalarını bildirmiştir. Bu hitap üzerine oradaki askerler, önce gerçekten Lü'lü'nün avlanmakta olduğunu sanmışlarsa da çok geçmeden fırlattıkları oklarla atabeg Lülü'yü hemen orada öldürmüşlerdir. Lülü'nün öldürülmesinden hemen sonra orada bulunan askerler atabegin hazinesini yağma etmişlerse de çok geçmeden hazineyi, Haleb'ten gelen temsilcilere teslim etmişlerdir. Böylece Lülü'nün Haleb yönetimindeki idaresi sona ermiş oldu⁷¹.

Haleb Selçuklu Meliki Sultan Şah'ın diktatör naibi durumunda bulunan Atabeg Lülü'nün ölümünden sonra Haleb yönetimindeki uzun süreden beri görülen karışıklık daha da artmıştı. Lülü'nün Haleb'ten kaçması üzerine kale, Rıdvan'ın kızı, Sultan Şah'ın ablası, Amine Hatun'un yönetimi altına geçmişti. Fakat iki gün sonra daha önce Tuğ-Tigin'in hizmetine geçtiğini gördüğümüz ve Haleb olaylarını

⁷⁰ İbnü'l Azami bu olayı eserinde şöyle nakletmektedir: "*Sıffin'i ziyaret amacıyla Haleb'ten çıkan hadim Lülü, Nadir kalesi yakınlarında hizmetkarları tarafından öldürüldü*". **Azimi Tarihi**, s. 40

⁷¹ Sevim, **a.g.m.**, s. 132; **Azimi Tarihi**, s. 40

yakından izlediği anlaşılan eski ordu kumandanı Şems'ül Havas Yaruktaş, büyük bir ihtimalle Tuğ-Tigin'in tavsiyesi üzerine Dımaşk'tan hızlı bir şekilde yola çıkarak Haleb'e ulaşmış ve Haleb yönetimini bir naib yetkisi ile kendine tayin ettirerek eline almayı başarmıştır⁷².

G. Atabeg Şemsülmülük Yaruktaş'ın Haleb'teki Kısa Süreli Naibiyeti ve Mardin Artuklu Emiri İlgazi'nin Haleb İdaresini Ele Alması

Melik Sultan Şah'ın Haleb yönetiminin başına geçmeyi başaran ve kaledeki sarayda oturan Yaruktaş, ilk iş olarak kendisi için de herhangi bir eyleme girişmelerini önlemek amacıyla hadim Lülü'yü öldüren bir kısım Haleb askerini ele geçirerek onları etkisiz hale getirmiştir. Ancak bu askerlerden bir kısmı Haleb'ten kaçarak bu sırada Balis'te bulunan Aksungur'un hizmetine girmişlerdir.

Yönetime gelmesinden henüz bir ay geçmeyen Yaruktaş, Meliklik yönetimine tam anlamıyla egemen olmak amacıyla selefi Lülü'nün yaptığı gibi kent kalesine çıkarak oradaki kumandanları ortadan kaldırmak ve kaleyi ele geçirme girişiminde bulunmuştur. Fakat uygulama safhasına geçmeden onun bu eylemi haber alınmış ve başta Amine Hatun olmak üzere, Sultan Şah'ın ablalarının buyruğu ile kumandanlar onu yakalatıp görevine son verdikten sonra Haleb'ten uzaklaştırmışlardır⁷³. Haleb Selçuklu Sultanı diğer Müslüman hükümdarlardan yardım ümitlerini keserek büyük bir ümitsizlik içine düşmüştü. Bütün bunlarla birlikte onlar, yaptıkları bir toplantıda, kent ileri gelenleri ve kumandanlardan oluşacak bir heyeti, çok sayıda Türkmen

⁷² Sevim, **a.g.m.**, s. 133; İbnü'l Azimi'ye göre Dımaşk'tan gelen emirin tam adı: Ebu'l Meali el-Mülahhi es-Sülemi'dir. Bkz. **Azimi Tarihi**, s.40

⁷³ Sevim, **a.g.m.** s. 134

kuvvetine sahip olan ve uzun bir süre Sultan Mehmed Tapar adına Bağdat şihnelik görevini başarı ile yürütmesi dolayısıyla yönetim işlerinde beceri kazanan Mardin Artuklu emiri İlgazi'ye göndererek Haleb'e gelip yönetimi ele almasını ve Haçlılarla mücadele etmesini önermeye karar verdiler. Nihayet Mardin'e gelen Haleb heyetinin önerilerini kabul eden İlgazi, beraberinde oğlu Temürtaş ve bazı yakın adamları olduğu halde, az sayıda bir kuvvetle Haleb'e gelmiş ise de bu sefer de yöneticiler arasında kendisinin içeri alınıp alınmaması konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Bunun üzerine İlgazi, derhal Haleb'ten ayrılmış, fakat onun şehre girmesine karşı koyanların ikna edilmesi sonucunda, kadı Ebul'l-Fazl b. el-Haşşab ve bir kısım ordu kumandanı hızlı bir şekilde peşinden giderek İlgazi'ye yetişerek ondan özür dilemişlerdir. İlgazi'den geri dönmesini dilemişlerdir. Gelenlerin samimi olduğu kanaatine varması üzerine, İlgazi, onlarla birlikte Haleb'e gelmiş, doğruca kaleye çıkıp kaleyi teslim aldıktan sonra kalede yer alan askerleri ve Rıdvan'ın adamlarını oradan uzaklaştırarak kaleye kendi asker ve adamlarını yerleştirmiştir. Böylece askeri yönetimi eline alan İlgazi, kale sarayında oturan Sultanşah ile ablalarını ve kız kardeşlerini kaleden çıkararak başka bir eve naklerek onları göz önünde tutmayı amaçlamıştır. Bu gelişmelerden sonra Suriye Selçuklu Melikliği'nin Haleb kolu fiilen sona ermiş bulunmaktadır. Daha sonra İlgazi, Sultanşah adına Meliklik işlerini yürüten Ebu'l-Meali b. el-Müllahi'yi azlettikten başka bunların hizmetinde bulunan öteki bütün yöneticileri de tutuklamıştır. Haleb Selçuklu Melikliği'ne fiilen son veren İlgazi, yönetimi devraldığı zaman Melik Rıdvan'ın bıraktığı devlete ait hazine ve paraların sonradan yönetime hakim olan naib niteliğindeki hadim ve beraberinde bulunanlarca tamamen bitirilmiş olduğunu ve yiyecek depolarının da bomboş bulunduğunu görmüştü. İlk önlem olarak İlgazi, bu Hadim ve yandaşlarından

birçoğunu yakalatmış ve gasp ettikleri Melikliğe ait mal ve paraları ellerinden alarak Meliklik hazinesine iade etmiştir⁷⁴. İbnü'l Azimi'nin belirttiğine göre 1121 yılında İlgazi'nin oğlu Şemsüddeve babasına karşı Haleb'te isyan etmiştir. Bunun üzerine İlgazi derhal harekete geçerek oğlunu tutuklatmış Mekki b. Karnas ile hacibi Nasır'ın göslerine mil çektirmiştir⁷⁵.

İlgazi'nin 19 Kasım 1122'deki ölümünden sonra kardeşinin oğlu Bedrüddevle Süleyman, Haleb'e hakim oldu ise de kral II. Baudouin'in Haleb üzerine yeniden şiddetli baskılarda bulunması karşısında Haleb kalelerinden Esarib'i kaybetmek pahasına onunla sulh yapmak zorunda kalmıştır. Haleb böyle tehlikeli bir duruma düştüğü sırada, Kudüs kralı II. Baudouin, Urfa kontu Joscelin de Courteney ve Birecik Senyörü Galeran du Puiset'yi ve beraberinde bulunan birçok Haçlı şövalyeleriyle birlikte tutsak etmek suretiyle Suriye ülkesindeki Haçlı alemi ni şaşkınlığa uğratan işbilir ve yetenekli kumandan Belek, Haleb'e girmiş, önce şehri, sonra da kaleyi “*aman*” ile teslim almış ve netice itibariyle bu ünlü şehir kudretli bir şahsın korumasına girmiştir⁷⁶. (30 Haziran 1123) Fakat çok geçmeden bu kahraman

⁷⁴ Sevim, **a.g.m.**, s. 134-135; **Azimi Tarihi**, s.41-42. İbnü'l Azimi'ye göre Artukoğlu İlgazi'nin Haleb'e hakim oluşu münadier vasıtasıyla halka ilan edilmiş ve Artuklu askerleri Haleb'in kible (güney) yönüne konaklamışlardır. Ayrıca İlgazi, Suriye'de pazar vergilerini kaldırmış, ölçek, ağırlık ve uzunluk ölçülerini artırıp büyütmiştir. Haleb'teki *Kal'atü'ş-şerif'i* yıktirmiştir. Bkz. **Azimi Tarihi**, s.42-43

⁷⁵ **Azimi Tarihi**, s.44

⁷⁶ Urfalı Mateos Vekayinamesi'nde bu olay şöyle nakledilmektedir: “*Aynı yılda Kudüs kralı Baudoin ile Josselin, bütün Frank askerlerini toplayıp Haleb şehri*

ve iş bilir emir, Menbiç şehrinin iç kalesini teslim almaya zorlarken kaleden atılan bir okla genç yaşta hayatını kaybetmiştir. Onun bu ani ölümü üzerine Haleb yine Haçlı tehlikesiyle baş başa kalmıştır⁷⁷.Belek'in ölümünden sonra Amcası Necmüddin'in oğlu Temürtaş Haleb'e, Temürtaş'ın kardeşi Şemsüddeve Süleyman ise Belek'in karısıyla evlenip Harput'a, diğer amcası Artukoğlu Sökmen'in oğlu Davud da Palu'ya hakim oldmuşlardır⁷⁸.

Sultan Şah, bu olaylardan sonra yeri gelmiş sürgün hayatı, yeri gelmiş hapis hayatı yaşamıştır. Hatta Haleb'i alma uğruna yabancılarla ittifak yapmaktan geri

*üzerine yürüdüler. Bu sırada İlgazi'nin damadı olup Arap hükümdarı olan Dubais oğlu Sale (Sadaka), Josselin'in yanına gelip onunla dostluk ve ittifak akdetti ve askerleriyle beraber onun yardımına geldi. Sultan Tutuş'un torunu ile Kılıçaslan'ın oğlu olan Malatya Sultanı da Josselin ile birleştiler. Bu suretle Haleb şehrine karşı muazzam bir kuvvet toplanmış oldu. Onlar şehri günlerce muhasara altında tutup aç bırakmak ve hücumlar yapmak suretiyle çok mustarip bir hale soktular. Şehir halkı Musul şehrine haber gönderip kumandan Pursuki'yi yardıma çağırды. Bu zat, büyük bir ordu topladı ve altı ay sonra Haleb'e geldi. Pursuki, Frankları geri püskürttü ve Haleb şehrini kurtardı.” Bkz. **Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, s.281*

⁷⁷ Ali Sevim, “Temürtaş'ın Haleb Hakimiyeti”, s. 328-329; Belek'in ölümünden sonra cesedini yeğeni Temürtaş Haleb'te defnettirmiştir. **Azimi Tarihi**, s.47-48

⁷⁸ **Azimi Tarihi**, s.48; Remzi Ataoğlu, “Hisn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Davud'un Siyasi Faaliyetleri” Ankara Üniversitesi DTCF **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.16, Sayı 27, 1963

durmamıştır. Ama ne yazık ki onun bu hırsı istediğini elde etmede yeterli olmamıştır. Sultan Şah'ın bu olaydan sonra nereye gittiği ve ne gibi faaliyetlerde bulunduğu hususunda elimizde bulunan kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Görüldüğü üzere, Haleb Selçuklu Melikliği tahtına daha çocuk denecek bir yaşta çıkmasından itibaren Melikliğin bütün yönetimi, tam yetki ile önce Hadim Lülü, daha sonra da Şemsü'l Havas Yaruktaş'ın tekelinde toplanmıştı. Sultan Şah'a, Artukoğlu İlgazi'nin Melikliğe son vermesinden sonra bütün ailesiyle birlikte Haleb hükümdarlık sarayından çıkartılarak Selçuklu hanedanına mensup olması dolayısıyla Haleb'te oturmasına izin verilmiştir. Daha sonra ise Sultan Şah, önce Ca'ber kalesinde daha sonra da Harran ve Mardin'de sürgün hayatı⁷⁹ yaşamış, Dübeys ile işbirliğine girişmişse de başarılı olamamış ve adı "*Son Haleb Selçuklu Meliki*" olarak tarihe karışmıştır⁸⁰. Haleb 1129 yılında İmadüddin Zengi'ye teslim edilmiştir. Bundan sonra da Haleb'te Zengiler dönemi başlamıştır.

⁷⁹ Sultanşah Mardin'de ikamete mecbur tutulmuş, buradan kaçarak Hısnı Keyfa Artuklu hükümdarı Davud'a sığınmıştı. Davud da kendine göre birtakım hesaplar yaptığından Sultanşah'a dokunmamıştır. Sultanşah daha sonra da buradan Bağdat halifesinin yanına geçmiştir. Bkz. Ataoğlu, **a.g.m.**, s.36

⁸⁰ Sevim, **a.g.m.**, s. 138; İbnü'l Azimi'nin naklettiğine göre Sultan Şah, tutsaklıktan kurtulan Baudoin ile birlikte kendilerine mahsus bayraklarla birlikte Haleb kuşatmasına katılmıştır. Ancak bir süre sonra Kasımüddeve Aksungur el-Porsuki'nin komutasında Haleb'e gelen yardımcı kuvvetlerin etkisiyle dağılmak zorunda kalmışlardır. Bkz. **Azimi Tarihi**, s. 48

İKİNCİ BÖLÜM

ZENGİLER DÖNEMİNDE HALEB

A. İmadeddin Zengi'nin Döneminde Haleb

Zengiler, Haleb ve Musul merkez olmak üzere el-Cezire (kuzey Irak), Doğu Anadolu ve Suriye'de hüküm sürmüş olan bir atabeyliktir. Kurulduğu yer olan Musul'a nispetle *Musul Atabeyliği* olarak da adlandırılır¹.

Aksungur'un öldüğü sıralarda yedi yaşında bulunan tek oğlu Zengi, Haleb kalesinde yer almaktaydı. Babasının ölümünden sonra Musul valilileri tarafından korunup büyütülen Zengi, Musul valisi Mevdud'un 1111 ve 1116 yıllarında Haçlılara karşı düzenlediği seferlerde onunla birlikte katılmıştır. Zengi, Mevdud'un ölümünden sonra onun yerine Musul'a tayin edilen Aksungur Porsuki tarafından Vasıt'a gönderilmiştir. Burayı ele geçirip düzeni sağlayınca kendisine önce Vasıt ve arkasından da Basra ikta edilmiştir². (1125)

Babası öldürüldüğünde henüz bir çocuk olan İmadeddin Zengi o sırada Haleb'de bulunmaktaydı. Kürboğa, 1096 yılında Musul'a vali tayin edilince, Zengi'yi Haleb'den Musul'a getirmiştir. Böylece Musul ile ilk kez tanışan Zengi, Kürboğa'dan sonra şehrin valiliğini üstlenen Musa et-Türkmani, Çökürmüş, Çavlı,

¹ Zengiler'in Musul Koluna dair bkz. Tülay Yürekli, **Zengiler Döneminde Musul ve Çevresi**, Basılmamış Doktora Tezi Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., 2009; Halil İbrahim Gök, **Musul Atabeyliği; Zengiler (Musul kolu: 1146-1233)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001

² Gülay Ögün Bezer, "Zengiler" **Türkler**, C.4 s. 803

Mevdud ve Aksungur el-Porsuki gibi emirlerin hizmetinde bulunmuştur. Mevdud ile birlikte Haçlılara karşı yürütülen mücadelelere katılmıştır. Aksungur el-Porsuki'nin valiliği döneminde Halife el-Müsterşid'in düşmanı Hille Emiri Dübeys b. Sadaka'ya karşı açılan savaşta büyük hizmetleri olmuştur.(1125)³.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Haleb valisi Ak-Sungur'un (ö.1094) oğlu İmadüddin Zengi, Irak Selçuklu hükümdarı Mugisüddin Mahmud tarafından Musul valisi tayin edilmişti. (1127) Zengi, Cizre kalesini, Nusaybin'i, Sincar ve Harran'ı aldıktan sonra Haçlılar'a karşı müdafaa ettiği Haleb'i de kendisine bağlayarak kuzey Irak'tan Akdeniz'e kadar uzanan bir devlet kurdu⁴. (1128-1146)

Bu dönemdeki önemli olayları İbnü'l Esir kitabında şöyle nakletmektedir:

“Porsuki 518 (1124-1125) yılında Haleb ve kalesine hakim olup oğlu Mesud'u orada vekil bırakmıştı. Porsuki öldürülünce oğlu Mesud, Haleb'ten Musul'a gitti ve şehre hakim oldu. Haleb'te ise *Kuman* adlı bir emiri naip bıraktı. Daha sonra

³Tülay Yürekli, **Zengiler Döneminde Musul ve Çevresi**, Basılmamış Doktora Tezi Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., 2009, s.1-2. ; Gök, **a.g.e.**, s. 3. Zengi için Musul artık ilk eğitim ve terbiyesinin gerçekleştiği bir merkez durumunda olmuştur. Zengi ilk savaş deneyimini Amid kuşatmasında yaşamıştır(1101). Bkz. Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi**, s.21

⁴İbrahim Kafesoğlu, “*Atabeylikler*”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976,s. 843 Zengi, Haleb'i aldığı ilk iş olarak, Haçlı saldırılarından ağır tahribat görmüş olan şehri tamir ettirip eski haline getirmek olmuştur. Ayrıca bkz. Remzi Ataoğlu, “Hısnı Keyfa Artuklu Hükümdarı Davud'un Siyasi Faaliyetleri” Ankara Üniversitesi DTCF **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.16, Sayı 27, Ankara,1963, s.37

Haleb'e "Kutluğ-aba" adlı bir emiri vali tayin etti ve onu şehrin kendisine teslim edilmesine dair bir tevki (berat) ile emir Kuman'a gönderdi. Fakat Kuman ona "İzzeddin Mesud ile aramızda bir parola (alamet) var, onu görmeden şehri teslim etmem." dedi. Aralarındaki parola (alamet) bir ceylan resmiydi. Mesud b. Porsuki güzel resim yapardı. Kutluğ-aba, Mesud'un yanına geri döndü. Mesud, bu sırada Rahbe'yi muhasara ediyordu. Kutluğ-aba Rahbe'ye varınca Mesud'u ölmüş buldu ve hemen süratle Haleb'e dönüp halka Mesud'un öldüğünü söyledi. Bunun üzerine Reis Fezail b. Bedi' şehri ona teslim etti. Emir ve kumandanlar da ona itaat arz etti. Efendisi Mesud'un ölüm haberinin doğru olduğunu duyan Kuman'ın kaleden aşağı inmesini istediler ve ona bin dinar verdiler. Kutluğ-aba, 24 Cemaziyülahir 512 (7 Temmuz 1127) tarihinde kaleyi teslim aldı. Birkaç gün sonra halka karşı büyük bir zulüm ve zorbalığa girişti. Mallarına el uzattı. Özellikle terekelere el koydu, kötü insaları da yanına topladı. Halk ondan nefret etmeye başladı. Haleb'in eski hakimi Bedrüddevle Süleyman b. Abdülcebbar b. Artuk da oradaydı. Halk ona itaat arz etti. 2 Şevval (29 Eylül 1128) Salı gecesi ayaklanıp Kutluğ-aba'nın bütün adamlarını yakalayıp hapsedtiler.

Halk kaleye hücum etti. Kutluğ-aba yanındaki adamlarla saklanıp müdafaaya çekildi. Halk onu muhasara altına aldı. Menbic hakimi Hassan ile Buzaa hakimi hadiseleri yatıştırmak ve barış yapmak için Haleb'e geldilerse de barış mümkün olmadı⁵.

⁵ İbnü'l Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, Çev. Abdülkerim Özaydın, İst.1987, C. 10, s. 513-514; Ayrıca bkz. Halil İbrahim Gök, **Musul Atabegliği; Zengiler**, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, s.6

Bu haberi duyunca Joscelin, askerleriyle Haleb'e hareket etmiştir. Ancak Joscelin'e biraz para verip anlaşmışlardır. Bunun üzerine Joscelin, geri dönmüştür. Daha sonra Antakya hakimi bir Frank beraberindeki askerlerle Haleb'e gelmiştir. Bunun üzerine halk şehrin çevresine hendek kazdı. Böylece şehre giriş ve çıkışlara mani olmuşlardır. Halk 15 Zilhicce (10 Aralık 1128) gününe kadar büyük tehlikelere maruz kalmıştır.

İmadeddin Musul ve el-Cezire'ye hakim olmuştu. Bu hadiseler üzerine Emir Sungur Dıraz ve Emir Hasan Karakuş gibi Porsuki'nin iki büyük emirini Haleb'e gönderdi. Bunlar güçlü bir orduyla İmadeddin'in saflarına katılmışlardı. İmadeddin Sultan'ın Musul, el-Cezire ve Suriye'yi kendisine ikta ettiğine dair tevkiini de (tayin beratı) yanında taşıyordu. Sonunda Bedrüddevle b. Abdülcebbar ve Kutluğ-aba'nın Musul'a, İmadeddin'in yanına gitmeleri kararlaştırıldı. Bu ikisi İmadeddin'in yanına gittiler. Hasan Karakuş geçici olarak Haleb valisi oldu. Bedürddevle ile Kutluğ-aba, İmadeddin'in yanına varınca İmadeddin onların aralarını düzeltti. Fakat Haleb'e hiçbirini göndermedi. Hacibi Selahaddin Muhammed el-Yağısıyan'yi bir askeri ile birlikte Haleb'e gönderdi.

İmadeddin Zengi askerleri ve ordularıyla birlikte Suriye'ye hareket ederek yolda Menbiç ve Buzaa'yı da zapt etmiştir. Haleb halkı onu karşılamaya çıkmış ve gelişinden dolayı çok memnun olmuşlardır. İmadeddin Haleb'e girerek ve şehre hakim olmuş ve şehrin işlerini düzenlemiştir. Haleb'e bağlı yerleri askerlere ve emirlere ikta etmiştir. İmadeddin, Ebu'l Hasan Ali b. Abdurrezzak'ı Haleb reisi

olarak görevlendirmiştir. İmadeddin Zengi'nin Haleb'e yaptığı bu yerinde müdahale ile Haleb'in Haçlı kontrolüne geçişi engellenmiştir.⁶

Bu sırada Haleb'te karışıklıklar çıkmış, Haçlılar şehir kapılarına dayanmıştı. Bunun üzerine Zengi, Sungur ed-Dıraz ve Hasan Karakuş adlarındaki iki komutanını Sultan tarafından Musul, el-Cezire ve Haleb'in kendisine verildiğine dair bir fermanla birlikte Haleb'e yollamış ve bu suretle Haleb'teki karışıklıkların önüne geçmeyi amaçlamıştır. Daha sonra Zengi'nin ordusuyla Musul'dan hareket edip Menbic'i almış ve sonra Haziran 1128 yılında Haleb'e girmiştir. Vaktiyle babasının bıraktığı iyi hatıra dolayısıyla Halebliler tarafından sevinçle karşılanmıştır. Zengi, Haleb emirlerine iktalar dağıtıp düzeni kısa sürede yeniden sağlamış ve Rıdvan b. Tutuş'un kızı ile evlenmiştir⁷.

İmadeddin Zengi, Haleb'in yanı sıra Sincar kolunda da faaliyet göstermiştir. Sincar'ın diğer bölgelere nispeten güvenli oluşu atabegin burayı tercih etmesini sağlamıştır. Zaman zaman gelişmeleri bu şehirde takip etmiş hatta devlet hazinesinin bir kısmını burada muhafaza etmeyi yeğlemiştir⁸.

Zengi bundan sonra dikkatini Suriye'deki Haçlılar'a ve Bizanslılara yöneltti. Elçisi Kemaleddin Şehrizori, Bağdat'ta Cuma hutbesinde Zengi'nin Haçlılar'a karşı

⁶ İbnü'l Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, s. 513-514; Coşkun Alptekin, **The Reign on Zangi**, s. 20-30

⁷ Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi**; Aktaran, Halil İbrahim Gök, **Musul Atabegliği, Zengiler**, s.8; **Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi**; Çev.Hırant D. Andriasyan, 1944, s.102

⁸ Yürekli, **a.g.e.**, s. 149

girişeceği kutsal savaş için Müslümanlardan yardım talebinde bulunmuştur. Sultan Mesud da kendi adamlarından seçtiği 1000 kişilik özel birliği Zengi'nin emrine yollamışsa da Haleb'i sıkıştıran Bizans birliklerinin geri çekilmesi ile bu birliğe gerek kalınmadığı anlaşılmıştır. Zengi, Haçlı topraklarının yanı sıra Dımaşk Atabegliğinin arazilerine de göz dikmişti. 1137'de Dımaşk Atabegliğinin topraklarına giren Zengi, isteğine savaşmadan ve kan dökmeden ulaşmak istiyordu. Bu maksatla Dımaşk Atabegliği Tacülmülük'tan dul kalan Safvetü'l-mülk Zümürüd Hatun'la evlenmek istediğini Dımaşk'a bildirmiştir. Buna mukabil olarak da Zengi kendi kızını Dımaşk Atabegi Mahmud'a vermiştir⁹.

1139/40 yılında Zengi, kendisinin nihai hedefi olan Dımaşk'ı ele geçirerek Selçuk İmparatorluğu'nun batı kanadındaki hakimiyetini tamamlamak için harekete geçmiştir. 1139'da Baalbek'i alarak ve Dımaşk'ı kuşatmıştır. Ancak Haçlı Seferleri nedeniyle 5 ay sonra kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. Haçlıları mağlup ettikten sonra 7 Zilkade / 22 Temmuz'da Dımaşk'a ani bir saldırı düzenlemiştir. Bu sayede Beka vadisinde uzanan iki önemli stratejik kaleyi ele geçirmeyi başarmıştır¹⁰. Daha sonra mücadelesini sürdürerek Urfa'yı da ele geçirmiş ve ünlü Frank

⁹ Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi**; Aktaran, Halil İbrahim Gök, **Musul Atabegliği, Zengiler**, s.12-13

¹⁰ S. Heidemann, "Zangi", **The Encyclopaedia of Islam**, Edited by. P.J Bearman and others, Volume: XI, 2002, s. 451; Ayrıca bkz. İbnü'l Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, C.11, s.72-74

Kontluğunu ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştur¹¹. (1144) Bu mühim hadise Avrupa’da kral ve imparatorlar idaresindeki II. Haçlı seferinin hazırlanmasına yol açmıştır. 1146 yılında da Zengi vefat etmiştir. Zengi¹² döneminde Haleb, Haçlı tehlikesinden uzak kalmış, eskiden olduğu gibi Haleb’i askerlerle donatmış, Haleb’in güvenlik ile refah seviyesini yükseltmiştir¹³.

B. Nureddin Mahmud Zengi’nin Haleb Hakimiyeti

İmadeddin Zengi, 19 yıllık emareti esnasında Musul’da ve diğer yerlerde hüküm sürmüş, Urfa’da bir yıl ve on ay hakimiyetini sürdürmüştür. Zengi’nin katillerinden birisi Caber kalesine iltica edip kurtulmuş, diğeri de Rakka’ya kaçıp kendini güvene almıştır. İmadeddin Zengi’nin ordusu dağıldı. Oğulları da her biri bir

¹¹Zengi’nin Urfa’yı ele geçirmesini, The Encyclopaedia of Islam, “*Haçlıların büyük başkentini Müslümanların yeniden fethi*” olarak tanımlamıştır.(s.452) Ayrıca bu fetih, Zengi’ye muazzam bir ün katmış ve Müslümanlar arasında kahraman ilan edilmiştir. Halife Zengi’ye *Zeynü’l-İslam, el-Melik, el-Mansur, Nasrü’l-emiri’l-müminin* unvanlarını bahşetmiştir. Urfa kuşatması ile ilgili detaylar tasvirler ve anlatımlar için bkz. **Süryani Patrik Mihail’in Vakainamesi**; Çev. Hırant D. Andriasyan, s.125-128; İbnü’l Ezrak, **Tarih-i Meyyafarikin ve Amid**, Çev: Ahmed Savran, Erzurum

¹²Asıl adı, Ebu’l Muzaffer İmadüddin b. Kasım b. el-Devle Aksungur b. İl-Türkan’dır. h.480 m. 1087-88 yılında Haleb’te doğmuştur.

¹³M.Sobornheim, “*Halab*”, **First Encyclopaedia of Islam**, Edited by. M. Th. Houtsma and others, Volume III, 1987, s. 232; Musa el-Türkmani kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi**, s.21

bölgeye sahip oldu¹⁴. Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmud, Haleb'te, öteki oğlu Seyfeddin Gazi I¹⁵, Musul'da idi. Babalarının ölümünden¹⁶ (1146) sonra bu oğullar

¹⁴ **Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi**; Çev. Hırant D. Andreasyan, 1944, s.132

¹⁵ Atabeg Seyfeddin, gayretli, çalışkan ve oldukça cömert idi. Kısa süren saltanatı sırasında bilhassa askeri alanda getirdiği yeniliklerle bilindi. Başında sancak taşıtan Zengi ailesinin ilk ferdi olup sefere çıkarken askerlerin bellerinde kılıç, dizlerinin altında topuz bulundurmalarını emretmiş, ordunun beslenmesini de düzene bağlayarak sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez yemek verdirmiştir. “*O sabah yemeğinde yüz baş koyun akşamda yine at ve sığır dışında otuz koyun kestirirdi*”. Atabeg Seyfeddin Gazi alimleri desteklemiş ve dönemin en güzel medreselerinden biri olarak tasvir edilen Musul'daki el-Medresetü'l-atabekiyyetü'l-atika'yı yaptırarak Hanefî ve Şafii fakihlerine vakfetmiştir. Aynı şekilde sufiler için de Musul'da Babu'l-meşraa'da bir rıbat yaptırmıştır. Bkz. Tülay Yürekli, **a.g.e.**, s.11; Bahattin Kök, “Nureddin Mahmud Zengi”, **İ.A.**, s.259-261

¹⁶Zengi, 14-15 Eylül 1146 yılının Pazar gecesini bir kuşatma esnasında kendi memlûklarından Yarınkuş Zekevi tarafından şehit edilmiştir. Yarınkuş Frank kölelerinden biriydi ve içki sersemi iken Zengi'yi bıçakla öldürmüştür. Bazı kaynaklara göre ise Yarınkuş ve beraberindeki iki kölenin Zengi'nin daha önce kendilerine kızmış olmasından ve kendilerine ceza vermesinden korktuğu için onu öldürdükleri yazılıdır. Bkz. Coşkun Alptekin, **The Reign of Zangi**, s.90. İbnü'l Esir ise eserince Zengi'nin ölümü ile ilgili olarak u anektodu aktarmaktadır: “*Zengi'nin ölüm haberini duyan adamlarından birisi derhal oraya gider. Zengi henüz ölmemişti. Beni görünce kendisini öldüreceğimi zannederek şahadet parmağıyla bana işaret*

atabeyliği iki kısım halinde idare etmeye başladılar. Haleb atabeyi Mahmud, Haçlılar'ın karşısına çıkan büyük kumandanlardan biri olarak tanınmıştır. Babasının şehit edilmesinden sonra Nureddin Mahmud, Haleb'te yönetimi devraldı. İlk yılında sınırlarını güçlendirmeye uğraştı. Urfa kontluğunun Ermenilerle işbirliği yaparak, Urfa'yı tekrar ele geçirme isteklerine karşı şehri savundu¹⁷.

edip merhamet diledi. Ben Zengi'nin heybetinden korktum ve " Ey efendim, sana bunu kim yaptı?" diye sordum. Fakat Zengi konuşamadı ve o anda ruhunu teslim etti. Bkz. İbnü'l Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, C.11, s.104; **Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi**'nde ise bu olay şöyle naklolunmaktadır: "Zengi, Fırat'ın kıyısında bulunan Caber kalesine yürüdüğü vakit Allah'ın onun hakkında verdiği hüküm infaz edildi. Generallerinden birisi ona karşı bir suaikast tertip etti. Bu general onun yatak odasında muhafız vazifesi gören iki harem ağası ile sözleşti. Eylül'ün on beşine tesadüf eden bi pazar akşamı Zengi şarap içmiş ve sarhoş olduğu haledde uyurken bunlar üzerine atılıp onu öldürdüler. Böylelikle Zengi'nin fütuhata sona erdi." Bkz **Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi**; Çev. Hırant D. Andreyan, , s.131-132; İbnü'l Ezrak, **Tarihi Meyyafarikin ve Amid**, Çev. Ahmet Sevrant

¹⁷ Halil İbrahim Gök, doktora tezi olarak hazırladığı çalışmasında bu olay hakkında şu notları aktarmaktadır: "Ermeni muhafızların yardımıyla geceleyin gizlice surlara tırmanan Joscelin'in adamları sabah olduğunda bütün şehri ele geçirmiş bulunuyorlardı. (Ekim 1146) Urfa'daki Türk garnizonu, Müslüman halkın büyük bir kısmıyla birlikte kaleye sığınmış ve Musul ile Haleb'ten yardım talebinde bulunmuştur. Bu sırada Urfa'da işgal girişiminde bulunan Joscelin, Müslüman halka yardım gelebileceğini düşünmeden ciddi bir katliama girişmiş ve pek çok insanı

Haziran 1148'de İkinci Haçlı Seferi'ni düzenleyenler Dımaşk'ı kuşattılar. Ancak kuşatmayı daha sonra kaldırmak zorunda kaldılar. Haçlıların Dımaşk'ı kuşattığı esnada bu kentte vezirlik makamında Muinüddin Üner yer almaktaydı. Gayet akli başında kararlar alan bu vezir devlet işlerinde önemli adımlar atmaktaydı. Haçlı akınlarına karşı yollara muhafızlar yerleştirmiş ve Haçlıların kente yaklaşmasıyla birlikte kentin dışına çıkarak 25 Temmuz'da Haçlılara hücum etmişlerdir. Dımaşk halkından bazı gönüllüler de bu savaşa katılmış aralarında ünlü fakihlerin de bulunduğu birçok kimse şehit olmuştur. Haçlıların bastırmasına dayanamayan Dımaşk kuvvetleri kalenin dibine kadar çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu durum Haçlılarda manevi bir güç oluşturmuştur. Vezir Üner Seyfeddin Gazi'ye elçi göndererek kendisi yardıma va cihada davet etmiştir. Seyfeddin Gazi de Haleb'te yer alan kardeşi Nureddin Mahmud'a haber yollayarak

kılıçtan geçirtmiştir. Nureddin Mahmud bu durumdan haberdar olduğunda beraberindeki 10.000 Türkmen süvarisi ile bir hafta içinde Urfa'ya gelmiştir. Joscelin ve adamları korku ile paniklemişler ve gece yarısı Urfa'yı terk etmek zorunda kalmışlardır. Ancak kaleyi terk ederek Fırat nehrinin batısına kaçmak isteyen muhafızlar Nureddin Mahmud'un askerlerinin kılıçlarından kendilerini kurtaramamışlardır. Urfa'nın bu durumundan sonradan haberi olan ağabeyi Seyfeddin Gazi ordusunu hazır ederek Urfa'ya doğru hareket etmiş, Urfa'ya vardığında ise kardeşinin şehre hakim olduğunu görmüştür. Böylece Urfa Haçlı Kontluğu son bulmuştur". Bkz. Halil İbrahim Gök, **Musul Atabegliği, Zengiler**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst., Basılmamış Doktora Tezi, s.35-36. Ayrıca bkz: İbnü'l Esir, **el-Kamil**, C.11. s.106; Gülay Ögün Bezer, "Seyfeddin Gazi I" **İ.A.**, C.37,s.31

durumu anlatmış ve birlik oluşturarak Vezir Üner'e yardım etmek üzere yola koyulmuşlardır.

Seyfeddin Gazi, Haçlıların komutanına bir mektup göndererek “*Eğer Dimaşk'tan ayrılmazlarsa üzerlerine yürüyeceğini*” bildirmiştir. Diğer yandan da vezir Üner, Haçlılara takviye olarak gelen Alman İmparatoru komutasındaki Haçlılara mektup yazarak *Şarkın Hükümdarına* karşı koyamayacaklarını, çok sayıda birlikle yardıma geldiğini bildiren bir mektup yazmıştır. Aynı şekilde Üner'in diğer Haçlılara yolladığı mektuplar ve düşük değerli altın paralardan oluşan “rüşvet” kentteki kuşatmanın kalkmasında etkili olmuştur¹⁸. Ertesi yıl, Nureddin Mahmud'un ağabeyi ölmüş, yerine de diğer genç kardeşi Kutbeddin Mevdud geçmiştir¹⁹.

¹⁸ Gök, **a.g.e.**, s.45

¹⁹S. Heidemann, “Zangids” **The Encyclopaedia of Islam**, Edited by. P.J.Bearman and others, Volume: XI, 2002, s. 453; Gök, **a.g.e.**, s. 23-25. Nureddin Mahmud Haleb'e yerleştikten sonra ağabeyi Seyfeddin Gazi'nin Musul'dan kendisine yaptığı davetlere öldürülmek korkusuyla icabet etmemiş, bunun yerine ağabeyine itaat anlamında ona hediyeler göndermeyi uygun bulmuştur. Ancak ağabeyinin kendisine verdiği hayatta kalma garantisi ile iki kardeş yanlarında 500'er süvari olduğu halde buluşmuşlar ve sarılıp kucaklaştıktan başka Nureddin Mahmud ağabeyinin huzurunda yeri öpme suretiyle itaat arz etmiş ve Haçlılara karşı birlikte mücadele etme sözü vermiştir. Bkz. Gök, **a.g.e.**, s. 31; Bahattin Kök, “Musul ve Halep Atabeyi Mevdud ve Zamanı” **Türkler**, C.4, s.836-838; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabegliği**, s.146-147

Musul hakimi Seyfeddin Gazi b. Atabeg Zengi 1149 yılında akut bir hastalıktan vefat etmiştir. Seyfeddin Gazi, kendisine uygulanan tedavinin karşılık bulmaması neticesinde 3 yıl 1 ay gibi kısa süren bir Musul hakimiyeti de son bulmuştur. Kendisinin yaptırdığı Musul'daki medreseye defnedilmiştir. Seyfeddin Gazi vefat edince yerine o sırada Musul'da bulunan Kutbeddin Mevdud'un geçmesine vezir Cemaleddin ve ordu kumandanı Zeynüddin Ali karar vermişlerdir. Böylece Kutbeddin Mevdud'un Musul hakimiyeti başlamıştır²⁰.

Kutbeddin Mevdud, ağabeyinin ölümüyle dul kalan Zümürüd Hatun'la evlenmiş ve bu hatundan daha sonra Musul hakimi olacak olan II. Seyfeddin Gazi dünyaya gelmiştir. Bu sırada Haleb'te yer alan Nureddin Mahmud, Musul'a müdahale etmekte geri kalmamıştır. Musul'da Kutbeddin'in hükümdar olmasına gönlü razı olmayan Nureddin Mahmud ve Musul ordusuna mensup bir kısım ümeranın gizlice mektuplaşmaları ve Sincar kale dizdarının Nureddin Mahmud'u Musul'a davet etmesi Haleb hakimini harekete geçirmiştir. Ancak daha sonra kardeşi ile ittifak yaparak yeniden Haleb'e dönmüştür²¹.

²⁰ İbnü'l Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, C.11, s.126-127; Kök, **a.g.m.**, s.836-838

²¹ Gök, **a.g.e.**, s.57-58. Bu ittifakta Hımıs ve Rakka Nureddin Mahmud'a verilmiştir. Nureddin Mahmud ve Kudbüddin Mevdud arasındaki bu anlaşmazlığa vezir Cemaleddin el-İsfahani olağan üstü gayret göstererek son vermiştir. Bkz. Bahattin Kök, "Nureddin Mahmud Zengi", **İ.A.**, s.260; Kök, "Musul ve Halep Atabeyi Mevdud ve Zamanı" **Türkler**, C.4, s.836-838; İbnü'l Ezrak, **Tarihi Meyyafarikin ve Amid**, s.89

II. Joscelin'in elinde bulunan bölgeleri almak için sefere çıkan Nureddin Mahmud bu seferde hiç tahmin etmediği ağır bir yenilgiye uğradı. Ancak Nureddin Mahmud, yenilginin ardından II. Joscelin'i yakalayıp kendisine teslim etmeleri konusunda bölgedeki Türkmenlerle anlaşma yapmıştır. Nureddin bu amacına ulaşmış ve teslim aldığı Joscelin'i ve bir rivayete göre ölünceye kadar Haleb kalesinde tutmuştur. Joscelin'in sahip olduğu Antep, Tel Beşir, Azaz gibi kaleleri Anadolu Selçuklu sultanı I. Mesud ve Artuklu beyi Timürtaşla birlikte zaptetmiştir²²(1150).

Antakya Haçlı prensi Raymond²³ ve Poitiers'i mağlup (1149) ederek topraklarının mühim bir kısmını fetheden Nureddin Mahmud, 1154'de Şam atabeyliğini de kendisine bağlamış, sonra dikkatini Fatımiler elindeki Mısır'a

²² Kök, **a.g.m.**, s. 260; Bu olayı İbnü'l Esir şöyle nakletmektedir. "1151-52 yıllarında Nureddin Mahmud ile o sırada Tell-Beşir, Azaz ve Ayıntab kalelerinin hakimi durumunda olan Joscelin muhasara etmek üzere karşı karşıya gelmişlerdir. Joscelin etrafında Frank askerlerini toplayarak Müslümanları mağlup etmiş ve Nureddin'i esir almıştır. Ancak Nureddin Mahmud daha sonradan hazırladığı bir plan ile bu esaretten kurtulmayı başarmış, hatta kendisi Joscelin'i esir almıştır." Yine aynı eserde Joscelin, *Haçlıların karşı konulmaz bir şövalyesi* olarak tanımlanmaktadır. Bkz. **el-Kamil**, C.11, s.137; **Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi**; Çev. Hırant D. Andriasyan, 1944, s.185; Coşkun Alptekin, **Dimiş Atabegliği (Tog-Teginliler)**, İstanbul, 1985, s. 150; İbnü'l Ezrak, **Tarihi Meyyafarikin ve Amid**, s.92

²³ Raymond bu savaşta öldürülmüştür. (Haziran 1149)

çevirerek orada vezir Saver'le işbirliği yapmış ve Kudüs kralı Bohémond III'ü mağlup edip Türk hakimiyetini tesise çalışmıştır²⁴. (1164)

1159 yılında yeniden ağır bir hastalığa yakalanan Nureddin Mahmud, kendisinden küçük kardeşi olan Nusretuddin yerine Kutbuddin'i veliiaht göstermiş ve devlet adamlarına Mevdud'a itaat etmeleri konusunda yemin ettirmiştir. Daha sonra Mevdud'a haber göndererek Musul'a gelmesini söyleyen Mahmud idareyi bu melikin tasarrufuna bırakmak istemiştir. Haberi alan Mevdud, ordusuyla birlikte Musul'a doğru yola çıkmış ancak yolda iken Nureddin Mahmud'un iyileştiği haberini almış ve haberi aldığı yerden ileri gitmemiştir²⁵.

1163 yılında Kutbuddin, babası Zengi döneminde beri devlet hizmetinde bulunan önemli devlet adamı Cemaluddin el-İsfahani'yi artan şikayetler üzerine görevinden azlettirmiş ve tutuklatmıştır. Bu duruma Zeyneddin Ali her ne kadar direnmişse de sonuç değişmemiş ve bu büyük devlet adamı 1164 yılında kapalı olduğu Musul'da hayatını kaybetmiştir. Zeyneddin Ali de 1168 yılında gittikçe ağırlaşan sağlık sorunları yüzünden vezirlik görevinden çekilmiş ve onun yerine Mevdud, Abdulmesih'i getirmiştir²⁶.

Kutbuddin Mevdud, henüz kırk yaşlarında bulunmasına rağmen, tutulduğu ağır ve ateşli bir hastalığın neticesinde hayatını 1170'te kaybetmiştir. Veliiaht olarak

²⁴ Yürekli, **a.g.e.**, s.18; Ayrıca bkz. **el-Kamil fi't-Tarih**, C.11, s.170

²⁵ Kök, "Musul ve Halep Atabeyi Mevdud ve Zamanı" **Türkler**, C.4, s.836-838

²⁶ Kök **a.g.m.**,s.836-838; İş bilir bu devlet adamı hakkın uzun tasvirler ve geniş bilgi için bkz. İbnü'l Ezrak, **Tarih-i Meyyafarikin ve Amid**, s.132. Ayrıca müellif bu devlet adamının ölün yılı olarak da 1163 yılını göstermektedir.

da yerine vezirinin de etkisiyle oğlu Seyfeddin Gazi'yi bırakmıştır. II. Seyfeddin Gazi, babasının ölümünden sonra Haziran 1170'te tahta geçti. Haksızlığa uğradığını düşünen II. İmadeddin ise, kendisine destek bulmak üzere amcası ve aynı zamanda kayınpederi olan Nureddin Mahmud'u, Fahreddin'in Seyfeddin Gazi üzerindeki baskısından haberdar etti. Bu durum üzerine Nureddin Mahmud vakit kaybetmeden Caber kalesi yakınlarında Fırat'ı geçip Rakka, Habur ve Nusaybin'i aldıktan sonra Sincar'a yöneldi. Kısa süren kuşatmanın ardından Sincar'ı da alan Nureddin Mhamud, burayı yeğeni İmadeddin'e teslim edip, Musul'a hareket ederek şehri kuşattı. Oldukça zor durumda kalan Seyfeddin Gazi, kardeşi I.İzzeddin Mesud'u Atabeg Şemseddin İldeniz'e gönderip yardım istedi. İldeniz, Nureddin'e bir elçi gönderip Musul'a taarruz etmekten vazgeçmesini istedi ise de Nureddin bu duruma pek aldırmaz etmedi. Neticede Nureddin Mahmud, Ocak 1171 tarihinde şehri teslim aldı. Bir süre burada kalan Nureddin, şehirde idari anlamda bazı düzenlemeler yaptı. Fahreddin Abdülmesih'i görevinden alarak Musul kalesi dizdarı olarak Sadeddin Gümüştengin adlı naibini görevlendirdi. İdari dağıtımda da değişiklik yapan Nureddin, Sincar'ı yeğeni İmadeddin'e verirken, Nusaybin, Habur ve el-Mecdel'i de kendi idaresine bağladı. Zengiler tarihinde mühim bir gelişme olarak değerlendirilen bu hadiseyle Musul Atabegliği Nureddin Mahmud'a tabi olurken, Sincar'da da Zengi ailesinin diğer bir şubesi ortaya çıkmış oldu²⁷.

²⁷ Yürekli, **a.g.e.**, s. 17; Gök, **a.g.e.**, s.147-148. İbnü'l Esir, Seyfeddin Gazi'nin ölümü ile ilgili olarak şu bilgileri nakletmektedir: "Kutbeddin Mevdud b. Zengi Zilhicce ayında Musul'da öldü. Hastalığı akut humma idi. Hastalığı şiddetlenince yerine büyük oğlu İmadeddin Zengi'nin geçmesini vaziyet etti. Sonra vazgeçip diğer oğlu

Musul atabegi Kutbüddin Mevdud'un ölümünden sonra yeğeni ve damadı olan II. İmadeddin Zengi'nin yardım isteği üzerine Rahbe, Habur ve Nusaybin bölgeleri Nureddin Mahmud'un kontrolü altına girmiştir. 1171 yılında Mısır'da bulunan başkumandanı Selahaddin Eyyubi'nin isteği üzerine hutbeyi Fatımi halifesi yerine artık Abbasi halifesinin adına okutmaya başladı. Bu kararından birkaç gün sonra Fatımi hükümdarı Adid-Lidinillah'ın ölümü ile Fatımi devleti sona erdi ve Mısır'ın kontrolü Nureddin Mahmud'un kontrolüne geçti²⁸.

Seyfeddin Gazi'yi tavsiye etti. Bu kararı vermesinde hadimi Fahreddin Abdülmesih etkili oldu. Fahreddin, İmadeddin'den hoşlanmazdı. Çünkü İmadeddin amcası Nureddin'e bağlıydı. Ayrıca Nureddin'in damadıydı. Kutbeddin yaklaşık kırk yaşında öldü. Hükümdarlık süresi yirmiş bir yıl beş buçuk aydır. Ancak bu hükümdarlık sırasında kararların alınmasında etkili isim vezir Fahreddin Abdülmesih idi." Bkz. İbnü'l Esir- **el-Kamil Fi't-Tarih**, C.11, s. 286-287. Hadim Fahrüddin Mesih'in görünüşte Müslüman fakat içte Hıristiyan olduğu hatta evinde küçük bir kilise olduğu kaynaklarda nakledilmektedir. Bkz. Halil İbrahim Gök, **Musul Atabgeliği, Zengiler**, s.142-143; İbnü'l Ezrak, **Tarih-i Meyyafarikin ve Amid**, s.160

²⁸ Kök, **a.g.m.**, s.261

C. Nureddin Mahmud'un Ölümü ve Melik Salih İsmail'in Haleb Hakimiyeti

Ülkesinin sınırları bir hayli genişlemiş bulunan Nureddin, komutanlarından Selahaddin Eyyubi'nin otoritesini kırmak amacıyla Mısır'a düzenleyeceği sefer için metbusu bulunan Seyfeddin Gazi'den yardım istedi. Seyfeddin Gazi, Nureddin'e destek vermek amacıyla Sadeddin Gümüştegin ile birlikte Musul'dan ayrılarak Dımaşk'a doğru yola çıktı. Bu esnada Nureddin'in ölüm (Mayıs 1174) haberi geldi. Bu haberi alan Gümüştegin derhal Haleb'e kaçarken, Seyfeddin Gazi de Nureddin'in kendisinden aldığı yerlerin istirdadına girişti. Nusaybin, Habur, Harran, Urfa, Rakka ve Seruc'u Musul Atabegliği'nin sınırlarına dahil etti. Kısacası Caber kalesi hariç, el-Cezire bölgesinin tamamı Musul Atabegliği'ne ilhak edilmiş oldu²⁹. Nureddin Mahmud Zengi 11 Şevval (15 Mayıs) 1174 tarihi Çarşamba gününde vefat etmiştir. Dımaşk kalesine defnedilmiştir. Sonradan ise Dımaşk'ta yer alan Suku'l-Havvasin civarında yaptırdığı medreseye naklolunmuştur³⁰. Nureddin Mahmud'un

²⁹ Yürekli, **a.g.e.**, s.18

³⁰ İbnü'l Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, C.11, s.322. Aynı müellif eserinin 322. sayfasında Nureddin Mahmud Zengi'nin ölümü ile ilgili olarak şu ilginç anıyı nakletmektedir. *Nureddin 2 Şevval (6 Mayıs 1174) günü yanına iyi emirlerinden birini alıp dışarı çıktı. Bu emir ona "Gelecek sene burada buluşup buluşamayacağımızı bilen Allah'ın şanı ne yücedir" dedi. Bunun üzerine Nureddin Mahmud Zengi, "Öyle deme, bilakis bu aydan sonra görüşüp görüşemeyeceğimizi bilen Allah'ın şanı ne yücedir, de." dedi. Nureddin bu ayın on birinci günü, emir de bir yıl dolmadan öldü. Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi'nde ise Nureddin Mahmud Zengi'nin ölümüyle ilgili şu notlar yer almaktadır: " Mayıs ayının 23'ünde*

ölümünden³¹ (1174) kısa bir süre sonra Şam ve Haleb Atabeylikleri Eyyubi ailesine intikal etti³².

Nureddin öldü ve bütün projeleri mahvoldu. Bu haberden yalnız Hıristiyanlar değil, muhtelif bölgelerin ona itaat etmeye mecbur olan emirleri de sevindiler. O, karargahında şarap içmeyi, çalgı çalmakla eğlenmeyi men etmiş olup, karargahı kat'i bir sükunet içinde kalmıştı. O, kendisi için daima Kur'an okutuyordu. Kendisini bir Muhammed sanıyordu. Allah'ın Musa'ya yaptığı gibi kendisi ile de konuşacağını ümit ediyordu. Bundan dolayı onun arzularının boş olduğunu anlamış olan Araplar ona, "peygamber" diyordu. Bunlar ona her an "bu gün veya dün seni Mekke'de veya filan camide görmüşler" diye söyleyip tekrarlıyorlardı ve o buna inanıyordu."

Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi; Çev.Hırant D. Andriasyan, , s.230-231.

Farklı kaynaklarda farklı ölüm günü gösterilen Nureddin Mahmud'un Mayıs ayının ortalarında öldüğü kabul görmektedir.

³¹Mahmud, öldükten sonra 11 yaşındaki oğlu Salih İsmail, onun yerine geçmiştir. Haleb'te 1181 yılına kadar yönetimi elinde bulunduran Salih İsmail, hastalığı artınca topraklarını Musul atabeyine vasiyet etti. 1181 yılında öldü. Mısır'da bulunan Selahaddin duruma müdahale etmezken İzzeddin Mesud Haleb idaresini ele aldı. Ancak bir süre sonra Selahaddin ondan yönetimi geri almıştır. (1183) Mahmud, ölmeden önce Haleb şehrinde birçok imar faaliyetinde bulunmuş, şehre medrese ve hastane kazandırmış ayrıca şehir kalesini de güçlendirmiştir. Geniş bilgi için bkz. Gülay Öğün Bezer, "Zengiler" **Türkler**, C.4 s.809

³²İbrahim Kafesoğlu, **a.g.m.**, s. 843

Nureddin Mahmud'un ölümünün yarattığı kargaşa, Dımaşk ve Haleb'de yönetimle ilgili bazı problemleri de beraberinde getirdi. Haleb emirlerinden İbn Daye, Dımaşk'a haber göndererek Nureddin'in oğlu Melikü's-Salih'i Haleb'e davet etti. Dımaşk ümerası, İbn Daye'nin henüz 11 yaşındaki Melikü's-Salih üzerinde kuracağı baskıyı düşünerek buna engel oldular. Saadeddin Gümüştigin, Melikü's-salih'i Haleb'e getirmeye muvaffak olunca Dımaşk ümerası, Atabeg Seyfeddin Gazi'ye Dımaşk'ı kendisine vereceklerini vaat ettiler. Bunun bir komplo olduğunu düşünen Seyfeddin Gazi, Dımaşk'a gitmekten vazgeçti.

Bu gelişme, kendisinin Melik Salih'in hizmetkarı ve hamisi olduğunu ileri sürerek Suriye ve el-Cezire bölgesine yerleşme çabasına giren Selahaddin Eyyubi'ye uygun bir ortam hazırladı. Nihayetinde İbnü'l Mukaddem'in önderliğini yaptığı bir grup Dımaşk ümerası, Selahaddin'e Dımaşk'ı kendisine teslim edeceklerini bildirdiler. Buna zaten pek hevesli ve hazırlıklı olan Selahaddin, vakit kaybetmeden Mısır'dan Dımaşk'a yöneldi ve Ekim 1174 tarihinde Dımaşk'ı teslim aldı.

Seyfeddin Gazi, Melikü's-Salih ve Artuklu hükümdarları, Eyyubileri bölgeden atmak üzere kısa sürede bir birlik oluşturmayı başardılar. Fakat, Haleb civarındaki Tellü's- sultan'da Selahaddin karşısında mağlup olmaktan kurtulamadılar (1176). Selahaddin bu galibiyetin ardından Haleb üzerine yürüdü ve 25 Haziran 1176 tarihinde şehri kuşatmaya başladı. Bir türlü bitmeyen muhasara, el-Melikü's-Salih,

Seyfeddin Gazi, Hısn Keyfa ve Mardin hükümdarları ile Selahaddin arasında yapılan bir anlaşmayla son buldu³³.

Atabeg II. Seyfeddin Gazi, Haziran 1180 tarihinde vefat etti. Kendisi, ölmeden evvel yerine oğlu Muizzüddin Sencerşah'ı tayin etmişti. Ancak, Kaymaz ve diğer bazı devlet adamları bölgedeki nüfuzu gittikçe artan Selahaddin'e karşı henüz bir çocuk olan Sencerşah'ın yetersiz kalacağını, kardeşi İzzeddin Mesud'un devletin çıkarlarına daha uygun olduğunu söylediler³⁴.

Musul atabegi II. Seyfeddin Gazi, 29 Haziran 1180'de ölünce, memleketi adamları tarafından ağabeyi II. İmadeddin Zengi'ye değil de diğer kardeşi İzzeddin Mes'ud'a teslim edildi³⁵.

³³ Yürekli, **a.g.e.**, s. 18-19; Ahmet Demir, "Eyyubiler Devrinde Nusaybin", **Makalelerde Mardin I**, Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 2007, s.328-329; İbnü'l Esir, **el-Kamil**, C.11, s.324-325

³⁴ Yürekli, **a.g.e.**, s.20-21

³⁵ Demir, **a.g.m.**, s.329. ; Gülay Ögün Bezer, "Seyfeddin Gazi II, "İ.A., C.37, s.31-32. İbnü'l Esir, Seyfeddin Gazi'nin menenjitten vefat ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Seyfeddin Gazi'nin ölümü ile ilgili de şu ilginç kaydı tutmuştur: "*Halk 575 yılında şiddetli kuraklık nedeniyle yağmur duasına çıkmıştı. Seyfeddin de bu duaya iştirak etti. Bu sırada halk üzerine hücum edip yalvararak içki satışına mani olmasını istedi. Seyfeddin de kabul etti. Bunun üzerine ahali şehre girip içki satanların evlerine saldırıp yağmada bulundu. Bu defa ev sahipleri Seyfeddin'in naiblerinden yardım istediler. Özellikle Ebu'l Ferec ed-Dekkak adlı Salih bir insandan şikayetçi oldular. Halbuki bu zat halkın yaptığı yağmaya karşı çıkmış, halka eziyet etmemişti. Kaleye*

D. Melik Salih İsmail'in Ölümü ve Haleb'in Musul İdaresine Geçmesi, Haleb-Sincar Değişimi

Haleb'te bulunan el-Melikü's-Salih oldukça genç yaşta olduğu halde 1181 yılında öldü. İbnü'l Esir, bu küçük melik ile ilgili eserinde şu ilginç anekdotu aktarmaktadır:

“Hastalığı artınca tabipler tedavi için şarap içmesini tavsiye ettiler. Bunun üzerine *Fakihlerden fetva almadıkça içmem* dedi. Fakihlerden fetva istedi. Hanefi müderrislerinden bir fakih bu konuda cevaz verdi. Fakihe *Allah ecelimin yaklaştığını takdir etmişse şarap içmem onu geciktirir mi?* diye sordu. Fakih *Hayır* deyince melik *Vallahi ben de Allah Tealaya bana haram kıldığı bir şeyle kavuşmam* dedi ve içmedi. Hayatından ümit kesilince emirleri ve diğer askerleri çağırdı. Onlara şehri amcazadesi İzzeddin Mesud b.Mevdud b.Zengi'ye teslim etmelerini vasiyet etti. Bu konuda onlarda yemin etmelerini istedi. Bunun üzerine içlerinden biri *Amcazaden ve kız kardeşinin kocası olan İmadeddin'i baban çok severdi. Onu başkalarına tercih ederdi. Onun eğitimini de o deruhte etmişti. Elinde Sincar'dan başka bir yer yoktur. Eğer şehri ona teslim edersen daha iyi olur. İzzeddin'e gelince Fırat'tan Hamedan'a kadar uzanan saha onun elindedir. Onun senin beldene ihtiyacı yoktur* dedi. Bunun

götürülerek başına vuruldu ve sarığı da başında düştü. Kaleden salıverilince başı açık vaziyette aşağı indi. Sarığıyla başını örtmek istediler. Fakat müsaade etmedi. Allaha yenin olsun ki intikamımı almadıkça başımı örtmeyeceğim dedi. Çok geçmeden ona eziyet eden dizdar öldü. Onun ardından da Seyfeddin hastalandı ve ölünceye kadar hastalıktan kurtulmadı. Seyfeddin öldüğünde otuz yaşındaydı. *Hükümdarlığı on yıl üç aydır.*” Bkz. İbn'ül Esir, **el-Kamil**, C.11, s.369

üzerine ona *Ben bunu düşünmemiş değilim fakat biliyorsunuz ki Salahaddib benim beldem dışında zapt edemediği belde bırakmadı. Eğer Haleb'i İmadeddin'e verecek olursan orayı koruyamaz. Selahaddin Haleb'i de alırsa bizim ailemizin onunla birlikte orda kalması mümkün olmaz. Eğer İzzeddin'e verirsem onun askerleri ve beldesi çoktur. Orayı muhafaza edebilir* dedi. Emirler onun sözlerini beğendiler ve yaşının küçük ve kendisinin ağır hasta olmasına rağmen böyle keskin zekaya sahip olmasına hayret ettiler.³⁶

El-Melikü's-Salih İsmail yaşıyor iken Musul'da bulunan amcaoğlu Seyfeddin Gazi ile birleşmiş ve Selahaddin Eyyubi'ye karşı birlikte mücadele etmiştir. Ancak Haleb, Eyyubi kontrolüne girmekten kurtulamamıştır. Melik Salih İsmail, hastalığı artınca emirlerinden Haleb idaresi için Musul hakimi İzzeddin Mesud adına tek tek yemin almış, ve ölümünü müteakiben Haleb'in Musul idaresine bırakılmasını istemiştir. Emirlerinden birisinin itirazı üzerinde melik, İzzeddin'in askerinin çok olduğunu ve Haleb'i kolaylıkla muhafaza edeceğine inandığı için bu kararı verdiğini belirtmiştir. Öldüğünde ise Haleb, annesi, kale kumandanı/hadim Şadbaht, emir Lala Mücahid Yakut ve Halid el-Kayserani idaresinde bulunmaktaydı.³⁷

el-Melikü's-Salih ölünce emirler Atabeg İzzeddin'e haber göndererek kendisini, Melik Salih'in vasiyeti doğrultusunda Haleb'e davet ettiler. İzzeddin Mesud bu davet üzerine hemen harekete geçmiş ve Haleb'i Selahaddin Eyyubi herhangi bir girişimde bulunmadan almak istemiştir. Emirler, İzzeddin Mesud'a bağlılıklarını dile getirmişler ve şehri ona teslim etmişlerdir. Musul ordusundan

³⁶ İbnül Esir, **el-Kamil**, C.11, s.375-376

³⁷ Gök, **a.g.e.**, s. 272-273

Haleb'e gelen emirlerden ilki Muzaferüddin Gökbörü ve Seruc hakimleri olmuşlardır. (3 Şaban/12 Aralık) İzzeddin Mesud, Haleb şehrinin dışında Haleb ileri gelenleri ve ümera tarafından karşılanmış ve böylece İzzeddin Mesud 29 Aralık 1181 tarihinde Haleb'e girmiştir. Haleb kalesine çıkmış, şehrin hazinelerine el koymuş ve Salih İsmail'in annesi ile de evlenmiştir. (11 Şubat 1182)³⁸. Böylece Haleb, Musul Atabegliğine bağlanmıştır.

İzzeddin Mesud, Salih İsmail'in annesi ile evlendikten sonra eşini Musul'a göndermiştir. Bu arada Nureddin Mahmud ve sonrasında kalan hazine, silah ve değerli eşyaları Rakka üzerinden Musul'a yollamıştır. Daha sonra da küçük oğlu Nureddin'i Haleb kalesinde bırakarak onu kale valisi Şihabeddin'e teslim etmiş ve kendisi Musul'a dönmüştür. Haleb şehrini ve askerleri de Muzaferüddin Gökbörü idaresine bırakmıştır. 1182 yılında İzzeddin Mesud ile kardeşi İmadeddin Zengi arasında bir kriz ortaya çıkmış ve İmadeddin, İzzeddin Mesud'tan Haleb ve civarını kendi elindeki Sincarla değiştirmesini istemiştir. Bu isteğinin reddedilmesi üzerinde İmadeddin Zengi, Sincar'ı Selahaddin Eyyubi idaresine teslim edeceği tehdidinde bulunmuş ve nihayetinde 21 Şevval/27 Şubat tarihinde Sincar hakimi İmadeddin Zengi bundan böyle Haleb idaresini ele almış ve Sincar'ı İzzeddin Mesud'a bırakmıştır.³⁹.

İmadeddin Zengi, Haleb'e yerleştikten sonra kale valisi olarak Abdüssamed b. el-Hakkak el-Mavsili'yi tayin etti. Kale muhafızlığını ve hazineyi Mücahidüddin Bozğuş'a bıraktı. Kadılık, hatiblik ve reislik görevlerinde ise değişiklik yapmadı.

³⁸ Gök, **a.g.e.**, a.274; Yürekli, **a.g.e.**, s.22-23

³⁹ Gök, **a.g.e.**,s.280-281; Yürekli, **a.g.e.**, s.23-25

Bu sırada Selahaddin Eyyubi, İmadeddin Zengi'nin Haleb'e hakim olduğunu duyunca “*Vallahi Haleb'i aldık*” demiştir. Bu söze şaşırان emirlerinden bazıları “*Nasıl oluyor da İzzeddin Haleb'i alınca elimizden çıktı diyorsunuz İmadeddin alınca Haleb'i aldık diyorsunuz?*” diye sorunca Selahaddin Eyyubi “*Çünkü İzzeddin rical ve mal sahibi bi hükümdardır. İmadeddin ise bunlardan mahrumdur*” şeklinde bir cevap vermiştir⁴⁰. Bundan sonra ise Haleb Selahaddin Eyyubi kumandanlığında Eyyubiler kontrolüne geçmiştir.

Kimi tarihçiler Musul Atabegliğinin varlığını 631'e (1233) dek devam ettirdiğini belirtiyorlarsa da atabegliğin Nureddin Arslanşah'ın ölümüyle (607/1210) sona erdiği söylenebilir. Çünkü Nureddin Arslanşah'ın gulamı ve naibi olan Bedruddin Lü'lü' ondan sonra gelen atabeyler devrinde hem iktidara el koymuş hem de atabegliğin iç ve dış işlerini de kendisi yürütür olmuştu. Genç veya küçük yaşta olan bu atabegler ise Bedruddin tarafından iş başına getiriliyor ya da atılıyordu. Hatta 615'de (1218) Nureddin Arslanşah oğlu Melik Kahir'in ölümüyle Bedruddin bunun daha çocuk yaşta iki oğlunu iş başına getirmiş daha sonra da bunları öldürmüştür. Ermeni asıllı bir köle olan Bedruddin Lü'lü', devlette büyük bir nüfuz sağlamış, sonra kendisini hükümdar ilan etmiştir. O, son Musul atabeylerinin anneleri tarafından dedeleri olan Muzafferüddin Gök Böri'nin ölümünden sonra kendisine karşı gelen ve atabeglerin hakkını arayan bir kimse bulamayınca kendisini devlette sultan ilan etmekten de geri durmamıştır. Böylece ortaçağ tarihinde önemli bir yer işgal eden Zengiler devletine son verilmiş ve Musul kolu ailesi tarihe kavuşmuştur⁴¹.

⁴⁰ Gök, **a.g.e.**, s.286

⁴¹ Bayat, **a.g.m.** s.822

Musul Atabegliği, özellikle İmadüddin Zengi ve atabegliğin Haleb şubesini kurmuş olan Nureddin Mahmud zamanında Haçlılara karşı verdikleri mücadelelerle İslam dünyasının ümidi, Hıristiyanların ise korkulu rüyası oldular. Haçlıların İslam dünyasının ortasında siyasi teşekküller kurdukları bu devirde hem siyasi muhaliflerine hem de Haçlılara karşı büyük mücadeleler verdiler. Yine Zengi ve Nureddin zamanında el-Cezire, Suriye ve hatta Mısır'da siyasi birlik sağlanmış olması sosyal⁴² ve iktisadi gelişme yanında Haçlılara karşı zaferlerin de zeminini oluşturdu.

Nureddin Zengi'nin lakabı Melik el-Adil yani adil hükümdar olup, *eş-Şehid* diye de anılmıştır. Birkaç ülkeyi hakimiyetine aldığından dolayı “*Büyük Sultan*” unvanını kazanmıştır. Onun çağı Türk-İslam çağı için çok önemlidir. O, babasının başlayıp tamamlayamadığı işler sonuçlandırmıştır. Onun en büyük arzusu, Kudüs'ü fethetmekti. Fakat buna ömrü vefa etmedi. Bu arzusu o kadar büyüktü ki Haleb Camii'ne bir minber ve mihrap yaptırarak bunlara Kudüs adını vermişti. Onun bu arzusu daha sonra komutanı, Selahaddin Eyyubi tarafından gerçekleştirilmiştir. Selahaddin Eyyubi, Kudüs'ü ele geçirince, minberi Kudüs'e nakletmiş, mihrabı ise

⁴² Zengiler dönemime ait sosyal hayata dair İbn'ü-l Adim'in eserinden çarpıcı bir örneği Tülay Yürekli makalesinde şöyle aktarmaktadır: *Zengi, tebaasından herhangi bir çiftçiye yapılan en ufak haksızlığa tahammül göstermezdi. Ordu mensupları da dahil yürürlükte olan kurallara uymadan çiftçinin malına el uzatanların sonu ölümle sonuçlanırdı.* Bkz. Tülay Yürekli, “Musul Atabegliği'nde Ekonomik Hayat”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Ankara, C.6, Sayı: 3, s. 105,

yerinde bırakmıştı⁴³. Musul atabeyleri zamanında birçoğu günümüze kadar ulaşamayan muazzam mimari eserler vücuda getirilmişti.

Zengiler zamanında sadece Musul şehrinde on üç kadar medresenin varlığı tespit edilmiştir. Atabeyliğe bağlı diğer şehirlerdeki de ilave edildiğinde bunca yoğun siyasi mücadelelere rağmen eğitime de gereken değerin verildiği anlaşılıyor. Ayrıca birçok camii ve mescit, köprü ve saray inşa edildiğine dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Musul Atabegliği'nin Urfa, Musul ve Haleb gibi mühim yolların kavşağında bulunan şehirlere sahip olmaları iktisadi seviyenin yükselmesine katkıda bulunmuştur⁴⁴.

1183 yılında gerçekleşen Selahaddin'in Haleb'i zaptından sonraki olaylar *Eyyubiler Döneminde Haleb* başlığı altında aşağıda incelenmiştir.

⁴³ Eşref Buharalı, "Sultan Nureddin Mahmud Zengi", **Kafalı Armağanı**, Ankara, 2002, s. 116

⁴⁴ Bezer, **a.g.m.** s. 811; Ayrıca bkz. Tülay Yürekli, **Zengiler Döneminde Musul ve Çevresi**, Basılmamış Doktora Tezi Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Ankara, 2009

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EYYUBİLER DÖNEMİNDE HALEB

A. Selahaddin Eyyubi ve Haleb Muhasarası

Eyyubiler devleti adını, hanedanın kurucusu Selahaddin Yusuf b. Eyyub'un babası Necmeddin Eyyub b. Şadi'den almışlardır. Zengilerin devamı niteliğindedirler. Türk-Kürt-Arap ırklarının karışımı olan Eyyubi ailesinin kökeni çok belirgin değildir. Eldeki kaynaklara ve rivayetlere göre Eyyubiler Hezbaniyye Kürtleri'nin Revvadiyye aşiretine mensupturlar. Kaynaklarda aktarılan bilgilere ve anlatılara göre Eyyubiler'in atası olan Eyyub'un babası Şadi, önceleri Şeddadiler'in hizmetinde çalışıyor ve Duvın'e (Dvin) bağlı Ecdanakan kasabasında oturuyordu. Şadi VI. (XII) yüzyılın ilk yıllarında Selçuklu saray ağası ve Bağdat şahnelerinden Bihruz el-Hadim'in hizmetine girmiş, Bihruz da onu veya oğlu Necmeddin Eyyub'u kendi iktası olan Tikrit'e vali tayin etmiştir.

Eyyubiler'in adlarına eldeki kaynaklara göre ilk defa 525 (1131) yılında Musul atabeyi İmadüddin Zengi'nin Tikrit yakınında Abbasi halifesi Müsterşid – Billah ile Karaca Sakin'in kuvvetlerine yenilmesi dolayısıyla rastlanmaktadır. Bu yenilgiyi müteakiben Tikrit valisi Necmeddin Eyyub'un Zengi'ye yardım ederek Fırat'ı geçmesini temini Zengi ile Eyyubiler arasındaki dostluğun gelişmesine

oldukça önemli bir katkı sağlamış, çok geçmeden Eyyubiler Selahaddin'in doğduğu yıl (532/1137-1138) Tikrit'ten Musul'a giderek Zengi'nin hizmetine girmişlerdir¹.

Eyyubilerin değişik bölgelerdeki kolları farklı zamanlarda hanedanlıklarını devam ettirmiş ve sona erdirmiştir. Mısır kolu 650 (1252), Dimaşk ve Haleb² kolları

¹ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", **İ.A.**, s.20; R. Şeşen, **Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar**; Malcolm Cameron LYONS, **Saladin: The Politics of the Holy War**, Cambridge Univ. Press; P. H. Newby, **Saladin: In his time**, London.

Necmeddin Eyyub, 1146 yılında Zengi'nin ölümünden sonra başa geçen Nureddin Mahmud'un idaresinde Dimaşk atabegi olmuştur.

² Ortaçağ tarihi üzerine ciddi eserleri olan R.Stephen Humphreys, 1997 yılında Japonya'nın Kyoto kentinde vermiş olduğu bir konferansta Haleb ve Dimaşk şehirleri üzerinde iki önemli tespitte bulunmuştur:

I. Ortaçağ İslam tarihinde Dimaşk ve Haleb şehir hayatının büyük (*major*) merkezleriydi. Her iki şehir de M.S. 750 yılındaki ikincil konumundan M.S. 1200'lü yıllardaki birincil konumuna hızla yükselmiştir. Şehir nüfusu olarak çok kalabalık olmamalarına karşın (75.000 yerleşimci) bu şehirler kültür hayatının, ticari yaşantının ve politik sahanın merkezi konumundaydılar.

II. Bu iki şehir coğrafi olarak birbirine çok yakın yerleşim yerleridir. (modern zaman öncesi on günlük yürüme mesafesi) Aynı zamanda tarihi süreç olarak da birbirinden fazla bağımsız değillerdir. Bütün zaman dilimlerinde aşağı yukarı her sahada birbiriyle sürekli bağlantılı olmuşlardır. Buna rağmen her iki şehir de sanki farklı kültüre, tarihe,

658 (1260), Mezopotamya kolu 643 (1245), Hama kolu 742 (1341), güney Arabistan kolu da 625-626 (1228) yıllarında nihayet bulmuştur³.

Eyyubilerin tarih sahnesindeki önemli rolleri 559-564 (1164-1169) yıllarında yapılan Mısır seferleriyle başladı⁴. Bu sırada Mısır'da vezirlikten uzaklaştırılan Fatımi veziri Şaver b. Muci, Nureddin Mahmud Zengi'den yardım istemek için Dımaşk'a geldi. (558-1163)

İki taraf arasında yapılan görüşmelerde Zengi'nin Şaver'e yardım etmesi karşılığında Mısır'da söz sahibi olmasına karar verildi. Nureddin Mahmud Zengi 559 (1164) yılında Şirkuh'u bir birliğin başında Mısır'a gönderirken yanına yardımcı olarak yeğeni Selahaddin'i verdi. Bu sefer sırasında Mısır'ın sahip olduğu zenginlikleri gören Şirkuh, buranın kolaylıkla ele geçirilebileceğini düşündü.

ekonomiye ve politikaya sahipmiş gibi görünmektedir. Örneğin Haleb şehri Şii ağırlıklı iken, Dımaşk şehri Sünni ağırlıklıdır. Bkz. R. Stephen Humphreys, *Towards a History of Aleppo and Damascus in the Early Middle Ages, 635-1260 C.E, Islamic area Studies Project*, Text of Lecture given by Humphreys in 1997 in Taniguchi Junichi University of Kyoto-Japan, s.3

³ C.H.Becker, "Aiyubides" **First Encyclopaedia of Islam**, Volume I, Edited by: M. Th. Houtsma and others, 1987, s. 221

⁴ Şeşen başka bir makalesinde Mısır'ın fethi'ni şöyle tanımlamaktadır: "*Mısır'ın fethi Türk tarihi bakımından Malazgirt Zaferi'nden sonra elde edilen en büyük zaferdi. Artık kuzeyden Sudan, Hicaz, Yemen, Kuzey Afrika yolu açılmıştı.*" Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", **Türkler**, C.5, s.61

Şirkuh üç yıl sonra Mısır'a bir sefer daha yaptı fakat başarısızlığa uğradı. Haçlılar'ın Mısır'ı işgale teşebbüs etmeleri üzerine 564'de (1168-69) Fatımi halifesi Adid-Lidinillah ve veziri Şaver, Nureddin Zengi ile Şirkuh'tan yardım istediler. Büyük çoğunluğu Türklerden oluşan 7000 civarındaki süvari birliği ile Mısır'ın yardımına giden Şirkuh, Mısır'da idareyi ele geçirdi ve 17 Rebiülahir 564 (18 Ocak 1169) tarihinde Fatımi halifesi Adid-Lidinillah tarafından vezir tayin edildi. İki ay sonra da öldü. Bu durum neticesinde yeğeni Selahaddin ordu kumandanları tarafından başkumandan seçildi. Ayrıca halife Adid-Lidinillah onu amcasının yerine vezir tayin etti. Böylece Selahaddin 564 (26 Mart 1169) tarihinde hem Fatımi vezir hem de Nureddin Zengi'nin Mısır ordusu başkumandanı oldu. Ancak tabii olduğu asıl hükümdar Nureddin Zengi idi⁵.

Selahaddin, Nureddin'in yönlendirmesi ile 564-566 (1169-1171) yılları arasında Mısır'daki Fatımi yönetimini kademe kademe tesirsiz hale getirmeyi başardı. Daha sonra Fatımi hilafetini ortadan kaldırıp Mısır'da Abbasi halifesi adına hutbe okuttu. (10 Muharrem 567-13 Eylül 1171)

⁵ Şeşen, *a.g.m.* s.20. Selahaddin Mısır'a hakim olunca kendisine ve Türklere karşı direnen Fatımi çevreleriyle, onları destekleyen Haçlılar ve Bizanslılar'la mücadeleye girişti. Saray ağası Cevher'in liderliğindeki Fatımi muhalifleri Selahaddin'i iktidardan düşürmek için Haçlılarla temasa geçtiler. Bunu öğrenen Selahaddin, Cevher'i ortadan kaldırdı. Cevher'in öldürülmesi üzerine Fatımi taraftarları isyan ettiler. (Ağustos 1169) Selahaddin bu isyanı kısa sürede bastırdı. Bkz. Ramazan Şeşen, "Selahaddin-i Eyyubi", *İ.A.*, C.36, s. 337

Nureddin Zengi'nin Dımaşk'ta ölümü üzerine (569-1174) yerine on bir yaşındaki el-Melikü's-Salih Nureddin İsmail geçti. Bunu fırsat bilen Musullular bağımsızlıklarını ilan ederek el-Cezire'yi istila ettiler. Nureddin'in Dımaşk ve Haleb emirleri İsmail'in atabegliğini ele geçirmek için birbirlerine düştüler. Atabegliği Haleb'teki kumandanlardan Sadeddin Gümüştigin'in alması üzerine telaşa kapılan Nureddin'in Dımaşk'taki emirleri Nureddin'i Suriye'ye çağırıldılar.

El-Melikü's-Salih Nureddin İsmail adına hutbe okutan ve onun atabegliğinin kendi hakkı olduğunu düşünen Selahaddin Eyyubi, Dımaşk'tan gelen davet üzerine 12 Ekim 1174 tarihinde Mısır'dan Suriye'ye hareket etti. Dımaşk, Baalbek, Hımıs, Hama gibi önemli merkezleri kolaylıkla ele geçirdi. Fakat Musullularla işbirliği içinde olan Halebliler Selahaddin ile anlaşmaya yanaşmayıp Frenkler (Haçlılar) ve Haşhaşiler⁶le işbirliği yaparak onu Suriye'den atmak için savaştılar. Ancak bu savaşlar Selahaddin'in galibiyetiyle neticelendi.

Selahaddin Eyyubi, etrafındaki bazı önemli kaleleri alıp Haleb'i kuşattı. Sonunda Abbasi halifesi Müstaz'i – Biemrillah'ın da yardımıyla iki taraf arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre tarafların o sırada ellerinde bulundurdukları

⁶ Haşhaşiler, Selahaddin'in Haleb muhasaraları esnasında Haleblilerle işbirliği yaparak, Birinci Haleb muhasarası ve Azaz muhasarası esnasında Sultan'a iki tehlikeli suikast teşebbüsünde bulundular. İkinci suikastta sultan ölümden kıl payı kurtuldu. Bu sebeple sultan, Haleblilerle anlaşma yaptıktan sonra Haşhaşiler'in reisi Raşidüddin Sinan'ın ikametgahı olan Mişyaf kalesini kuşattı. Ülkelerini yakıp yıktı. Haşhaşiler komşularına şefaatiyle Sultanla anlaşmak zorunda kaldılar. Bkz. Ramazan Şeşen, **Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti**, İstanbul,1983, s.45

yerlere hakim olmaları kararlaştırıldı. Anlaşmanın ardından 12 Şevval 570 (6 Mayıs 1175) tarihinde Abbasi Halifesinin Mısır, Suriye, el-Cezire üzerinde Selahaddin'in hakimiyetini tanıdığına dair haberi geldi. Bunun üzerine Selahaddin bağımsızlığını ilan edip adına hutbe okutmaya başladı. Halebliler ve Musullular Selahaddin'e tekrar savaş açtılsa da bu mücadeleden yenik çıktılar. Mücadele, tarafların kesin olarak anlaşmalarıyla sona erdi (15 Zilhicce 571/25 Haziran 1176) ve Anadolu Selçukluları ile Artuklular'ın katıldığı bir antlaşma imzalandı⁷. El-Melikü's-Salih Nureddin İsmail'in elinde ancak Haleb ile birkaç kale kaldı. Haçlılar'a asıl darbeyi vuracağı sırada Haleb-Musul meselesi yeniden alevlendi. 3 Safer 576 (29 Haziran 1180) tarihinde Musul hakimi II. Seyfeddin Gazi'nin, 25 Recep 577'de (4 Aralık 1181) el-Melikü's-Salih Nureddin İsmail'in ölmesi⁸ üzerine Selahaddin, bu bölgede kendisine

⁷ Bu anlaşmanın en önemli maddelerinden bir de Musullular, Artuklular, Türkiye Selçukluları'nın antlaşmayı geçerli kabul etmeleri ve yeniden anlaşmazlık çıkaracak tarafa karşı diğerlerinin ortak harekete geçecekleri hususunda söz vermeleri idi. Bu anlaşmayla Sultan Selahaddin'in ilk defa Anadolu'daki Türk devletleri ile münasebet kurduğu anlaşılıyor. Ayrıca Haleb'in kuzeyindeki Ra'ban, Tell-beşir ve bugünkü Türkiye toprakları içinde kalan yerler de Selahaddin'in hakimiyetini tanımışlardı. Geniş bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Sultan Selahaddin Eyyubi'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri", **Bellekten**, C.LIV/209, s. 417-418; İbnü'l Ezrak, **Tarih-i Meyyafarikin ve Amid**, s.170

⁸ Selahaddin, Haleb'i kuşattığında el-Melikü's-Salih İsmail'e burayı kaydıhayat şartıyla yani hayatta kaldığı sürece teslim etmiş, Melik'in ölümüyle buranın hakimiyetinin de doğal olarak Selahaddin'e geçmesi gerekmiştir. Bkz. Ramazan Şeşen, "Selahaddin-i Eyyubi", **İ.A**, C. 36, s. 337

karşı yeni bir ittifakın meydana gelmesine imkan vermemek ve el-Melikü's-Salih'in mirasını Musullular'a kaptırmamak için Mısır'dan Suriye'ye dönüp I.Şark Seferi'ne çıktı. (578-1182) Bu sefer esnasında el-Cezire bölgesini ve Sincar'ı, 4 Muharrem 579'da (29 Nisan 1183) Amid'i (Diyarbakır) aldı⁹. Daha sonra ise Suriye'ye dönmek istedi. Fırat nehrini geçtikten sonra bazı kaleleri kan dökmeden ele geçirmeyi başardı. Civarda Selahaddin'e direnç gösterecek en önemli yerleşim yeri olarak Haleb kalmıştı. Haleb hakimi İmadeddin Zengi ise Selahaddin'in şark seferine çıkması üzerine kendi üzerine de geleceğinden endişe duymaktaydı. Bu endişe ve korku ile Haleb civarındaki kale ve köyleri tahrip etmiş ve Selahaddin'in Haleb'e ulaşmasını engellemeye çalışmıştır. Aynı zamanda köprüleri ortadan kaldırmıştır. Ne var ki tüm bu tedbirler işe yaramadı ve Selahaddin Eyyubi'nin Haleb önlerine kadar geldi. İmadeddin Zengi, kaleyi Selahaddin'e teslim etmemek için yanına bazı rehinelere alarak kaleye sığınmıştır. Hicri 579'da (Mayıs/Haziran 1183) Haleb'i kuşatan Selahaddin, nihayetinde Haleb'i ele geçirmeye muvaffak olmuştur¹⁰.

⁹ Şeşen, *a.g.m.* s.21

¹⁰ Gök, *a.g.e.*, s.315-320, Yürekli, *a.g.e.*, s.20-25. Halil İbrahim Gök, tezinde İmadeddin Zengi'nin Haleb kalesini Selahaddin'e teslimi konusunda şu ilginç bilgiyi İbnü'l Adim'den nakletmektedir: "*Haleb'in kolayca teslimine şaşırın halk, İmadeddin'e kötü sözler sarf ederek onu kınadılar ve **Ey İmadeddin! Bizler parasız olduğumuz halde savaşıyoruz, sen ne yaptın?** dediler. Onun korkaklığını dile getirdiler. Sincar'a gitmeden önce Haleb'in bu dirayetsiz hükümdarına bir de ikramları oldu. Halebliler bir çamaşır leğeni, iğ, pamuk ve su getirerek İmadeddin'in*

Haleb muhasarası sırasında öldürülenler arasında Selahaddin'in küçük kardeşi Tacülmülük Börü de vardı. Cesur ve yiğit bir süvari, yumuşak huylu, güzel hasletlere sahip güzel ahlaklı bir emirdi. İmadeddin ile Selahaddin arasında Haleb'in teslimiyle sonuçlanan anlaşmadan bir süre sonra ve Selahaddin Haleb'e girmeden önce bu yaranın etkisiyle öldü. Selahaddin anlaşmayı müteakip kardeşini ziyarete geldi ve "*Haleb'i aldık, burası sana aittir*" dedi. Bunun üzerine Tacülmülük "*Ah keşke hayatta kalsam da benim olsaydı. Allah'a yemin ederim ki sen Haleb'i çok pahalıya aldın, çünkü benim gibi birini kaybediyorsun*" dedi. Selahaddin bu sözleri duyup ağladı ve yanındakileri de ağlattı¹¹.

Haleb'i aldıktan sonra Selahaddin, bir süre burada ikamet etmiş ve bu zaman zarfı içinde şehirle ilgili önemli düzenlemeler yapmıştır. Halkın sorunlarını dinlemiş ve *rüsum*, *mukus* gibi örfi vergileri kaldırmıştır. Adına hutbe okutmuştur. Emirlerinden Yazgıç el-Esedî'yi Haleb kalesine tayin etti. Şehir divanına Nasihuddin İsmail b. el-Amid ed-Dımşki'yi getirdi. Haleb şihneliğine Hüsameddin Temirek b. Yunus el-Halifatî'yi tayin etti. Haleb Reisliği Safiyüddin Tarık ibn-i Ebi Ganim et-Tarire'nin yönetimine bırakıldı. Haleb kadılığına daha önce Dımaşk kadılığında bulunan Şafii fakihi Muhyiddin b. Ebu'l-Maali Muhammed b. Zakiyüddin b. Ali el-Karaşi getirildi¹². Haleb'in ele geçirilmesinden sonra Dımaşk'a dönen sultan, Ekim 1183'de Filistin'deki Baysan Seferi'ne çıktı. Kasım ayında Kerek üzerine bir sefer

önüne koydular ve Sen hükümdarlığa layık değilsin, sen ancak kadınlar gibi iş eğirir ve onlar gibi çamaşır yıkayabilirsin dediler." Bkz. Gök, a.g.e., s.322

¹¹ İbnü'l-Esir, **El-Kamil Fi't-Tarih**, Çev. Abdülkerim Özaydın, C.11, s.395

¹² Gök, a.g.e., s. 324

yaptı. Temmuz-Ağustos 1184'de Kerek'e ikinci bir sefer düzenledi. Kerek'i kuşattı. Fakat alamadı. Bu seferler Hittin savaşının habercileriydi. Fakat Haçlılar bir meydan savaşını kabul etmedikleri için seferlerden kesin bir sonuç alınamadı¹³.

Haleb'in zaptı Selahaddin'in gücünü daha da artırdı. Bu olaydan sonra Kudüs Haçlı Krallığı üzerine başarılı seferler düzenledi. 581-582 (1185-1186¹⁴) yıllarında çıktığı II. Şark Seferi'nde Meyyafarikin'i ve Şehrizer yöresini aldı. Musul'u kendi idaresine bağladı. Ahlat'ın durumu üzerinde Azerbaycan Atabegi Pehlivan ile anlaştı. Selahaddin, böylece Nureddin Zengi'nin devletini daha kuvvetli ve geniş bir şekilde idaresi altında toplamış oluyordu¹⁵.

Nureddin Mahmud Zengi zamanında Haleb ve Dımaşk devletin merkezleri iken, Selahaddin devrinde Haleb'in yerini Kahire almış, Dımaşk ve Kahire devletin merkezleri haline gelmiş, el-Melikü'l-Kamil devrinden itibaren de devlet merkezi Kahire olmuştur¹⁶.

Selahaddin Eyyubi Haleb'i aldıktan sonra burayı oğlu el-Melikü'z-Zahir Gazi'ye bıraktı. Fakat birkaç ay sonra Haleb, Selahaddin Eyyubi'nin kardeşi el-Melikü'l-Adil'in ricası üzerine Mısır'daki bütün haklardan vazgeçmesi karşılığında kendisine verildi.

¹³ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler" **Türkler** C.5, s. 63

¹⁴ 1186 yılında bölgede veba salgını baş göstermiş, sultan dahil birçok insan bu hastalığa yakalanmıştır. Sultan 1186 kışını Harran'da geçirmek zorunda kalmıştır. Bu hastalıktan hayatını kaybedenlerin sayısı hayli fazladır. Ancak, sultan kurtulmuştur.

¹⁵ Şeşen, **a.g.m.**, s. 21; Gök, **a.g.e.**, s.336-337, Yürekli, **a.g.e.**, s.20-25

¹⁶ Şeşen, "Eyyubiler", **Türkler**, C.5, s.69

Haleb'in Sultan tarafından ele geçirilmesinden en fazla zarara uğrayan taraf Haçlılar idi. Bu şehrin zaptıyla Haçlılar ile iş birliği yapabilecek Müslüman muhalefet ortadan kalkıyor, sultan Selahaddin'e Kudüs yolu açılıyordu. Nitekim Haçlılar'dan önce Antakya prinkepsi III. Bohemond durumu anlamış ve Sultan'a elçi göndererek barış istemişti. Selahaddin, Antakya'nın barış isteğini kabul etti. Onun asıl hedefi büyük darbeyi Kudüs Krallığı'na indirmektir¹⁷.

Selahaddin, Haçlılara karşı vermiş olduğu askeri mücadele ile öne çıkmıştır. Özellikle 1187 yılında gerçekleştirilen Hittin savaşı ile Kudüs'ün Müslümanlarca tekrar ele geçirilmesi¹⁸ Selahaddin'e önemli ölçüde bir ün katmıştır¹⁹.

Büyük merkezlerden Dımaşk'ta veliahdı ve büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali, Kahire'de ikinci oğlu el-Melikü'l-Aziz Osman, Haleb'te üçüncü oğlu el-Melikü'z-Zahir Gazi, Yemen'de kardeşi Tuğtegin, Ürdün ve el-Cezire'de kardeşi I. el-Melikü'l-Adil, Hama'da Takıyüddin Ömer'in oğlu el-Melikü'l Mansur, Hıms'ta II.Şirkuh, Ba'albek'te Ferruh Şah'ın oğlu Behram Şah, Erbil'de Muzaferüddin Kökböri, Trablusgarp'ta Şerefeddin Karakuş idareye hakimdi.

¹⁷ Erdoğan Merçil, "Sultan Selahaddin Eyyubi'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri", **Bellekten**, C.LIV/209, s.424

¹⁸ Selahaddin, kutsallığından dolayı şehrin teslim olmasını istedi. Ancak reddedilince şiddetli bir saldırı ile 2 Ekim 1187'de aman ile teslim aldı. Miraç günü fethedilen Kudüs'ün erkekler için 10, kadınlar için 5 ve çocuklar için 2 dinar verenler kırk gün içinde şehri terk edebileceklerdi. Bkz. Muammer Gül, "Ön Asya'da Bir Türk Devleti: Eyyubiler (1175-1250)", **Türkler**, C.5, s.79

¹⁹ Commins, *a.g.e* s. 188

Birçok şehirde ikinci derecede emirler vardı ve Selahaddin'i büyük sultan olarak tanıyorlardı. Kendisine tabi olan bu hükümdarlar arasında en güçlüsü kardeşi el-Melikü'l-Adil'di.

Selahaddin, sağlığında veliaht tayin ettiği büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Dımaşk'ta büyük sultan oldu. Efdal, yumuşak huylu olduğu için emirler ve halk tarafından seviliyordu. Buna karşılık devlet tecrübesi az, zayıf karakterli, bazen kendini içkiye ve eğlenceye kaptıran bir kişiliğe sahipti.

Etrafındaki insanların, bilhassa veziri Ziyaeddin İbnü'l-Esir'in etkisi altında bulunuyordu. Bu sebeple Selahaddin'in çevresindeki önemli kişileri darılttı. Bunların bir kısmı Mısır'a el-Melikü'l-Aziz'in yanına bir kısmı Haleb'e el-Melikü'z-Zahir'in yanına gitti²⁰.

Selahaddin, 27 Safer 589 (4 Mart 1193) tarihinde Dımaşk'ta vefat etti²¹. Bu sırada devletin sınırları Trablusgarp'tan Hemedan ve Ahlat'a, Yemen'den Malatya'ya kadar uzanıyordu.

²⁰ Şeşen, **a.g.m.**, s.21-22

²¹ Selahaddin, iyi bir devlet adamı ve kumandan olduğu gibi, imarcı, alimleri ve ilmi himaye eden, etrafından sevgi ve saygı gören bir sultandı. Ondan sonra, onun derecesinde sevgi ve saygı gören bir Eyyubi sultanı gelmedi. Bazı küçük istisnalar dışında devlet geriledi. Geniş bilgi için bkz. Şeşen, "Eyyubiler", **Türkler**, C.5, s.65. Sultan menenjitten hayatını kaybetmiştir. Kabri Dımaşk'tadır. Öldüğünde Mısır, Libya, Hicaz, Yemen, Filistin, Şam, Malatya ve Ahlat'a kadar doğu ve güneydoğu Anadolu, Hemedan'a kadar kuzey Irak'ta onun adına hutbe okunuyordu. Musul,

B. Melik Zahir Gazi Devrinde Haleb

Zahir Gazi 568/1172 yılında Kahire’de dünyaya gelmiştir. Hadis ve fıkıh alanında devrinin ünlü bilginlerinden dersler aldı. Ebu’l Kasım Abdullah b. Ali el-Ensari’den icazet almıştır. Zahir Gazi, el-Adil’in kızı Gaziye Hatun ile evlenmiş bu hanımının vefat etmesi ile el-Adil’in diğer kızı ve oğlu el-Aziz’in annesi Sahibe Hatun ile evlenmiştir. Zahir Gazi’nin 600/1203 yılında Melik Salih Ahmed adında bir oğlu dünyaya gelmiştir. Selahaddin tarafından kendisine 582/1186 yılında amcası el-Adil’den sonra Haleb melikliği verilmiştir. Sultan Selahaddin, Şihne Hüsameddin Başara’yı ve oğlunun eğitimi ile ilgilenmesi ve hizmetinde bulunması için Şucuaddin İsa’yı Zahir Gazi ile birlikte Haleb’e gönderdi. Zahir Gazi’yi Haleb halkı büyük sevgi gösterileri ile karşılamıştır. Melik Gazi devrinde Haleb, oldukça önemli gelişmelere ev sahipliği yapmış ve müreffeh bir dönem yaşamıştır. Ekonomik hareketlenme ve canlanma sağlanmıştır. Aynı zamanda birçok mimari eser yapıldı. Şehir yeniden ilim ve kültür merkezi haline geldi²². Ebu’l Fütuh Ebu’l Mansur el-Meliku’z-Zahir Gıyasüddin Gazi b. Sultan Selahaddin Yusuf b. Eyyub, Eyyubi hanedanında ilk defa sultan unvanını kullanan kimsedir²³.

Ahlat, Artuklular, Antakya Prinkepsliği onun himayesindeydiler. Bkz. Şeşen, **Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti**, s. 91. Tarihçilerin anlattığına göre Selahaddin zamanın ya ilim ya cihat veya devlet işleriyle geçirirdi. Kur’an’ı ezberlemiş ve iyi bir eğitim görmüştü. Arapça, Türkçe, Farsça ve Kürtçe biliyordu. Amelde Şafii, itikatta Eş’ari idi. Bkz. Şeşen, “Selahaddin-i Eyyubi”, **İ.A.**, s. 339

²² Talib Yazıcı, “Haleb”, **İ.A.**, C.15, s.242

²³ M.C. Tekindağ, “Melik Zahir Gazi”, **İ.A.**, VII, s. 683

Selahaddin Haleb, Birecik, Kefertab, Azaz, Harim, Şeyzer, Barin ve Tel Beşir sahibi olarak tayin ettiği Zahir Gazi'nin melikliği 613/1216 yılında Haleb kalesinde vefatına kadar sürmüştür. Melik Zahir Gazi, 613/1216 yılı Cemaziyülahır ayının 25. günü Haleb kalesinde öldü²⁴. Ölüm haberi kendisinin Haleb kalesinde inşa ettiği Daru'l Kebir'deki hücrelerine defnedilinceye kadar gizlendi²⁵.

Selahaddin Eyyubi'nin vefatından sonra yönetimde bulunan kardeşi sultan el-Adil, bölgesinde verilen mücadeleler karşısında kendi sınırlarını korumak için tedbirler almıştır. Musul idarecisi İzzeddin Mes'ud, Mardin hakimi Hüsameddin Yavlak Arslan, İmadeddin Zengi, el-Adil'in sahibi bulunduğu Harran ve Urfa'yı kendi sınırlarına dahil etmek için güç birliği yaptılar. Bu amaçları için Nusaybin'e yaptıkları saldırı karşısında zor duruma düşen el-Adil, Haleb idarecisi Zahir Gazi'den medet ummuştur. Zahir Gazi, amcasını bu durumunu göz önünde bulundurarak hemen gerekli kuvvetleri emrine verdi. Ancak İzzeddin Mesud'un hastalanması üzerine çarpışma olmadan taraflar dağılmışlardır (1193)²⁶.

²⁴ İbnü'l-Esir, eseri *el-Kamil*'de belirttiğine Melik Zahir, ishalden ölmüştür.

²⁵ Mustafa Kılıç, **Melik Nasır Selahaddin Yusuf II Devrinde Eyyubiler Devleti**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enst., İstanbul, 2001, s. 34-35

²⁶ Mustafa Kılıç, **Melik Nasır Selahaddin Yusuf II Devrinde Eyyubiler Devleti**, Marmara Ün. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001, s.38-39

Bu gelişmeler olurken Zahir Gazi aynı zamanda Lazkiye'yi²⁷ alarak emirlerinden Alemüddin Kayser en-Nasiri'ye ikta etti. Zahir Gazi, 1196 yılında Lazkiye'ye geldiğinde ordusunun bir kısmını amcasının yardımına göndermişti. Ancak bu sırada Haleb'in tehlikeye düşeceğinden endişelenen Zahir Gazi, şehrin etrafına hendekler kazdırmıştır.

el-Adil'in üstünlüğünü kabul eden melik Zahir Gazi, kadılık görevini yürütenlerden oluşan bir heyeti de kardeşi el-Aziz'e göndererek aracılık yapmalarını istemiş ve aralarında bulunan karışıklığın giderilmesini istemiştir²⁸.

Zahir Gazi, her ne kadar amcası el-Adil'in Mısır sultanlığına itaat etmek zorunda kalsa da eline imkan geçtikçe ona karşı saldırıya geçmekten geri durmamıştır. Amcasının yayılmacı politikaları karşısında kendisi de civardaki şehirleri fırsat buldukça muhasara ediyor ve kendi toprakları arasına dahil ediyordu²⁹.

Berberinde bulunanların da yönlendirmesiyle, el-Melikü'l-Aziz, el-Afdal'ın elinden Dımaşk'ı almaya karar verdi, Dımaşk'ı kuşattı. Bunun üzerine el-Afdal, amcası el-Melik el-Adil'in hakemliğine başvurdu. El-Afdal tutumunu değiştirmeyince el-Adil ile el-Aziz anlaşıp 1196 yılında Dımaşk'ı el-Afdal'ın elinden aldılar. Sarhad'ı ona verdiler. El-Aziz sultan ilan edildi. Daha sonra ise 22 Kasım 1198 tarihinde el-Aziz Mısır'da öldü. Bundan istifade eden el-Afdal Mısır'da yönetimin başına geçti. Fakat bu uzun sürmedi. El-Adil yeğenleri arasındaki birliği

²⁷ Günümüzde Hatay'ın 80 km güneyinde bulunan Suriye'nin önemli liman kentlerinden birisidir.

²⁸ Kılıç, **a.g.e.**,s.39-40

²⁹ Kılıç, **a.g.e.**, s.40-41

dağıttı. Ordunun kendisine arka çıkmasını sağladı. 26 Ocak 1200 tarihinde Kahire'ye girdi. El-Aziz'in oğlu el-Mansur'un atabegi oldu. Çok geçmeden kendisini sultan ilan etti. 1201 yılında Selahaddin'in oğulları birleşerek el-Adil'in elinden Dımaşk'ı ve Mısır'ı almaya kalkıştılsa da başarılı olamadılar. Her iki taraf arasında yapılan sulh ile el-Adil³⁰ büyük Sultan olarak tanınması, büyük oğlu el-Melik el-Kamil'in Mısır, ikinci oğlu el-Melik el-Muazzam'ın Dımaşk meliki olması, el-Afdal'a Samsat, Seruc, Kal'at Necm (Halfeti), Re'sülayn'ın verilmesi üzerinde anlaşıldı. El-Adil'in oğlu el-Melik el-Eşref Musa'ya ise el-Cezire bölgesi verildi. Sadece el-Melik el-Zahir idaresindeki Haleb, onun kontrolünün dışındaydı³¹.

Bu arada da Anadolu Selçuklu Devleti ile de temaz halinde olan Zahir Gazi sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'i Haleb topraklarında ağırlamıştır. 1205 yılı başında el-Melikü'l-Efdal Eyyubilerden ayrılarak Anadolu Selçuklularına bağlandı. El-Melikü'l-Adil'in Habur ve Nusaybin'i ele geçirip Sincar'ı kuşatması üzerine (1209) Kökböri, Musul sahibi Arslanşah (Nureddin Zengi), Haleb sahibi el-Melikü'z-Zahir Gazi ve Anadolu Selçuklu sultanı I.Gıyaseddin Keyhusrev arasında bir ittifak yapıldı.

³⁰ El-Adil'n 1218 yılında ölmesi ile Haleb yöneticiler bağımsız bölgesel politika izlemeye başlamış, Selçuklu taabiyetine yönelik hareketlerde bulunmuşlardır. Bkz. Stephen Humphreys, "Zengids, Ayyubids and Seljuqs", **The New Cambridge Medieval History**, Volume:IV, Edited by: David Luscombe, Cambridge Univ.Press, USA, 2004, s. 748

³¹ Şeşen, "Eyyubiler", **Türkler**, C.5, s, 66

1207 yılında Himis üzerine Haçlılar'ın saldırması üzerinde Himis idarecisi Esedüddin Şirkuh ile ittifak yapmışlardır. Haçlılar, Himis'ı istila etmesini bu şekilde önleyen Zahir Gazi, aynı zamanda Haçlılarla ekonomik ilişkilerde bulunmuş ve Haleb'in ticari hayatında önemli canlanma sağlamıştır. Hatta Venedik Doju Ziani tarafından bir ticaret anlaşması yapmak maksadıyla Zahir Gazi'nin sarayına yollanan temsilciye önemli yerler teslim edilmiştir. Kendisini de korumaya almıştır³².

1216 yılında ise İzzeddin Keykavus, Ermeniler üzerinde yapacağı seferden dolayı melik Zahir Gazi'den yardım talep etmiş ve kuvvetleriyle birlikte Maraş'ta bir araya gelmeyi istediğini bildiren bir mektubu Zahir Gazi'ye yollamıştır. Ancak Zahir Gazi, hemen onay cevabı vermek yerine müzakerede bulunması ve danışması için Haleb kadısı Bahaeddin'i, amcası el-Adil'e yollamıştır. el-Adil, Zahir Gazi'yi, Selçukluların Haleb üzerindeki niyetleri konusunda uyarılmış ve Selçuklular'a fazla yanaşmaması konusunda tembihlemiştir. Ayrıca kendisinden sonra, oğlu el-Aziz'i tahtına geçirmesi konusunda telkinde bulunmuştur. Amcasının bu ikazı ile arada kalan Zahir Gazi, Selçuklu tarafını oyalayan girişimlerde bulunmak zorunda kaldı. Ne var ki bu durum uzun sürmedi ve amcasına muhalif olarak İzzeddin Keykavus'un hizmetine girdi. Fakat, savaşacağı Ermeni tarafının, amcası el-Adil ile dostluğu bulunmaktaydı. Ermeni Leon, bu esnada, el-Adil ile olan birlikteliğini vurgulayan mektubu Zahir Gazi'ye ulaştırdı. Böyle bir dostluğun var olması Zahir Gazi'yi temelli güç duruma soktu. Bu durumdan her ne kadar sonradan pişman olan Zahir Gazi vaat ettiği yardımdan vazgeçti ve İzzeddin Keykavus tarafından çekildi. Tek

³² Kılıç, **a.g.e.**, s.49

başına hareket etmek zorunda kalan Keykavus, yardım gelmemesine rağmen önemli fütuhatta bulunarak sınırlarını genişletmiştir³³.

El-Zahir Gazi'nin hastalığı iyice artınca genç oğlu (henüz üç yaşında) Muhammed'i (Gıyaseddin) halef olarak tayin etmiştir. Muhammed'den daha büyük oğlu olmasına karşın ona pek rağbet etmemiştir. Çünkü küçük oğlunun annesi, amcasının (Mısır'ın, Dımaşk'ın ve diğer Eyyubi bölgelerinin idarecisi el-Adil) kızıydı. Küçük oğlunu halef tayin ederek kendisinden sonra sahip olduğu bölgelerin hamiliğini el-Adil'in üstlenmesine bir nevi olanak sağlamış yani güvence oluşturmuştur. Zahir'in ölümünden sonra atabegi Şehabeddin Tuğrul kontrolü ele almış ve bir süre idare etmiş, asayişini sağlamıştır. Hatta el-Zahir için zor olan Tel-Beşir'in kontrolünü de ele geçirmiştir³⁴.

Haleb emiri, Menbic kalesinin fatihi ve diğer Suriye sınırlarının kontrolörü El-Zahir Gazi, 1216 yılında dizanteriden³⁵ ölmüştür. El-Zahir Gazi güçlü bir yönetici olduğundan bütün meseleleri kontrolü altında tutmuş ve hazineye sürekli kaynak sağlamıştır. Sert bir karaktere sahip olmasından kaynaklı, hataları affetmez ve cezalandırmada imtina etmezdi. Bunun yanında aydınları, şairleri, edipleri ve din adamlarını korur, onları en iyi şekilde ağırlardı³⁶.

³³ Kılıç, **a.g.e.**, s.46-47

³⁴ D.S Richards, **The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fi'il-ta'rih**, Part 3, s.169

³⁵ Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbnü'l-Esir ise eseri El-Kamil'de Melik Zahir'in ishalden öldüğünü belirtmiştir.

³⁶ Richards, **a.g.e.**, s.169

Daha büyük yaşta bir oğlu olmasına rağmen büyük oğlunu veliahtlığa tayin etmemiş, küçüğünü tercih etmişti. Çünkü küçük oğlunun annesi Mısır ve Dımaşk hakimi olan amcası el-Melikü'l-Adil Ebu Bekr b. Eyyub'un kızı idi. Amcasının kızıdan doğma olan bu oğlunun başa geçmesi halinde amcası el-Melikü'l Adil Haleb'e saldırmayacak ve torunun ülkesine el uzatmayacaktı.

Anlatıldığına göre el-Melikü'z-Zahir vefatından evvel amcası el-Melikü'l-Adil'e Mısır'a bir elçi göndererek veliaht tayin etmiş olduğu bu küçük oğluna saldırmayacağına dair yemin etmesini istemişti. Onun bu teklifini duyan amcası ve kayınpederi el-Melikü'l-Adil şöyle demişti: “*Subhanallah, subhanallah! Böyle bir yemine ne gerek var? El-Melikü'z-Zahir benim evlatlarımdan biri gibidir*” Ancak el-Melikü'z-Zahir elçisi el-Adil'e ısrar edip bu isteğine uymasını rica etmiş ve mutlaka bu yemini etmesini arzulamıştı. Anlatıldığına göre el-Adil'e gelen bu elçi daha yolda iken el-Melikü'z-Zahir vefat etmiş ve veliaht edindiği bu oğlunun mürebbiliğine de Rum³⁷ asıllı Tuğrul adından birisini tayin etmiş, “*Şihabüddin*” lakabıyla lakaplanarak oğluna Atabeg yapmıştı³⁸.

Haleb kalesi Zahir zamanında en güzel çağını yaşamış ve gerekli tamirleri yapılmıştır. Etrafı hendek kazılarak ve gerekli mukavemeti sağlanan Haleb kalesinde zemin tek çeşit taşlarla yeniden döşenerek görenleri hayrete düşüren bir estetik kazandırılmıştır³⁹. Haleb kalesinin Erbain, Yehud (Zahir bunu tamir ederek Nasr

³⁷ İbnü'l-Esir'in belirttiğine göre bu atabegi daha sonra Müslüman olmuştur.

³⁸ İbnü'l-Esir, **el-Kamil Fi't-Tarih**, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. 12, s. 269-270

³⁹ Bu konuyla ilgili olarak başka bir eserde de şu ifade yer almaktadır: “*Haleb en büyük dönüşümünü (mimari olarak) Eyyubi döneminin ortalarında, özellikle de Zahir*

adını vermiştir.), Cinan, Antakya, Kinnesrin, Irak ve Ser adlı yedi kapısı bulunmaktadır. Kalede Hz. İbrahim'in makamı, Cinan kapısında Hz. Ali'nin türbesi, Gavs mescidinde Hz. Ali'ye ait olduğu iddia edilen bir yazı bulunmaktadır⁴⁰.

Melik Zahir Gazi heybetli, cesur, halkına karşı merhametli, basiretli bir devlet adamı, ilmi ve alimleri seven bir insandır.

C. Zahir Gazi'nin Ölümünden Sonra Haleb

Kaynakların verdiği bilgilere göre el-Zahir ölünce yerine oğlu el-Aziz tahta geçmişti. Ancak henüz çok küçük yaşta bulunduğu için naipliğini annesi, atabeyliğini de Şehabeddin Tuğrul yapmaktaydı.

Zahir Gazi'nin ölümünü takiben yerine geçecek olan oğlu el-Aziz'in atabegliğini kimin üstleneceği konusunda önceleri fikir birliğine varılamamış bazı önerileri ise Zahir Gazi'nin hanımı kabul etmemiştir. Nihayetinde ise Şehabeddin Tuğrul ismi üzerinde hem fikir olmuşlardır. Bu yeni atabege, devletin iktidarı ve hazinesinin kontrolü başta olmak üzere önemli devleti işlerini yürütmesi için yetki verilmiştir. Zahir Gazi'nin, Tuğrul'a olan güveni, onun atabeg olmasında önemli rol oynamıştır. Bu esnada vezirlik görevini yürüten İbn'i Ebi Ya'la ise görevinden uzaklaştırılmıştır⁴¹.

Gazi zamanında yaşamıştır" Bkz. Yasser Tabbaa, **Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo**, s.19

⁴⁰ Kılıç, **a.g.e.**, s. 33

⁴¹ Kılıç, **a.g.e.**, s. 52

Haleb ileri gelenlerinden bazıları atabegin kendilerine karşı olan tutumları nedeniyle rahatsızlık duyup Anadolu'ya gelerek I.İzzeddin Keykavus ile görüştiler. Sultana Haleb'e yürümesini ve bu iş için Sümeysat⁴² Sahibi el-Efdal'e yazılı bir davette bulunursa kendisine yardımcı olabileceğini dile getirdiler. Bu gelişmeler üzerine Haleb'i Türkiye Selçuklu topraklarına katmak isteyen I.İzzeddin Keykavus derhal devlet erkanını topladı, *"Haleb ülkesinin küçük bir çocuk ile bir kadının elinde kaldığını, eğer vaktinde asker gönderilir ve tedbir alınrsa Şam vilayetini elde edebileceğini"* söyledi. Devlet erkani ise *"Babasının mülkünde hükümdar olan bu küçük çocuğun babası ve dedeleri ile daima dostane ilişkiler içinde bulunulduğunu, ayrıca komşu milletler ona taziye ve tebrik için elçiler gönderirken sizin o yetim çocuğun mülküne saldırmanız komşularımızın hoşuna gitmeyecektir"* diye cevap verdi. I.İzzeddin Keykavus ise *"Sultanlar arasında merhamet yoktur"* deyip el-Efdal'e davette bulunduğu gibi ordunun hazırlanmasını emretti⁴³.

Sultanın talebi mucibince ilk iş olarak Maraş Hakimi Emir Nusretüddin'e ordu kendi muhitinin sınırına gelinceye kadar süvari ve piyade kuvvetleri ile savaş gereçleriyle birlikte hazır bulunması için ferman yazıldı. Malatya ve Sivas sahiplerine de aynı şekilde ferman yazıldı. Uç beylerine ise Yabanlu yaylasında hazır bulunmalarına dair ferman yazıldı. Sümeysat sahibi el-Efdal ile de I.İzzeddin Keykavus'a tabi olması şartı ile Haleb topraklarına birlikte hücum edilmesine ve Haleb ile ona bağlı olan yerlerin el-Efdal'e kalmasına karar verildi. Aynı zamanda da

⁴² Sümeysat, Adıyaman'ın Samsat ilçesinin eski adıdır.

⁴³ Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti Eyyubi Münasebetleri", **Türkler**, C.5, s. 88-89

el-Eşref'in elinde bulunan Harran, Ruha (Urfa) gibi diğer doğu ülkelerine de sefer düzenlenmesine ve buraların I.İzzeddin Keykavus'a kalması koşulu ile anlaşma yapıldı.

Oluşturulan birliktelikten sonra her iki tarafın askerleri de harekete geçti. İlk önce Ra'ban kalesini ele geçirdiler ve yapılan anlaşma gereği I.İzzeddin Keykavus burasını el-Efdal'e teslim etti. Daha sonra Tel Beşir'e hareket ettiler ve on gün boyunca kaleyi muhasara ettiler. Fakat bir sonuca varamayınca Sultan I.İzzeddin Keykavus civardaki bütün ağaçların ve üzüm bağlarının kesilmesini talimatını verdi.

Geçim kaynaklarının yok edildiğini gören ahali kalenin teslim edilmesi için kale muhafızına baskıda bulununca Tel Beşir'i de ele geçirmiş oldular. Ancak daha önce yapılan anlaşmaya ters olarak I.İzzeddin Keykavus kaleyi el-Efdal'e teslim etmeyip kendi adına el koyması için Emir Nureddin'i burada bıraktı. El-Efdal ise anlaşmaya uymayan I.İzzeddin Keykavus'un bu davranışından dolayı şüpheye kapılıp *ya aynı şeyi Haleb'i aldığımız zamanda yaparsa o zaman kardeşlerimin mülkünü ellerimle yabancıya teslim edeceğim, oysa bu benim hiçbir işime yaramaz düşüncesine kapılarak sultanı oyalamak için zamanın önemi yok diyerek önceden kararlaştırdığı gibi ilerlemek yerine ağırdan hareket ederek kendini geri plana atmaya başladı*⁴⁴.

Bunun üzerine I.İzzeddin Keykavus Tell-Beşir'den sonra Menbic'e yöneldi ve burayı ele geçirip kaleyi tamir ettirdi. Ayrıca Haleb emirlerinin bazılarının tevkiler göndererek onların gönlünü almaya çalıştı. Diğer taraftan Atabey Şehabeddin Tuğrul, I.İzzeddin Keykavus ile el-Efdal'in Haleb'e doğru ilerlediklerini öğrenince kendisini

⁴⁴Uyumaz, *a.g.m.*, s. 89

kalede kuşatacaklarından korkmuş ve şehir halkının da gönüllü olarak şehri, teslim etmelerinden çekindiği için Haçlılarla (Franklarla) meşgul olan el-Eşref'e⁴⁵ elçi göndererek kendisini metbu olarak göreceklarını bildirerek kız kardeşinin oğlu olan el-Aziz'e yardım etmesini talep etti.

Bu öneriyi uygun bulan el-Eşref beraberindeki askerlerle yola çıktı ve diğer birliklerine de Haleb'e gelmeleri için talimat verdi. El-Eşref Haleb yakınında karargah kurup askerlerinin gelmesini beklerken kız kardeşi ve Atabey ile buluşup I.İzzeddin Keykavus'a karşı nasıl tedbir alacakları konusunda müzakere yaptı.

İlk iş olarak Haleb emirleri ve ileri gelenleri ile görüşüp onlardan bağımlılık yemini aldı, ardından da sultanın üzerine doğru harekete geçti. Sultan ise el-Eşref'in yaklaşmakta olduğunu haber alınca Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah'ı 4.000 kişilik bir öncü kuvvet ile gönderdi. 4.000 kişilik diğer bir kuvveti de Çaşnigir Seyfeddin kumandasında arkasından yolladı. Kendisi de 14.000 kişi ile birlikte harekete geçti.

⁴⁵ El-Melik el-Eşref bu sırada V. Haçlı Seferi münasebetiyle Trablus Kontluğu üzerinde baskı yapmak için Hımıs'ın batısında Kadeş gölü kıyısında askerleriyle kamp kurmuştu. Babası el-Adil'den Haleb'in yardımına gitmesi emrini alınca Kadeş Gölü kıyısından Haleb'e gitti. Haleb'teki Meydan el-Ahdar (Yeşil Meydan)'da karargahını kurdu. El-Cezire bölgesinde kalan askerlerini ve Arapları yanına çağırdı. Bkz. Ramazan Şeşen, **Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlûklar**, İstanbul 2007, s. 51-52

Emir-i Meclis Behramşah, Haleb'e yaklaştığı sırada Sivas Elli-Başlılarından⁴⁶ Mahmut Alp'i düşman askerlerinin vaziyetini anlamak için keşfe gönderdi⁴⁷.

Deneyimli bir kumandan olan Mahmut Alp, yaptığı gözlemler neticesinde düşman ordusuna hemen saldırmanın tehlikeli olacağına karar verdi. Seyfeddin Çaçnigir'e kuvvetleri ile gelmesi için acele haber gönderilmesini hatta savaş için sultanın askerlerinin de beklenmesini söylemesine rağmen⁴⁸ Behremşah bu tavsiyeyi dinlemeyip hemen saldırıya geçti. Yapılan savaşta Emir-i Meclis Behremşah bir grup askeri ile Melik el-Eşref'in eline esir düştü. Bu haber I.İzzeddin Keykavus'a ulaşınca "askerin bir bölümü esir düşmüş olabilir fakat Çaçnigir Seyfeddin nerede? Niye savaşmıyor?" diye şüpheye düşüp geri çekilmeye başladı. Sultanın savaşmadan geri çekildiği haberini alan el-Eşref kısa bir süre önce İzzeddin Keykavus'un eline geçen yerleri birer birer geri almaya başladı. I.İzzeddin Keykavus bütün kalelerin el-

⁴⁶ Elli-Başı=Subaşı. Arap kaynaklarına göre Sivas subaşı'sı kumandasında 1000 kişilik bir seçkin süvari öncü olarak çıkarıldı. Bu subaşı, İbn Bibi'nin kaydına göre Sivas elli-başısı Mahmud Alp olup, tecrübeli ve kahramanlığı ile meşhur seksenlik bir ihtiyar diye kaydettiği kimsedir. Bkz. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye, (Siyasi tarih, Alp-Arslan'dan Osman Gazi'ye)**, Turan Neşr. İst.1971, s.317

⁴⁷ Uyumaz, *a.g.m.*, s. 89

⁴⁸ Bu arada, karşı taraf da Selçuklu sipahilerinden birini ele geçirip ordu hakkında malumat almıştır. Sultan'ın uzakta olmasından faydalanıp öncü kuvvetleri dağıtmışlardır.

Eşref'in eline geçtiğini duyunca çok sinirlenmiş ve geri dönen emirlerini bir evde toplatıp yaktırmıştır⁴⁹.

İzzeddin Keykavus bu yenilgiyi bir türlü hazmedemiyor ve unutamıyordu. Bu sebeple acı çeken sultan, intikam hazırlıklarına girişti. Melik Eşref'in artan kuvveti karşısında Diyarbekir (Amid) Artuklu hükümdarı Nasirüddin Mahmud, Erbil hükümdarı Muzafereddin Gökböri ortak tehlike karşısında Keykavus ile ittifak yaptılar. Hutbe ve sikkeyi onun adına çevirerek Selçuklu tabiiyetini kabul ettiler. Sultan, melik Adil'in ölümünden yararlanıyor, bu ölüm üzerine isyan eden İmadeddin Maştub ve diğer Hakkari Kürt emirleri de Keykavus'u Melik Eşref aleyhinde kışkırtıyorlardı.

İzzeddin Keykavus bu suretle ordusunu hazırlayarak Malatya'ya ulaştı. Fakat orada şiddetli bir hastalık (verem) daha fazla ilerlemesine engel oldu. Yaşadığı mağlubiyet, hıyanete uğrama düşüncesi ve nihayet bir kısım begleri yakması ve bu olayların psikolojik etkisi sultanın acısını artırmıştı. Tutulduğu veremin süratle ilerlemesi karşısında tabipler tedaviden aciz kalmış, Fırat suyunun iyi geleceği ümidiyle Malatya yakınının Viranşehir'e nakledilmiş fakat nihayet hastalıktan kurtulamayarak ölmüştür⁵⁰.

⁴⁹ Fakat daha sonra bu davranışından pişman olan Sultan, Elbistan'da bu evin yerine bir mescit yaptırıp, adını da *Yanık Mescid (Mescid-i Suhtegan)* koydurduğu rivayet edilir. Bkz. Turan, *a.g.e*, s. 318

⁵⁰ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye, (Siyasi Tarih, Alp-Arslan'dan Osman Gazi'ye)**, İstanbul, 1971, s.318-319

I.İzzeddin Keykavus açısından oldukça büyük bir yenilgiyle sonuçlanan Haleb Seferi'nin ardından Türkiye Selçuklu-Eyyubi ilişkileri oldukça gerilmişti. Her ne kadar el-Eşref bir süre sonra savaşta esir düşen Emir-i Meclis Behremşah ve diğer Selçuklu askerlerini serbest bırakıp Anadolu'ya göndermiş ise de her iki taraf arasında yumuşama olmamıştı. İşte bu şartlar altında Türkiye Selçuklu tahtına çıkan I.Alaaddin Keykubad bu durumu gidermek için el-Eşref'e bir elçi göndererek onunla barış yaptı⁵¹.

Bu esnada V. Haçlı Seferi başlamıştı. Haçlılar Dimyat'ı ele geçirmişlerdi. Bu arada da el-Melik el-Adil 7 Cemaziyülahır 615/31 Ağustos 1218 tarihinde ölmüş⁵², yerine Fariskur'da Haçlılar karşısında bulunan oğlu ve veliahdı el-Melik el-Kamil

⁵¹ Uyumaz, **a.g.m.**, s. 89

⁵² Sultan el-Adil, 1218 yılında öldüğünde Haleb'te bulunan ve taziyeleri kabul eden Melik Eşref'e, atabeg Şihabeddin Tuğrul kendisini sultan olarak tanımak istediğini, adına para bastırıp hutbe okutacağını ve ordusu ile hizmetinde bulunacağını söyledi. Ancak, Melik Eşref, babası el-Adil'in, el-Kamil'i kendi halefi olarak ilan ettiğini hatırlatmış ve Tuğrul'un bu önerisine sıcak bakmamıştır. Bkz. Kılıç, **a.g.e.**, s.55. İbnü'l Esir, sultan el-Adil hakkında şu kayıtları aktarmaktadır: “*el-Melikü'l Adil, son derece akıllı, ileri görüşlü bir kimse olup düşmanına karşı hile ve tuzak kurmasını bilen, her hususta sabırlı, son derece yumuşak huylu, gayet şahsiyetli, hoşuna gitmeyecek herhangi bir davranışla karşılaştığında suçluları müsamaha ile karşılayan hatta kendisi aleyhine söylenen bir çok şeyi işitmemiş gibi davranan gayretli ve gerektiğinde asla yerinde durmasını bilmeyen gerekmediğinde boşuna gayret sarf etmeyen bir kişiliğe sahipti.*” Bkz. İbnü'l Esir, **el-Kamil**, C.12, s. 310-311

büyük sultan olmuştu. El-Zahir'in ölümü durumu daha da karışık hale getirmişti. el-Eşref bu güçlükleri yenip başarılar kazandı. Sonunda Mısır'daki el-Kamil'in yardımına gitti. El-Adil öldüğü sırada el-Eşref, Keykavus meselesini halletmiş Haleb'e dönmüştü. Babasının ölümü üzerine taziyeleri kabul etti. Haleb atabeyi Şihabeddin Lü'lü tarafından kendisini sultan ilan etmesi için yapılan teklifi reddetti. *Babamın koyduğu kaideyi bozamam. Onun yerine kardeşim el-Melik el-Kamil sultan olacak dedi.*

Hutbeyi El-Kamil adına okutmaya başladı. Ayrıca adına para bastırdı. Haleb'teki idarecilerle hutbede önce el-Kamil'in, sonra kendi adının, sonra el-Zahir'in oğlu el-Melik el-Aziz'in adının anılması, paraların üzerine el-Kamil ile el-Aziz'in adlarının basılması hususunda anlaştı. Haleb ordu kumandanlığı, iktaların dağıtılması görevi el-Eşref'e verildi⁵³.

Babası Zahir'in ölümünden sonra onun yerine geçen Melik el-Aziz Muhammed b. Zahir Gazi b. Selahaddin Yusuf b. Eyyub 611/1214 yılında Haleb'te doğdu. Melik el-Adil Ebu Bekr b. Eyyub'un kızıdan torunu olan el-Aziz, dört yaşında⁵⁴ Haleb meliki oldu. Aziz'e Şehabeddin Tuğrul atabeg olarak tayin edildi ve bu durum el-Adil tarafından kızı Sahibe Hatun'dan dolayı onaylandı. 627/1230 yılında Türk bir cariye ile evlenen Aziz'in Zahir Gazi, el-Adil ve II. Selahaddin Yusuf adında üç erkek çocuğundan el-Adil'i kaybetti.

629/1232 yılında Melik Aziz, el-Kamil'in kızı Fatma Hatun ile evlendi. Amid seferine çıkan el-Kamil yanında kızı Fatma Hatun ve Aziz'in elçisi Kadı

⁵³ Şeşen, **Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar**, s.53

⁵⁴ Bazı kaynaklarda üç yaşında olduğu söylenmektedir.

Burhaneddin b. Şeddad da bulunuyordu. Aziz'in karısı olacak olan Fatma Hatun'u başta Sahibe Hatun olmak üzere Aziz ve devlet ileri gelenleri karşıladılar ve daha sonra düğün merasimi için Haleb kalesine çıkarıldı. Kadı Bahaddin İbn Şeddad tarafından nikahları kıyıldı. II. Selahaddin Yusuf'a kendisinde sonra Haleb idaresini bıraktı⁵⁵.

Zahir Gazi'nin ölümünden sonra babasının yerine geçecek olan Aziz'e başlangıçta Mansur İbrahim b. Melik Aziz Selahaddin Yusuf'un atabeg olmasını öneren devlet idarecilerinin bu teklifini Zahir Gazi'nin hanımı kabul etmedi. O sırada devlet işler Şehabettin Tuğrul başkanlığında kadı Bahaddin İbn Şeddad ve vezir İbn Ebi Ya'la tarafından görülmekteydi.

Farklı bir görüş olarak İzzeddin Keykavus, taziye ile birlikte Efdal'in atabeg olmasını ileri sürdü. Bu fikre Mısırlı bazı devlet adamları destek verdi. Seyfeddin b. Alemüddin, Seyfeddin b. Kılıç ve diğerleri bu teklifin kabul edilmesi halinde Sultan el-Adil tarafından yönetimin ellerinden alınacağına kanaat getirdiler. Çünkü el-Adil'in Mansur İbrahim b. Aziz'in elinden Mısır idaresini aldığını çok iyi biliyorlardı ve Efdal'in başına gelenleri de unutmamışlardı.

Ancak el-Adil'in Zahir Gazi'ye söz vermiş olması ve Aziz'in, kızı Sahibe Hatun'dan torunu olması ve kendisinin Haleb kalesinde bulunmasından da cesaret alarak Şehabeddin'i, Aziz'e atabeg tayin etmeyi uygun buldular. Şehabeddin Tuğrul'un hazine idaresi ve ikta başta olmak üzere devletin bütün işlerini Aziz adına idare etmesine ittifak edildi. Bu görevin verilmesinde Zahir Gazi'nin Şehabeddin Tuğrul'a itimat etmesinin büyük etkisi vardı. Melik Aziz'den sonra kardeşi Melik

⁵⁵ Kılıç, **a.g.e.**, s. 51-52

Salih'in iktidarı devralması ve ikisinin de atabeginin Şehabeddin Tuğrul olması karara bağlandı. O sırada vezirlik görevinde bulunan İbn Ebi Ya'la bu görevinden uzaklaştırıldı⁵⁶. Melik Aziz 627/1230 yılında Haleb'te yönetimi ele alarak istiklalini ilan etti. Aynı yıl Amik dolaylarına ava çıkan Aziz'i etrafındaki devlet adamları civardaki küçük yerleşim birimlerini denetimine alması yönünde teşvik ettiler. Bunların arasında Şehabeddin Tuğrul'un iktası olarak elinde bulundurduğu Tell-beşir'de bulunmaktaydı. İzzeddin Keykavus, Haleb seferine çıkınca Tell-beşir'i Duldurum'un oğlunun elinden almıştı. Ancak Melik Eşref, Keykavus'u hezimete uğrattınca Tell-Beşir yeniden ele geçirilerek atabeg Şehabeddin'e verdi⁵⁷.

Aziz, küçük yaşta olması nedeniyle devlet yönetiminden uzak kaldığı bu sürenin devamında belirli bir erginliğe geldikten sonra yönetimde kendi ağırlığını koymaya başladı. Hazine yönetimini Atabeg Şehabeddin'in elinden alan Aziz, kale idarecileri arasında bazı görev değişikliklerinde bulundu ve kendi adına ordudan yemin aldı. Aziz, atabeginin 631/1233 yılında ölümünden sonra devlet idaresini

⁵⁶ Kılıç, **a.g.e**, s. 52; İbnü'l Esir, **el-Kamil**, C.12, s.269-271. İbnü'l Esir'in **el-Kamil fi't-tarih**'te belirttiğine göre, atabeg Şehabeddin Tuğrul halka karşı oldukça cömert ve iyimser davranmış ve halka yük olan bazı vergilerin kaldırılması için yeni bir uygulama başlatmıştır. Bu güzel hasletleri oldukça kabul görmüş olacak ki melik Zahir Gazi'nin bir türlü ele geçiremediği Tell-Beşir'i kan dökmeden kendi sınırlarına dahil etmeyi başarmıştır. İbnü'l Esir, sonradan Müslüman olan ve halk nazarında oldukça taraftar toplayan bu atabege övgüler dizmektedir. Bkz. İbnü'l Esir, **el-Kamil**, C. 12, s.270

⁵⁷ Kılıç, **a.g.e**, s. 57

tamamen kendi kontrolü altına alma imkanı buldu. Melik Aziz'in yönetimi eline almasından sonra da önemli işlerin içinde aktif olarak bulunduğu söylenemez. Zaten devlet idaresi için henüz olgunluk ifade edecek yaşta olmamasından dolayı Aziz, önemli devlet işleri yerine protokol ve resmi kabul işleri ile uğraşmak durumunda kalmıştır⁵⁸. Aziz, 634/1236 yılında av için Birecik'e oradan da Harim'e geçti. Avlanma esnasında kafasını tıraş ettiren Aziz, soğuk su ile vücudunu yıkaması neticesinde hummaya tutularak Haleb'e döndü. Gittikçe ağırlaşan durumu karşısında Aziz, yerine o sırada yedi yaşında olan oğlu II. Selahaddin Yusuf için yemin istemek üzere Kemaleddin İbnü'l-Adim'i, kardeşi Ayıntab sahibi Salih Selahaddin Ahmed'e gönderdi. İbnü'l Adim bu görevi tamamlayıp döndüğünde Aziz ölmüştü. Melik Aziz, 23 yaşında 634/1236 yılında Helep'te vefat etti. Aziz'in vefatından sonra yönetime yedi yaşındaki oğlu II. Selahaddin Yusuf geçti. Ancak devlet idaresi babaanesi Sahibe Hatun idaresinde, Şemseddin Lü'lü, İzzeddin Ömer b. el-Mücella, Cemaluddevle İkbâl'den oluşan bir kurul tarafından yapılmaktaydı⁵⁹. Bu sırada 1236 yılında Haleb'te bir Türkmen ayaklanması cereyan etmiştir. Liderliğini Kunguz et-Türkmani'nin yaptığı bu ayaklanma Haleb yakınlarında bulunan Kuruş mevkiinde

⁵⁸ Kılıç, **a.g.e** s. 58

⁵⁹ Kılıç, **a.g.e** s. 59-60. Melik Aziz'in ölümünü Abu'l Farac kendi eserinde şöyle nakletmektedir: “*Aynı yıl içinde (1236) Melik Aziz vefat etti. Oğlu Melik Nasır Selahaddin (ki Araplar tarafından bizim zamanımızda katolunmuştur) onun yerine hüküm sürdü. Aynı yıl içinde büyük Selahaddin'in oğlu Melik Muhsin Haleb'te vefat etti.* Bkz. Gregory Abu'l Farac, **Abu'l Farac Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1950, C. 2, s.536

yağmaya başlamışlar ve buraya hayli zayıf vermişlerdir. Haleb ordusunun müdahalesi ile bu ayaklanma son bulmuştur⁶⁰.

Sultan Melik Nasır Selahaddin Yusuf b. Melik Aziz Muhammed b. Melik Zahir Gazi b. Sultan Selahaddin Yusuf b. Eyyub 19 Ramazan 627/1230 tarihinde Haleb kalesinde doğdu. Babasının 634/1236 yılında vefat ettiği sırada yedi yaşında küçük bir çocuk olan II. Selahaddin Yusuf onun yerine sultan ilan edildi. Ancak devleti, II. Selahaddin Yusuf adına babaannesinin denetiminde bir grup devlet adamı idare ediyordu. 640/1242 yılında Sahibe Hatun⁶¹ vefat edince II. Selahaddin Yusuf, on üç yaşında devlet idaresini ele aldı.⁶²

Sahibe Safiyye binti Melik el-Adil Ebu Bekir bin Eyyub 1185 ya da 1186 yılında Haleb şehrine dünyaya gelmiştir. Zahir Gazi'nin ikinci eşidir. Zahir Gazi,

⁶⁰ Kılıç, **a.g.e.**, s.65

⁶¹ Diğer adı ile Dayfe Hatun. 1242 yılında hummadan vefat etmiştir. Melikler küçük olduğundan Haleb'te idareyi ele almış ve Haleb'te iyi bir yöneticilik örneği göstermiştir.

Dayfe Hatun, yöneticilik yaptığı dönemde iktidarını kuvvetlendirmek için Selçuklu Sultanı Keyhüsrev ile bir anlaşma yapmıştır. Hutbede sultanın adının okunmasına ve paralarda da sultanın adının yer almasına karar vermişlerdir. Bu dönemde Suriye'yi tehdit eden en büyük tehlike şüphesiz ki Cengiz Han'dır. Eyyubi meliklerinin birlik oluşturamaması yüzünden bu tehlike gittikçe artmıştır. İlerleyen zamanlarda da bu tehlike ile karşı karşıya gelmeye mecbur kalacaklardır. Bkz. M.Sobornheim, "Halab", **First Encyclopaedia of Islam**, Volume: III, s.233

⁶² Kılıç, **a.g.e.**, s 61

Sahibe Hatunla evlenmeden önce Sahibe Hatun'un kız kardeşi Gaziye Hatun ile evlenmiştir. Ancak erken ölümü ve geride evlat bırakmaması üzerine Zahir Gazi, Sahibe Hatunla evlenmeyi uygun bulmuştur. 1242 yılında yakalandığı humma neticesinde hayatını kaybetmiştir.

Sahibe Hatun, idaresi altında bulunan Haleb'te son karar mercii idi. Emirlerinin aldığı ve müzakere ettiği kararları onaylar, onun tasvibi olmadan kararlar icra edilmezdi. Sahibe Hatun'un Eyyubi hanedanlığına bağlı olması ve aldığı devlet terbiyesi, devleti boşluğa düşürmekten kurtarmış ve otoriteyi elinde bulundurmuştur. Aynı zamanda, Mısır sultanı el-Aziz'in kız kardeşi olması da siyasi olarak elini güçlendirmiş ve iç işlerine müdahale edilmesini kolaylıkla bu yönüyle engellemiştir. Sahibe Hatun 6 yıl boyunca Melik Yusuf adına Haleb'i oldukça güzel şekilde idare etmiştir. Birçok imar faaliyetinin oluşmasında etkin rol almıştır. Medreseler ve vakıflar yaptırmıştır. 1242 yılında öldüğünde yerine torunu II. Selahaddin 13. yaşında melik olarak geçmiştir.

El-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyub devrinde merkezi idarenin Haleb gibi bazı beyliklerin merkezle ilgisi kalmadı. 1243 yılına kadar Kerek ve Dımaşk dahil doğuda sultanın hükmü geçmiyordu. Sadece el-Cezire, Amid ve Hama'da onun adına hutbe okunuyordu. Amid ve Siverek 1240'ta Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından ele geçirildi. Köseadağ savaşına kadar (1243) Haleb, Hımıs ve Dımaşk daha çok Anadolu Selçuklularına tabi kaldı⁶³.

637 (3 Ağustos 1239-1240) yılında Sincar'ın Musullular tarafından alınmasından sonra, Mardin sahibi Nasıreddin Artuk Arslan öldü. Yerine oğlu

⁶³ Şeşen, **a.g.m.**, İ.A., s.23

Necmeddin İlgazi geçti. Ayrıca Harezmliler el-Melik el-Saih'in Kerek'te hapsedilmesinden sonra el-Cezire bölgesini, merkezi Harran'ı Birecik'e bağlı Oşin'i işgal ettiler. Caber kalesinin sahibi Nureddin Arslan felç olmuştu. Oğlunun Caber'i Harezmliler'e teslim etmesinden korkuyordu. Balis de ona bağlıydı. Zor durumda kalan Arslan Haleb hakimi ve kardeşi Sahibe (Dayfe) Hatun'a müracaat edip zikredilen iki kaleyi münasip bir yerle değiştirmek istediğini bildirdi. Dayfe Hatun Azaz ve civarını ona verdi, Caber ile Balis'i teslim aldı. Ayıntab sahibinin evine yerleşti. Azaz'a naibler gönderdi.

Onun bu değişiminden hoşnut olmayan Harezmliler Caber-Balis bölgesini yağmaladılar. Bu bölgenin halkı Haleb ile Membic'e sığındı. Harezmlilerin Caber ve Balis bölgelerini yağmalaması üzerine el-Melik el-Muazzam Turanşah b. Selahaddin kumandasındaki Haleb ordusu önce Nukra'ya oradan Membic'e doğru harekete geçti. Bir kısım Haleb askeri ise bu sırada Moğollar'a karşı yardım etmek için Anadolu Selçuklularına gitmişti. Turanşah ise Harezmlileri dikkate almıyordu. Bu yüzden kaleden takviye almamıştı. Onun bu dikkatsizliğinden de yararlanan Harezmliler Harran'dan karşı yürüdüler. Haleb'le arası açılan bedevilerin reisi Ali b. Hadise de onlara katıldı.

Berkehan, Saruhan, Keşluhan, Berdihan kumandasındaki Harezmliler Rakka köprüsünden Fırat'ın batısına geçip Bücyar denen yere geldiler. 1500 kadar süvari olduğu söylenen Haleb ordusu da Membic'ten Buzaa vadisine ilerledi. 14 Rebiülahir 638/3 Kasım 1240 Perşembe günü Harezmliler Nehr el-Zeheb'i geçip Buzaa vadisindeki Bire köyüne gelmiş olan Haleb ordusuna saldırdılar. Haleb kuvvetlerine ciddi zayıat verdirdiler. Bu sırada arkalarında mevzilenmiş olan Ali b. Hadise kumandasındaki Araplar Haleb ordusunun ağırlıklarını yağmaladılar, Halebliler her

taraftan kuşatıldılar. Çok sayıda kayıp ve esir verdiler. Turanşah yaralandı, esir düştü. el-Melik el-Efdal'in oğlu el-Melik el-Salih öldürüldü. Hatta müttefikleri Ahlaf Arapları da Haleblilerin ağırlıklarını yağmalayanlar arasındaydı. Kurtulan az sayıdaki Haleb askeri de çekilirken zayıf verdi.

Haleb ordusunun ağır yenilgisi haberi şehirde heyecan yarattı. Dayfe Hatun (Sahibe Hatun) surlarda, kapılarda müdafaa tedbirleri aldı. Etrafta bulunan halk taşınabilir mallarını alıp şehre girdiler. Şehirde çok az sayıda asker vardı. Harezmliler şehrin çok sağlam ve dirençli olduğunu bildikleri için Haleb'i kuşatmadılar. Kırsal kesimde yağma ve talana giriştiler. Çok sayıda çocuğu, kadını esir aldılar. Topladıkları ganimet bir hayli fazla idi.⁶⁴

Dayfe Hatun öldüğünde on üç yaşlarında olan el-Melikü'n-Nasır, bağımsız hareket etmeye başladığı bu dönemde Şemseddin Lülü el-Emini gibi tecrübeli devlet adamlarından istifade etti. 646'da (1248) el-Melikü'l-Eşref Musa'nın hakimiyetindeki Hımıs'u kuşatan el-Melikü'n-Nasır şehri ele geçirdi. Ertesi yıl Musul atabegi Bedereddin Lü'lü'yü yenerek Nusaybin'i topraklarına kattı⁶⁵.

⁶⁴ Şeşen, **Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar**, s. 189. Dayfe Hatun, Anadolu Selçukluları, Dımaşk'ta yer alan kuvvetler, bazı Arap birlikleri ile ittifak yaptı. Harezmlilerin bu ağır tahribatının bir nevi intikamını almak için onları bu kuvvetlerle takip ettirdi. Bu kuvvetler 5 Nisan 1241 yılında Harezmlileri ağır bir yenilgiye uğrattı. Neye uğradıklarını şaşan Harezmliler'den sağ kalanlar kadın ve çocuklarını da alarak kaçtılar.

⁶⁵ Cengiz Tomar, "el-Melikü'n-Nasır Yusuf", **İ.A.**, C. 29, s. 78

Haleb, Antep, Tell-Beşir, Behisni, Membic gibi yerlerin idaresini üstlenen Selahaddin Yusuf'un 648/1250 yılında Dımaşk'ı fethi⁶⁶ Suriye'deki hakimiyetini güvence altına alması açısından büyük öneme sahiptir. 1250 yılında II. Selahaddin Yusuf, Habur nehri ile sınırlanan Suriye ve Diyar-ı Murdar'ın büyük bir kısmını topraklarına dahil etmişti. Mısır'da yönetimi ele geçiren Memlükler yanında varlığını sürdürmek durumunda kalan II. Selahaddin Yusuf'un bundan sonra geçirdiği süre idari istikrarsızlıktan ibarettir. Aynı zamanda da cinayet ve savaşların şekillendirdiği “çalkantılı on yıl” olacaktır. 648/1250 yılında II. Selahaddin Yusuf, Habur nehri ile Suriye ve Diyar-ı Mudar'ın büyük bir kısmını içine alan bir devletin kontrolünü ele almıştı. Bu bölgede onun komşuları Musul sahibi, Bedreddin Lü'lü, Mardin sahibi Artuklu Said I. Necmeddin Gazi, Hısnıkeyfa sahibi Evhad Abdullah, Meyyafarikin sahibi el-Kamil Muhammed idi⁶⁷.

10 Zilkade 648'de (3 Şubat 1251) Abbase'de yapılan savaşta Mısır Memluk ordusunu yenilgiye uğrattı. Kaçanlar Memluk kuvvetlerinin yenildiğini haber verince

⁶⁶ Ortadoğu üzerine yaptığı ayrıntılı çalışmalarıyla bilinen R. Stephen Humphreys, Dımaşk'ın Melik Nasır tarafından fethiyle ilgili şu notu aktarmaktadır: “*Dımaşk'ın el-Nasır tarafından fethi onun Suriye hakimiyetini perçinleştirdi. Ancak bu hakimiyet tamamlanmadı. Zira bazı şehir ve kalelerde hala Eyyub'un atadığı kişiler vardı. Bu mekanlar zamanla kendi başlarına buyruk birer merkez (baron) haline geldiler. El-Nasır'ın ilk görev bu yerleri kontrol altına almak olmuştur.*” Ancak bu görev sandığı kadar kolay olmamış ve kimi yerlerde direnişle karşılaşmıştır. Bkz. R. Stephen Humphreys, **From Saladin to the Mongols**, s. 309

⁶⁷ Kılıç, **a.g.e**, s. 66

Kahire'de hutbe el-Melikü'n-Nasır adına okundu. Ancak daha sonra Eyyubi ordusundaki Aziziye Memluklarının ihaneti yüzünden zor durumda kalıp Dımaşk'a kaçtı⁶⁸.

Bu sıralarda hem el-Melikü'n-Nasır hem halife Müsta'sım-Billah yaklaşmakta olan Moğol tehlikesinin ciddiyetini anlamamıştı. Moğolların bölgeye gelmesinden itibaren çeşitli vesilelerle onlara temsilci ve armağanlar yollayan hatta 648'de (1251) Moğol hanından tamga ve eman alan el-Melikü'n-Nasır, Bağdatın düşmesinin ardından (656-1258) oğlu el-Melikü'l-Aziz'i hediyelerle birlikte Hülagu'ya gönderdi. Bu hediyeleri beğenmeyen Hülagu, el-Melikü'n-Nasır'ın bizzat kendisinin gelerek itaat arz etmesini istiyordu.

Bazı kumandanları el-Melikü'n-Nasır'a Hülagu ile müzakere edip onunla sulh yapmasını tavsiye ettiler. Memluk sultanı Kutuz da Moğollar'la savaşmak isterse hizmetinden olacağını bildirdi. Ertesi yıl Moğollar Harran ve el-Cezire'yi ele geçirip Haleb yakınlarına kadar geldiler. el-Melikü'n-Nasır'ın naibi olarak Haleb'te bulunan kardeşi el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah Moğollarla çarpışmak üzere şehirden ayrıldıysa da mağlup olarak geri çekildi⁶⁹.

Bu arada Hülagu 1258 yılında Bağdat'ı işgal ettikten sonra ertesi yıl da Meyyafarikin'i ve el-Cezire bölgesini ele geçirmişti. 1260 yıllarının başlarında da Haleb'i zapt etti⁷⁰. Memlükler'le Moğollar arasında 3 Eylül 1260'ta Aynicalut'ta, 6

⁶⁸ Tomar, **a.g.m.**, s. 78

⁶⁹ Tomar, **a.g.m.**, s. 78

⁷⁰ Haçlı ve Ermeni kuvvetleri tarafından da desteklenen Moğol ordusu 18 Ocak 1260 tarihinde Haleb'i kuşattı. 25 Ocak'ta iç kaleyi de alan bu kuvvetler şehirde altı gün

Eylül 1260'da Beysan yakınlarında yapılan iki savaş Memlûkler'in kesin zaferiyle sonuçlandı. Bunun üzerine Moğollar Fırat'ın doğusuna çekildiler⁷¹.

17 Rebiyülevvel 658'de (2 Mart 1260) Dımaşk'a giren Ketboğa Noyan bir müddet sonra kalede süren direnişi de kırarak şehre hakim oldu. Moğollar Dımaşk'a dokunmamakla beraber Gazze'ye kadar diğer yerleşim merkezlerini yağmaladılar. Haleb'te bir süre kalan Hülagu, Ketboğa Noyan'ı Haleb'e, Baydoray'ı Dımaşk'a naib tayin ettikten sonra doğuya yöneldi⁷².

Moğolların yenildiğini öğrenen Hülagu, yanında bulunan Haleb sultanı el-Melik'ün-Nasır Selahaddin Yusuf'u öldürttü. (1260) Böylece Eyyubiler'in Haleb kolu da sona erdi⁷³. (Şevval 658/Eylül 1260) İki büyük Eyyubi kent (Dımaşk-Haleb) doğrudan Memlûklerin kontrolüne geçti. Ancak daha küçük yerleşim yerleri olan üç şehir; Hımıs, Hama ve Kerek, kendi özerkliğini korudu⁷⁴.

Eyyubiler ülkenin tamamında ikta (tımar) sistemini yaygınlaştırmışlardı. Tabii hükümdarlıklarla emirliklerin büyük kısmı Nureddin Mahmud devrindeki ailelerin elindeydi. Selahaddin, Haleb, Baalbek, Hama, Hımıs, Yemen emirliklerini kurdu; el-

devam eden bir katlim yaptılar. Bundan sonra ilerlemeye devam eden Moğollar bütün Suriye'yi de ele geçirdiler. Haleb'teki Moğol hakimiyeti Memlûkların burayı almalarına kadar devam etti. Bkz. Çakar, **a.g.e.**, s. 29.

⁷¹ Şeşen, **a.g.m.,İ.A.**, s.24

⁷² Tomar, **a.g.m.**, s. 78

⁷³ Şeşen, **a.g.m.,İ.A.**, s.24

⁷⁴ D. Ayalon, "Mamlûks", **The Encyclopaedia of Islam**, Edited by C.E. Bosworth and others, Volume VI, s. 21

Melikü'l-Adil zamanında Hısnıkeyfa Meyyafakirin ve Kerek emirlikleri meydana getirildi.

Eyyübiler, sarı zemin üzerinde kırmızı kartal arması taşıyan bayrağı Zengiler'den almışlardı. Eyyübiler melez bir aile olmakla beraber devlet her yönüyle bir Türk devletiydi. Bu hususa Selahaddin'e yazılan iki kasidede açık olarak işaret edilmiştir. Bunlardan biri, Haleb'in fethi dolayısıyla yazılan "*Arap milleti Türklerin devletiyle yüceldi. Ehl-i salibin davası Eyyüb'un oğlu tarafından perişan edildi.*" beytiyle başlayan kaside diğeri ise Akka'nın fethi münasebetiyle yazılan ve, "*Allah'a hamdolsun ki Haçlı devletleri zelil oldu. Türklerle İslam dini yüceldi*" beytiyle başlayan kasidedir⁷⁵.

Eyyubiler dönemi Ortaçağ'da Haleb'in ikbalinin en yüksek mertebeye ulaştığı devirdir. Şehir, Türk sipahilerinin ikametine mahsus yeni mahalleler ile genişletilmiş, hükümdar sarayının orada bulunması sanayinin inkişafını arttırmış, 1207, 1225, 1229 ve 1254 yıllarında yapılan ticaret antlaşmaları ile burada daimi bir ticaret merkezi açmalarına müsaade edilen Venedikliler ile yapılan alışveriş sayesinde de zenginleşmişti. Bundan başka kaleleri, yeni tekniğe göre yeniden yapılmış ve baştanbaşa yeniden inşa edilen iç hisarı Ortaçağ askeri mimarisinin en güzel eserlerinden biri olmuştur. Bir taraftan da medreseler ve zaviyelerin inşa edilmesi Haleb'i o devirde oldukça önemli bir fikir hayatı merkezi haline getirmiştir. Nitekim Halebli yazar İbn Şeddad, 13. Yüzyılın ortalarında Haleb'te kırk tane

⁷⁵ Şeşen, "Eyyubiler", **Türkler**, C.5, s. 69

İlk beyit İbn Senaülmülk'e, diğeri, İbn Vasıl'a aittir.

medrese bulunduğunu yazmaktadır⁷⁶. Eyyubiler devrinde tıp ve tedavideki gelişme gerçekten dikkat çekicidir. Kahire, Dımaşk, Haleb, Musul ilim ve kültür seviyesi bakımından Bağdat'ı gölgede bırakmıştır. Anadolu'dan çok sayıda talebe bu medreselerde okumuşlardır. Bunların başında Mevlana Celaleddin, Sadraddin el-Konavi, Konya kadısı Siraceddin el-Urmevi gelir⁷⁷.

⁷⁶ Çakar, **a.g.e** s. 28-29

⁷⁷ Şeşen, **Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memluklar**, s. 415

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XI ve XIII. YÜZYILLAR ARASINDA HALEB'İN FİZİKİ YAPISI VE HALEB'TE YER ALAN MİMARİ ESERLER

A. Haleb'in Fiziki Yapısı

İslam şehirlerinin genel profilinde de anlaşıldığı üzere Haleb'te de şehir planı ticaret merkezli olarak ortaya çıkmıştır. Şehrin esas ağırlıklı kısmı ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı merkez bölgesi *el-medine* olarak adlandırılmıştır. Bab-1 Antakiyye'yi kaleye bağlayan hattın iki yanına yayılmış durumdaki *medine* Haleb'in en hareketli ve en canlı merkezi idi.

Ticaret dışında oturma için ayrılan bölgeler *el-beled* olarak adlandırılmaktadır. Oldukça karmaşık bir plana sahip olan bu ikamet alanından başka, sur dışında da mahallelerden mevcut idi. Bu durumdan genellikle şehir civarına yerleşen yeni etnik ve dini unsurların gelişine bağlı nüfus hareketleri olduğu görülmektedir.

Kaleler ve Surlar:

Kale:

Haleb'te kale, şehir surlarının her iki yanına uzanıyordu. Şehrin yerleşim alanının içinde, 49 m yüksekliğinde oval bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Bu tepenin üst alanı 370x375 m ebatındadır. Çevresi derin bir hendekle sarılı olan kalenin yapımı Asur ve Hitit dönemine kadar uzanır. Ortaçağa ulaşan halinin ise Selefki Krallığı döneminde ciddi bir şekilde yeniden gözden geçirildiği anlaşılmaktadır.

Müslümanların Haleb'i fethettikleri sırada şehir surları ve kale ciddi bir şekilde tamire muhtaç durumda idi. Bu nedenle Ebu Ubeyde'den başlayarak hemen her dönemdeki Müslüman yöneticiler tarafından tamirat yapılmıştır. Konumu itibari ile Bizans-Sasani, İslam-Bizans, Fatımi-Abbasi mücadelelerinin kesişim noktasında bulunan Haleb ve kalesi bu mücadelelerden dikkate değer şekilde etkileniyordu. 565 (1170) senesinde yaşanan deprem kale surlarını etkilediği için batı tarafındaki burçlar da Nureddin tarafından tamir ettirilmiştir. Yine bu dönemde kalede bulunan *Makam-ı İbrahim* onarıldığı gibi burada bir de medrese kurulmuştur.

Kale, idare makamını içinde bulundurması hasebiyle önemli bir göreve sahip idi. Hükümdarın veya şehir valisinin sarayı onun içinde bulunmaktaydı. Hükümdarın sarayı kalede yer alıyor, diğer yöneticilerin daireleri de onun etrafında toplanıyordu. Ayrıca kalede, camii, medrese, hamam ve bir de kilise bulunuyordu. Bütün bunlar sosyal hayatın gerekli kıldığı yapılar olup kalede sivil hayatın da bulunduğuna işaret ediyorsa da aslında kale, yönetimin ağırlık kazandığı bir merkez olarak addedilmelidir¹.

Haleb kalesi hakkında Evliya Çelebi meşhur *Seyhatname*'sinde şunları kaydetmektedir:

Evvela iç kale var. Bunun etrafındaki büyük varoşu kuşatmış, onar Mekke zirai enli duvardır. Antakya kapısından Sultan Ebubekir kulesi köşesine kadar 500 adımdır. Buradan yokuş yukarı Kireç kapısına kadar 500 adım, 13 kuledir. Bu

¹ Kırkıl, Emin, **Selçuklular Döneminde Haleb**, Doktora Tezi, s.114-122

kapıdan içeri girecek yerde sol kule zindanı, katil ve borçlular zindanıdır. Kireç kapısı kibleye bakar. Buradan Şam kapısına kadar 800 adım ve beş kuledir. Bu kule kapısının sol tarafında **El melikül Eşref Ebünnasr bin Sinan Halladallahu mülkehu bihamd ve alihi** yazılıdır. Her kulede, hangi padişah tarafından yapıldığına dair tarihler yazılıdır. İç kalenin yüksekliği 30 arşındır. Etrafı 600 adım olup, hendeği 100 adımdır. Bazı katilleri ve fahişeleri bu hendeğe atarlar. İç tamamen sazlıktır. Çeşit çeşit balıkları vardır. Hendek kenarında ceylanlar, yabani koyunlar, keçiler sürü ile gezer. Dizdari, keçi veya koyun lazım olunca uğrun kapıdan çıkıp bunları avlar. Dizdari dışarı çıkamaz. Çıkarsa katlederler. Meğerki paşalar, beyaz buyruldu ile davet ederler. İç kalenin kibleye bakan bir kapıdan başka kapısı yoktur. Bu kapı kanatları kafesli demir kapıdır. Bu kapıdan içeride, yokuş yukarı üç kat demir kapıyı da geçip sağında 80 kulaç bir kuyu vardır. Buraya yakın Hızır makamı vardır. Buradan iç kale evleri gelir. Burada **Hazreti İbrahim Aleyhisselam Camii** vardır. Kapısı üzerinde (El Meliküssalih bin Nureddin Ebülfeth İsmail bin Mahmud bin Kasım yasir Emirülmü'minin fi sene) yazılıdır. Avlusu bahçeliktir. Diğer yerleri mermer döşelidir. Sağ tarafında Hazreti İbrahim nice sene ibadet etmiştir. Burada dört köşe bir tekne olup ineğini oraya sağıp geçinirdi. Yoğurt ve peynir yapmak Hazreti İbrahim'den kalmıştır. Haleb (Süt sağmağa derler), Şehb (beyaz demektir). Onun için Halebüşşehba derler. Yukarı doğru bir büyük camii, 20 dükkanı, bir hamamı vardır. İç ve dış Haleb'te 72 mahalle vardır. Nusayri ve Yakubi ve Ermenidir. mahallesi Müslüman mahallesidir².

² Evliya Çelebi, **Seyahatname**, İstanbul, 1996, C. 8-9-10. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nde Haleb'i tasvir eden bölümlerin bazıları müellfin yaşadığı yüzyıla

Haleb kalesinin ve Haleb'in 12. Yüzyılın sonlarına doğru olan durumunu ise İbn-i Cübeyr bu yıllarda bölgeye yaptığı ziyaretlerin sonunda kaleme aldığı eseri *Endülüs'ten Kutsal Topraklara* adlı eserinde şöyle anlatmaktadır:

“Önemli ve ünlü bir kenttir. Burayı elde etmek için yanıp kavrulan nice sultan gelmiş geçmiştir. Nice savaşlar yapılmış, nice çarpışmalar yaşanmıştır. Bir benzeri bulunmayan oldukça yüksek, teslim alınması ve ele geçirilmesi imkansız bir kalesi vardır. Büyük bir sütun ve yerden yüksek yuvarlak bir masa gibidir. Simetrik ve orantılı yontulmuş taşlardan yapılmıştır. Çok eskiden yapılmış olmasına rağmen hala yenidir. Uzun yıllar ayakta kalmış, nice havas ve avamı eskitmiştir. Onlardan kalan evler, binalar ayakta. Ya peki bunları diken ve içinde oturanlar nerede? Saltanatların merkezi hala ayakta Hamdan oğullarının emirleri ile şairleri şimdi nerede? Hepsi yok oldu gitti ama Haleb hala ayakta. Ah Haleb ah! Kimbilir kaç sultanı eskitti ve buradan kimler geldi kimler geçti?

Bu kaleyi kıymetli kılan bir başka neden de söylentiye göre buranın çok eskiden İbrahim peygamberin koyunların ile sığındığı ve sütlerini sağıp sadaka olarak dağıttığı bir tepe olmasıdır. Bundan dolayı buraya Haleb (süt sağdı) denmiş. Doğrusunu Allah bilir. Burada kutsal bir ziyaret yeri bulunmaktadır. İnsanlar gelir ve bereketini umarak burada namaz kılarlar. Kaleleri dayanıklı kılan şartlara ek olarak ayrı bir özelliği de içinden su çıkıyor olmasıdır. İki kuyusu vardır. Her ikisi de kaynak olup asla susuzluk korkusu yaşanmaz. Uzun süre yiyecek sıkıntısı çekilmez.

aitken bir kısım betimlemeler müellifin yaşadığı çağın öncesine aittir. Önceki değişikliklerle birlikte oluşan yenilikleri müellifin eserinde mukayeseli olara görme şansımız vardır.

Kuyuların kente bakan tarafını sağlam iki taraf çevrelemektedir. Onlardan daha aşağıda ise derinliği gözle ölçülemeyen ve içinden su çıkan bir hendek vardır. Bu kalenin sağlamlığını ve güzelliğini nitelemeye kalemin gücü yetmez. Kulelerde yüksek odalar ve komuta merkezleri mevcut. Kent çok büyük ve planlıdır. Çarşıları geniş, büyük ve uzunlamasına birbirine bitişiktir. Çarşının üzeri tahtalarla kapatıldığından esnaf gölgede yaşar. Her bir çarşısının güzelliği göz kamaştırır ve kişi şaşkınlıktan bakakalır. Güzel ve temiz bir bahçeyi andıran kent merkezi büyük bir camii ile çevrilmiştir. Orada oturan kişi güllük gülistanlık bile olsa başka bir manzara görmeyi arzulamaz. Dükkanların çoğu çok güzel işlenmiş ağaçlardan yapılmıştır. Haleb görkemli bir kenttir ve hilafet merkezi olmaya layıktır. Dışındaki tek güzellik kuzeyinden güneyine doğru akan ve kentin çevresindeki dış mahalleyi yarıp geçen çaydır³.

12 ve 13. yüzyıllar Haçlı Seferlerinin yoğun olarak yaşandığı dönemler olmuştur. Haleb'in, Kudüs güzergahında olması da ister istemez bu sefelerden kalenin ve şehrin etkilenmesine yol açmıştır. İmadeddin Zengi, (1127-1146) ve oğlu Nureddin Zengi (1146-1173) tarafından yapılan çalışmalarla bu sefelerin genişlemesi durdurulmuş ve Haleb Haçlıların eline geçememiştir. İmadeddin Zengi ve oğlu iyi

³ İbni- Cübeyr, **Endülüsten Kutsal Topraklara**, çev. İsmail Güler, İstanbul,2003,s.184-187. Gerçek adı; Ebul'l Hüseyin Muhammed İbni Ahmed İbni Cübeyr El-Kinani olan bu müellif Ortaçağ'da yaşamış ünlü şair ve yazar olarak tanınmaktadır. 12. Yüzyılın son çeyreğinde başlattığı seyahatinde Haleb'te 1183 yılında bulunduğu bilinmektedir. Yaklaşık olarak ve aralıklarla 40 yıla yayılan seyahatleri ve hac gezileri 1217 yılındaki vefatı ile son bulmuştur.

birer politikacı ve iyi birer askerdiler. Kendilerini cihat anlayışına vermişler ve Fırat ile Nil arasında yaşayan bütün Müslümanları birleştirme ideallerine sahiptiler⁴.

Haleb Kalesi, Haçlı Seferleri esnasında bazı ünlü kişiler için hapisane olarak da bilinmektedir. Örneğin Urfa Kontu, imparator Joscelin II (burada ölmüştür), Renauld de Chatillon ve Kudüs kralı Baldwin II (kalede 2 yıl tutuklu kalmıştır) bunlar arasındadır.

Nureddin zamanında ilk defa olarak Dımaşk ve Haleb bir yönetim altında toplanmıştır. Her iki şehri geliştirmek için Nureddin Zengi olağanüstü gayret sarfetmiştir. Haleb kalesini güçlendirmiştir. Arap kaynaklarının belirttiğine göre tuğladan yüksek bir duvar inşa ettirmiştir. Ayrıca Nureddin Zengi kale içine “*Altın Saray*” ve “*Yeşil Hipodrom*” inşa ettirmiştir. Mirdasilerden kalma iki camiiyi de restore ettirmiştir. İbrahim Camiine de ahşap oyma bir mihrap yaptırmıştır. Ancak ne yazık ki bu değerli mihrap Fransız İşgali sırasında zarar görmüşve ortadan kaybolmuştur⁵.

Eyyubiler döneminde kalenin önemi oldukça artmıştır. Özellikle Melik Zahir Gazi (1186-1216) zamanında kale oldukça hareketli dönemler yaşamıştır. Sultan Gazi kaleyi güçlendirmiş ve özellikle de kalenin kuzeyine Haçlı istilalarına karşın

⁴ Julia Gonella, **The Citadel of Aleppo**, Switzerland, 2008, s. 15

⁵ Gonella, *a.g.e.*, s. 15; Ayrıca bkz. J. Gonella, “The Citadel of Aleppo: Recent Studies”, **Muslim Military Architecture in Greater Syria, From the Coming of Islam to the Ottoman Period**, Edited by: Hugh Kennedy, Netherland, 2006, s.165-175

takviyede bulunmuştur. Sultan Gazi, yalnızca Haçlı Seferleri için değil, rakipleri ve amcası Melik el-Adil için de kaleyi güçlendirmek zorunda kalmıştır.

İlk başlarda Sultan Melik Gazi'nin planı kaleyi komple yeniden inşa etmek şeklinde olmuştur. Ayrıca yeni kapılar da eklemek istemiştir. Yeni inşa edilecek duvar eskisinin hizasında ve eşit kenarları olmayan dikdörtgen şeklinde düşünülmüştür. Sultan Gazi daha sonradan bu fikrini değiştirmiştir. Eski kaleye ait duvarı güney ve doğu yönlerinde genişletme kararı almıştır.

Sultan Gazi, duvarları güçlendirmiş, dışa bakan yüzeyi düzleştirmiş ve en önemlisi de girişteki eğimli bölmeleri taşla kaplatmıştır.

Sultan Zahir Gazi'nin oğlu Melik el-Aziz, bir kısım duvarları yenilemiş ve güçlendirmiştir. Ancak Moğol istilası sırasında Moğolların şehri zaptetmelerinden bu güçlendirmenin yeteri kadar olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında son Eyyubi yöneticisi Nasr el-Yusuf II tarafından kale için bazı çalışmaların yapıldığı bilinmekte fakat detayları hakkında fazla bir şey bilinmemektedir⁶.

Surlar:

Sonradan fethedilen İslam şehirlerinin surları genellikle Roma döneminden kalmadır. Bu surlar Dimaşk'ta 1500x900 m, Kudüs'te 1100x900 m, Haleb'te ise 1000x950 m.dir. Bu şehirlerin surlarında yedi tane kapı vardır. Kapıların yapılmasında Helenistik dönemin ana caddeleri önemli role sahiptir.

⁶ Julia Gonella, **The Citadel of Aleppo**, Switzerland, 2008, s.17-19

Haleb, Selefki Krallığı ve Bizans döneminde olduğu gibi İslam hakimiyeti döneminde de bir hudut şehri idi. Her zaman önemli bir savunma hattı olarak görülen şehir surlarının güçlü bir şekilde sağlamlaştırılması gerekiyordu. Bu durumun icabı olarak Helenistik dönemden başlayarak şehre hakim olan her siyasi oluşumun izlerini şehir surlarında görmek mümkündür. Haleb’te surların ilk defa ne zaman yapıldığını söylemek zordur.

Haleb’e hakim olarak Hamdaniler Devleti’ni kuran Seyfüddevle’nin Bizans ile giriştiği mücadele surları da etkilemiştir. Nitekim Seyfüddevle’nin askeri hareketlarına bir cevap olmak üzere Nikephor Phokas idaresindeki Bizans kuvvetleri 351 senesi Zilkade ayında (Aralık 962) Haleb’i kuşattıkları zaman surları ciddi bir şekilde yıpratmışlardı. Seyfüddevle 353 (964) senesinde surların tamiri ile ilgilenmiştir. Selçuklu hakimiyeti dönemine ait olarak Aksungur ve İmadüddin Zengi’nin çeşitli onarımlar yaptıklarını biliniyorsa da mahiyeti hakkında detaylı bilgi elde mevcut değildir. Ancak, Zengiler dönemindeki surun gelişiminin esas olarak Kinnesrin-Antakiyye-Cinan-Ferağ ve Nasr kapılarının bulunduğu hat üzerinde olduğunu göstermektedir⁷.

Nureddin, şehrin surlarını tamamen tamir ettirmiştir. Eski Suriye inşaatından kalan kısmı bir depremde yıkılmış olduğu için onları yeniden inşa ettirmiştir. Ön duvar ve hatta belki de asıl surun büyük bir kısmı bu yeniden yapıma esnasında yapıldı. İslam şehirlerinin en mükemmel surlarından birisi budur. Şehrin gösterişli kapısı hakiki bir sanat eseri olarak durmaktadır. Haleb dışındaki İslam şehirlerinde bu kadar mükemmel ve iyi çalışılmış bir kale kapısına rastlamak zordur. Nureddin

⁷ Kırkıl, **a.g.e.**, s. 114-122

Zengi iç kalede de ciddi tadilata gitmiştir. Duvarları, iç kaledeki camiileri yeniden yaptırdı. Dolma toprak üzerine bir at meydanı kurdurdu. Eski sarayın temelleri üzerine kendi “*Altın Saray*”ını yaptırdı. Oğlu, iç kalenin bütün kapılarını güzelleştirdiği gibi etrafına bir bahçe yaptırdı. Bütün idare daireleri, merasim binaları, hükümete ait saray ve levazımı iç kale içerisinde yer almaktaydı⁸.

Şehir Kapıları

Bab-ı Kinnesrin:

Buradan Kinnesrin yönüne çıkıldığı için bu isimle anılmıştır. Şehrin güneyinde bulunan bu kapının yapımı ile Seyfüddevle Hamdan arasında bir bağ kurulabilir. Eyyubiler'den el-Melikün-Nasr Yusuf (1254) zamanında tamir ettirilmiştir. Bab-ı Kinnesrin ilk olarak Seyfüddevle tarafından yapılmış, daha sonra da 1256 yılında Melik Nasır Yusuf II tarafından restore edilmiştir. Melik Nasır Yusuf güneybatı yönündeki kısımda yer alan ve Kinnesrin ile Antakya arasında kalan duvarı yenilemiştir. Kinnesrin kapısının mimarisinde eşit uzunlukta olmayan iki kule dikkat çekmektedir. Batıdaki kule 18 m uzunluğundadır. Bu kule, doğuda yer alan 26 m uzunluğundaki kuleyi savunmak ve bu kuleye girmek için kullanılmıştır. Eyyubilerin yaptığı kapı, uzun ve üç bölmeli bir salonla ve ortada yer alan bir odayla birleşmektedir. Bu oda, başka bir odaya açılmaktadır ki bu ikinci odanın yer altı bağlantısı vardır. Bu gizli geçit, şehrin batı yakasındaki kapıya bir koridorla ulaşmaktadır. Bu kısımlardan geçen birisi şehre ulaşabilir. Planda odalar art arda dizilmiştir. Odalar kare şeklindedir. Ortada bir boşluk vardır. Bu boşlukta su kuyusu,

⁸ Orhan Aslanapa, **Türk Sanatı I**, Ankara, s.99-101

sarnıç ile un, yağ depolama kısmı vs. yer almaktadır. Batı yakası tamamen tahrip olmuştur⁹.

Bab-1 Antakiyye

Şehrin en eski kapılarından birisidir. Bu kapıdan Antakya yönüne hareket edilmekteydi. Haleb'i ilk fetheden İslam ordusu da şehre bu kapıdan girmiştir. Fatimiler ve Zengi döneminde onarılmıştır. Eyyubiler döneminde büyük bir burç yaptırılmıştır.

Babu'l Yehud (Babu'n-Nasr)

Şehrin kuzeyinde yer alan bu kapı Yahudi Mahallesi ile onların mezarlıkları arasında giriş çıkışı sağlayan bir konumda bulunmaktaydı. Eyyubi hükümdarı el-Melikü'z-Zahir bu kapının adını *Babu'n-Nasr* olarak yenilemiştir.

Babu'l Irak

Irak yönüne çıkılan bu kapı bir dönem *Babu'n Niri* olarak anılmıştır. Şehrin güneydoğu cephesinde bulunan bu kapıdan Niyreb yönüne çıkılmakta idi. Bu kapının açıldığı bölgede Nureddin zamanında bir Türkmen mahallesi var idi.

Babu'l-Cinan

Şehrin kuzeybatısında Bab-1 Antakiyye'nin yukarı kısmında yer alan kapıdır.

⁹ Yasser Tabbaa, **Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo**, The Pennsylvania State University Press, 1997,s. 21.

Babu'l Ferec

1170 depreminden sonra Nureddin tarafından tamir ettirilen kapıdır.

Bab-ı Bankusa

Şehrin kuzeydoğusunda yönünde yer alan bu kapı aynı adla anılan büyük bir köye açılmaktaydı¹⁰.

B. Mahalleler

Haleb'te yer alan ikamet bölgeleri büyük ölçüde dini ve etnik gruplaşmalar neticesinde oluşmuş ve buna göre de isimlendirilmiştir. *Yahudi Mahallesi, Türkmen Mahallesi ve Kürt Mahallesi* bunlar arasında sayılabilir. XII. yüzyılda yaşanan Haçlı seferleri neticesinde şehir büyük ölçüde göç aldığı gibi Zengiler ve Eyyubiler döneminde yönetim tarafından Türkmenlerin yerleşimi ile yeni mahalleler oluşmuş ve şehir hızla büyümüştür. Kaynaklarda 39 tanesi sur içinde, 14 tanesi de sur dışında olmak üzere toplam 53 mahalle ismi zikredilir. Bu mahallelerden bir kısmının Eyyubi ve Memluk hakimiyeti döneminde kurulmuş oldukları veya isim değişikliğine uğradıkları anlaşılmaktadır.

Sur içindeki mahallelere örnek olarak aşağıdaki bazı mahalleler sayılabilir:

¹⁰ Kırkıl, **a.g.e.**, s.123-126. Ayrıca bkz., E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam, "Halab", Edited by. M. Th. HOUTSMA and others, 1987, s. 234; Yasser Tabbaa, **Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo**, The Pennsylvania State University Press, USA, 1997, s. 22.

Kale Altı Mahallesi

Devlete ait idare merkezleri ve iplikçiler çarşısı daha sonraki dönemlerde yaptırılan Hangah ve Sultaniye Medresesi bu mahallede yer almakta idi. İsminden kalenin alt tarafında bulunduğu anlaşılan bu mahalle ve buradaki yapılar daha sonradan yıpranmıştır.

Babu'l Makam Mahallesi

Makam-ı İbrahim'e gidilen kapının yer aldığı mahalledir.

Türkmen Mahallesi

Sur içindeki kalan bu mahallenin sakinlerini Nureddin tarafından şehre kondurulan Türkmenler oluşturuyordu. Kalenin güneyinde Babu'l-Irak, yakınlarında Nuriye Medresesi de bulunuyordu.

el-Havarine Mahallesi

Kumaş ağartıcıları veya uncular gibi ticari faaliyetlerde bulunanların yer aldığı mahalledir.

el-Yehud Mahallesi

Haleb'teki Yahudi Cemaatinin oturduğu mahalledir. Şehrin kuzeyindedir.

Sahat-ı Biza Mahallesi

Doğan ve diğer av hayvanlarını satan tüccarların kümелendiği mahalledir. Bab-ı Kinnesrin yakınlarında olup burada da Türkmenler için yerleşim birimleri vardır.

Sur dışındaki mahallelere de aşağıdaki mahalleleri örnek verebiliriz:

el-Makam Mahallesi

Hz. İbrahim Makamının bulunduğu yerdedir. Hatta sur içindeki Babu'l-Makam Mahallesinin karşısında olduğunu söylenebilir.

el-Ekrat Mahallesi

Kürt nüfusunun yoğunlukta olduğu mahalledir. Bu mahallenin bölgeye Türkmenlerin gelmesi ile aynı dönemde oluştuğunu tahmin edilmektedir.

en-Nasara Mahallesi

Adından Hıristiyan mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hıristiyanların öteden beri surun dışında ikamet ettiklerine dair kesin bir delil yoktur. Bu durum onların zamanla surun dışına çıkmak zorunda kaldıklarına işaret eder.

es-Sadla Mahallesi

Şehrin kuzey cephedinde kalan bu mahalle Sehliyye Mahallesi yakınlarında olup, taşçılar ve deri atölyeleri gibi sağlığa uygun olmayan iş yerlerinin bir kısmı bu mahallede yer almaktaydı.

el-Halbe Mahallesi

Şehrin batı yönünde olup sur dışındadır. Seyfüddevle zamanında burası Haleb'e bağlı yerleşim birimi idi. O zamandan kalma burada birçok köşk vardır¹¹.

¹¹ Emin Kırkıl, **Selçuklular Döneminde Halep**, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1999, s.106-114

C. Mimari Eserler

Medreseler¹²

Haleb'te medreselerin yoğun olarak açıldığı ve faaliyet gösterdiği dönem Zengiler'den sonraki dönemdir.

Nureddin Zengi Sünniliği canlandırmak için büyük bir gayret göstermiştir. Nureddin Zengi, İslamiyeti medreseler kurmak, ilim müesseseleri yapmak, alimleri himaye etmekle genişletmiş ve kitlelerin İslamiyet hakkında daha yaygın ve sağlıklı bilgiler edinmesini amaçlamıştır. Onun Şiiliğe karşı mücadele kurumları olarak kurduğu medreselerin benzerleri sonradan Eyyubiler Mısır'da kurmuşlardır. Medrese inşaatı bir taraftan Şiiliğe, diğer taraftan Suriye'de yerleşmeye çalışan Hıristiyanlığa karşı mücadele amacıyla yapılıyordu.

Haleb'te ilk medrese Şiilere karşı açılan mücadele üzerine 1122'de kurulmuştur. Otuz sene kadar yeni medrese ve büyük çaplı eğitim kurumları ve binaları yapılmadı. Fakat 1149'dan itibaren Nureddin Zengi, Ehl-i sünnet mezhebine ait ilimlerin tedrisini, bilhassa Hanefiliği yaygınlaştırdı. Bu maksatla Hanefi fikhını okutacak ve yayacak altı kadar medrese yaptırdı. Bunları, Irak'tan getirttiği alimlerin

¹² Haleb'te bulunan medreselere dair, Ankara Üniv. DTCF'de bulunan Prof. Dr. Üçler BULDUK'un notlarından şu bilgileri aktarmamız faydeli olacaktır: “ *Haleb Evkaf Defterinde Haleb'de zengin medrese ve vakıfları bulunduğu görülmektedir. Tesbit ettiğimiz kadarıyla Haleb'te kayıtlı 30 medrese ve onlara tahsis edilen 450 bin akçaya yakın gelir bulunmaktadır. Bu medreselerin önemli bir bölümü Osmanlı hakimiyeti öncesine aittir.*”

idaresine teslim etti. Gelen bu alimlerden bazıları zamanın hakikaten meşhur şahsiyetleri idi. Zenginlerin emirleri de yapılan bu medreselerin numunesini taklit ettiler ve ülkenin her yerine medreseleri yaygınlaştırmak istediler. O derece ki 5-10 sene sonra Haleb'te 16-17 tane büyük çaplı eğitim kurumu bulunuyordu. Bunlardan her birinin müderrislerinin ve memurlarının maaşını, talebe ve bina ihtiyacını temine mahsus zengin vakıfları vardı. Bu yüzyıllarda medrese olarak kurulan binaların tamamına yakını aynı minval üzere yapılıyordu. Yalnız, zenginlerin kurdukları medrese mimarilerinin duvarlarının kalın ve kuvvetli olmasıyla güzellikten ziyade sağlamlığı öne çıkmaktadır.

Bu medreselerin yanında Dar-el hadis, Dar-el Kura, Dar-el Huffaz gibi eğitim öğretim vazifesini gören orta tahsil derecesinde diğer ilim müesseseleri ve ilk mektepler de yapılmakta idi. Haleb ve civarının ilmi inşaatı Mısır ve Anadolu ile yarışır gibiydi. Medreselerden başka şehirde hankahlar, zaviyeler yani tasavvuf dergahları da yapılmıştır. Haleb, birçok tarikatın yükseldiği ve taraftar bulduğu, büyük mutasavvıfların geçtiği ve yerleştiği bir şehir haline geldi. Bütün zaviyeler fukara yurtları vazifesini görüyordu.

Zengiler zamanında camii mimarisinde göze çarpan bir yenilik olmamıştır. Şam Emeviye Camii planı kuvvetli bir gelenek halinde daha sonra yapılan camiilerde etkisini göstermiştir. Süleyman bin Abdülmelik tarafından kardeşi Velid'in, Şam'daki Camii kadar zengin, gösterişli, ona rekabet halinde yaptırılan Haleb Ulu Camii, yangın ve deprem yüzünden yıkılmıştı.

Nureddin Zengi'nin mimariye getirdiği dikkate değer yenilik medreselerde olmuştur. Onun Suriye'nin çeşitli şehirlerinde (Menbic, Haleb, Hımıs, Şam, Baalbek,

Rahbe vs.) yaptırdığı medreseler kalın duvarları, sade mimarileri ile gösterişten uzak, kullanışlı yapılardır. Bunlar, ilim ve kültür yolu ile Sünniliği yaygın hale getirmiş, aynı zamanda Suriye’de yerleşmeye çalışan Hıristiyanlığa karşı birer kale görevi görmüştür. Kaynaklara göre Haleb’te, Nureddin Zengi’den önce bir medrese yaptırılmıştır. Mardin Artuklularından Necmedidn İlgazi bin Artuk’un vekili 502-516 (1108-1122) Süleyman bin Abdülcebbar 1122’de *Züccaciye* adlı ilk medreseyi yaptırdı. Fakat o zaman çok fazla olan Şiiler bunu düşmanca karşıladıklarından gündüz yaptıklarını gece bozuyorlardı. Suriye’deki bu ilk medresenin şekli hakkında hiç bilgi yoktur.

Haleb’te XII. yüzyıldan iki medrese kalmıştır. Bunlardan 564 (1168) tarihli Han el-Tutun medresesi Hanefiler için inşa edilmiştir ki halen çok haraptır. Güneyde üç kemerle avluya açılan dikdörtgen biçimindeki camii, ortada çapraz, yanlarda beşik tonozla örtülü ise de bu örtüler sonradandır.

Haleb’te ikinci medrese Nureddin Zengi zamanında Haleb valisi olan Cemaleddin Şadbaht tarafından (589) 1193’te yine Hanefiler için yaptırılan Medreset el-Maruf veya asıl adı ile **Bahtiye** medresesidir. Kuzeyde tek eyvanı vardır. Bunun doğusundan küçük türbeye bir geçit açılmaktadır. Güneyde üç kemerle avluya açılan dikdörtgen camii, ortada kubbe ve yanlarda kısa tonozlarla örtülüdür. Burada Haleb’in mermer ve porfirden en gösterişli mihraplarından biri vardır.

Haleb’te Meşhed el-Hüseyin’de 569 (1174) ve 596 (1199) tarihleri arasında yapılmış, sonradan tahrip edilen diğer mermer ve porfir işlemeli mihrapla birlikte bu çeşit mihrap şekilleri, Zengiler için karakteristik olmuş, sonradan Konya Selçuklu

mimarisinde, taş süsleme olarak, Konya Alaaddin Camii ve Karatay Medresesi kapılarında değerlendirilmiştir¹³.

Suriye’de kaim olan en eski medrese Şam Atabegleri zamanında Hanefi mezhebi için 1136 yılında Bosra Valisi Gümüştekin adında Bosra’da inşa edilen medresedir. Bu binada kapalı medrese plan şeması denenmiştir. Medrese ortada kubbeli bir hacme açılan dört eyvan ve köşelerde odalara bütünlenir. Kubbe dışında yapı düz tavan ile örülmüştür.

Nureddin Mahmud’un 1150 yılında Hallaviye Medresesini açtığını görüyoruz. Alaaddin el-Kasani’nin müderris olduğu bu büyük Hanefi medresesinde Sadreddin el-Konevi ve Mevlana Celaleddin-i Rumi de okumuştur. Daha sonra Niferiye Medresesi, Esemiye Medresesi, Mukaddemiye Medresesi, Haddadiye Medresesi öğretime başlamıştır. Nureddin Mahmud, 1153 yılında Şafiilerin reisi olan Şerefüddin b. Ebi Asrun’u Sincar’dan Haleb’e çağırılmış, onun ders vermesi için Haleb, Dımaşk, Hımıs, Baalbek ve Menbiç’te medreseler inşa ettirmiştir. Bunlara ilave olarak Nureddin Mahmud, Haleb ve Dımaşk camiilerinde hadis okutmak, Maliki ve Hanbeli mezheplerine Fıkıh okutmak için zaviyeler vakfetmiştir.

Emevilerin, yıkılmış olan Haleb Ulu Camii Nureddin Mahmud tarafından yenilenmiş, bunun taş işlemeli kare minaresi daha önce Melikşah ve Tutuş zamanında yapılmıştır¹⁴. (1090-1094)

¹³ Orhan Aslanapa, **Türk Sanatı I**, Ankara, s.99-101

¹⁴ Mustafa Eğilmez, “Musul ve Haleb Atabeyi Nureddin Mahmud”, **Türkler**, C.4, s.

Nureddin Zengi, seferlerden elde ettiği ganimetleri ve servetini devletinin imarına harcamış, Şam, Himis, Hama, Haleb ve Balbek'te camiiler, medreseler, hastaneler, kervansaraylar yaptırmıştır. Devrinde kurulan 42 medresenin hemen hemen yarısı Nureddin Zengi'ye aittir¹⁵.

Zengi Dönemine ait medreselerden bazıları şunlardır:

Züccaciye Medresesi:

Haleb'te yapılan ilk medrese olma özelliğine sahip olup cam eşya satıcıları çarşısında bulunduğu için bu isimle zikredilmiştir. Haleb hakimi Artuklu Bedrüddevle Süleyman b. Abdülcebbar tarafından yaptırılmıştır.

İmadeddin Zengi, babası Aksungur'un Karanbiya Meşhedinde bulunan naaşını bu medresenin kuzeyine yaptırdığı türbeye taşıyarak Şamir köyünün gelirini bu medreseye vakfetti¹⁶.

İbnü'l Adim bu medrese hakkında şunu kaydetmektedir:

Emirlerin melikinin gücü ve cihan pehlivanı olan İmadiiddin Zengi, babası için bir medrese (Züccaciyye medresesini kasediyor) inşa ile buraya Şeyhül'ecell el-Fakih el-İmam Ebu Talib b. el-Acemi'yi tayin etti. Bu medreseye yıllık geliri 1000 dinar olan iki çiftlik vakfettikten başka yanına eşsiz ve güzel binalar da inşa etti. Babasının kemiklerini buraya nakletti. Ben tavsife sığmayan bu medrese ve müştemilatını h. 527 yılında görmüştüm; o zaman henüz yapımı bitmemişti. Zengi,

¹⁵ **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, C. 14, s 240-241

¹⁶ Kırkıl, **a.g.e.**, s.138

*babasının kabrini, mescid binasının kuzey karşısına yaptırdı ve oraya bir su kanalı açtırıp ortasını ağaçlandırmak suretiyle, Ebu Hanife'nin - Tanrı ondan razı olsun- kabrine benzetti*¹⁷.

Halaviye Medresesi:

Nureddin tarafından kurulmuş, Hanefî medresesidir. İmparatoriçe Helene tarafından yaptırılan kilisenin yerine yapılmıştır. Haleb'e hakim olan Nureddin, burada tadilatta bulunarak burayı medrese olarak vakfetmiştir. İbn-i Şeddad bu medreseyi talebelerin çokluğu ve ilim düzeyi bakımından medreselerin en büyüğü olarak tavsif eder¹⁸. Bu medrese 5. yüzyılda Bizans kilisesi olarak kuruluş, 1123 yılında camiye çevrilmiştir.

¹⁷ Ali Sevim, “Bugyetü't-taleb fi Tarih-i Haleb'e Göre Emir Ak-Sungur”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/796/10189.pdf>

¹⁸ Kırkıl, **a.g.e.**, s. 140; E.J. Brill's First Encycloapedia of Islam, “Halab”, s.237

Bu medresede **Alauddin el-Kasani (587/1191)**'de ders vermiştir. Alauddin Ebu Bekir b. Mes'ud b. Ahmed el-Kasani, Orta Asya'da Fergana bölgesinde, Seyhun nehrinin kuzeyinde yer alan Kasan'da doğdu. 10 Recep 587/3 Ağustos 1191 yılında Haleb'te vefat etti. *Melikü'l Ulema* sıfatıyla anılan Kasani, Buhara'da Alaüddin Muhammed b. Ebi Ahmed es-Semerkandi'den tefsir, hadis, fıkıh, usul ve furu' dersleri aldı. Hocası Alaeddin es-Semerkandi'nin *Tuhfetü'l Fukaha* isimli kitabına *Bedai'u's-Sanai* adlı bir şerh yazan Kasani, bundan çok memnun kalan hocasının kızı ile evlenir. Sultan tarafından Halaviyye medresesinin müderrisliğine tayin edildi. Aynı zamanda medresenin bitişiğindeki zaviyede hadis dersleri verdi. Hayatının sonuna kadar Halaviye medresesinde ders verdi. Bkz. Bedrettin Basuğuy,

Nuriyye/Niffariye Medresesi:

Nureddin Mahmud Zengi tarafından Şafii Medresesi olarak yaptırılmıştır. 1149 yılında kurulmuştur. Babu'l Irak tarafından Türkmen Mahallesi yakınlarında yer alan bu medresenin ilk müderrisi Kutbeddin Mesud en-Nisaburi'dir¹⁹.

Asruniyye Medresesi:

Nureddin Mahmud tarafından kurulan bu Şafii medresesi şehrin batı cephesinde idi. Medresenin kurulduğu bina esasen Mirdasilerin veziri Ebu's-Serya'nın konağı idi. 1155 senesinde burayı satın alan Nureddin konağı medrese olarak değiştirmiş ve Sincar'da bulunan Şerefüddin Abdullah b. Ebu Asrun'u davet ederek bu medreseye müderris olarak atamıştır²⁰.

Selahaddin-i Eyyubi Devrine İlmî Faaliyetler, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. İstanbul, 2006, s.82-83

¹⁹ Kırkıl, **a.g.e.**, s. 141. Bu medresede **Kutbuddin el-Nisaburi** de ders vermiştir. Ebu'l Ma'ali Mas'ud b. Muhammed. 1111 yılında Nisabur'da doğdu. 1183'te Dımaşk'ta öldü. Haleb'te *el-Nuriyye* ve *el-Esediyye* medreselerinde ders verdi. Zamanında Şafiileri ünlü fakihlerindendi. Nureddin ve Selahaddin'den büyük ilgi gördü. Selahaddin için *el-Akide* adlı bir eser yazmıştı. Bkz. Ramazan Şeşen, **Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti**, s.285-290

²⁰ Kırkıl, **a.g.e.**, s. 142. Ayrıca bkz., E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam, "Halab", Edited by. M. Th. HOUTSMA and others, 1987, s. 236

Mukaddemiye Medresesi:

Mukaddemiye Medresesi Han el-Tutun sokağında bulunmaktadır. Medrese binasının aslı kilisedir. 1123 yılında Kadı İbn Hassab zamanında camiye dönüştürülmüştür. Daha sonra da 1168 yılında İzzeddin Abdülmelik el-Mukaddam tarafından medreseye dönüştürülmüştür. Haleb'teki en eski medresedir. İbadet edilen ana bir bölmeden ve batı tarafındaki odalardan oluşmaktadır²¹.

Şadbaht Medresesi:

El-Şadbahtiye Medresesi Eyyubiler devrine ait en eski medreselerden biridir ve günümüze de kalıntıları ulaşmıştır. Nureddin Zengi'nin kölesi Cemaleddin Şadbaht tarafından yapılmıştır. (1193) Kalenin batı yakasından 200 m ileridedir. Planı üçgen şeklinde dizayn edilmiş ve avlusu da ibadet edilen bölmeyle kuzey cepheden çevrelenmiştir. Ayrıca kuzeyinde geniş bir eyvan ve doğu tarafında çok amaçlı kullanılan bölmeler vardır. Yapının batı cephesi, medreseyi üç yönden çevreleyen pazarın 19. Yüzyılda genişlemesiyle beraber ortadan kalkmıştır. Bunun dışında kalan kısımlar Kamiliye ve Firdevs medresesinin geleneksel planına uyumludur. Ayrıca Şeyh Maruf'un türbesi de bu medresenin kuzeydoğu köşesinde yer alan ibadet bölmesinde bulunmaktadır²².

²¹ Terry Allen, "Madrasah al-Muqaddamiyah" **In Ayyubid Architecture**, Occidental, CA: Solipsist Press, 2003

Ayrıca bkz. <http://www.soniC.net/~tallen/palmtree/ayyarch/ch2.htm#alep.mmuq>

²² Yasser Tabbaa, **Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo**, The Pennsylvania State University: The Pennsylvania State University Press, 1997, s.134.

Şuaybiye Medresesi

Şuaybiye çeşmesi ve medresesi 1150 yılında Nureddin Zengi tarafından yapılmıştır. Bab-ı Antakiye tarafındadır. Kadı Şuayb b. Ali Hassan anısına bir Şafii medresesi olarak kurulmuştur. Yapının ilk hali Ömer b. Hattab tarafından camii olarak 636 da yapılmıştır. Nureddin Zengi tarafından Halaviye Medresesinden sonra kurulan ikinci medresedir. Yapı, tarihi boyunca birçok kez restorasyona tabi tutulmuştur. Yapının orijinalinde çeşme de vardır²³.

İslam dünyasında bu asırda kurulan medreselerde, kütüphanenin medresenin tamamlayıcı bir bölümü haline geldiği bilinmektedir. Bu bakımdan gerek Nureddin Zengi'nin gerekse de diğer zevatın kurdukları medreselerde muhakkak ki bir miktar kitap bulunmaktaydı. Ancak kaynaklardan bunların sadece birkaçı zikredilmektedir. Nureddin Zengi Haleb'i aldığı zaman bu şehirde sadece bir medrese bulunmaktaydı. Nureddin bu şehirde bir Hanefiler, üç de Şafiler için medrese kurdu. Kaynaklar bu medreselerden Hanefi medresesinde Nureddin Zengi'nin bir kütüphane kurduğunu nakletmektedirler.

Zehebi, hükümdarın birçok değerli kitap vakfettiğini rivayet etmektedir. Ünlü tarihçi İbn Asakir'in öğrencilerinden Muhammed b. Ali b. Yasir el-Ceyyani el-Endülüsi'nin bir süre burada *hafız-ı kütüblük* yaptığı bilinmektedir. Ebu Bekir er-Raini, Muhammed b. Şarih (ö.1167), Ebu Bekir b. Ahmed ez-Zahir (ö. 1158) ve Ahmed Mahmud b. İbrahim İbnü'l-Cevheri (ö.1245) gibi bazı alimler kitaplarını bu kütüphaneye vakfetmişlerdir. İbn Şeddat'ın devrinde (ö.1258) bu kütüphane mevcut olmadığına göre, Zehebi'nin yakıldı diye bahsettiği on bin ciltlik kütüphane bu

²³ http://archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=9982

olabilir. Nureddin Zengi'nin Şam'da 1167 yılında kurmuş olduğu Medresetü'n-Nuriyyeti'l-Kübra'da da bir kütüphane mevcuttu. Nureddin Zengi, buraya da birçok kitap vakfetmiştir. Ayrıca Zengi'nin Şam'da kurduğu hastanenin de bir kütüphanesi bulunmaktaydı²⁴.

Eyyubilerle birlikte Sünnilik de Kahire'ye girmeye başlamıştır. Bu değişiklik neticesinde yeni bir yapı tipi olan medreseler bu coğrafya da yavaş yavaş yaygınlık kazanmaya başlamışlardır. İmam-ı Şafii'nin mezarı yanında da ilk medreseyi yaptıran (1180) Selahaddin Eyyubi olmuştur. Bu arada Melik Kamil tarafından 1225 tarihinde yaptırılan Kamiliye medresesi de yok olup gitmiştir. Yalnız bu yapıların avlulu olduğu, avlunun kenarında bazen dört, çoğu zaman iki eyvanla talebe hücrelerinin bulunduğu yazılı kaynaklardan bilinmektedir. Bu bilgiyi Eyyubiler devrinde Şam'da ve Haleb'te yapılmış olan medreseler de kuvvetlendirmektedir.

Genellikle basit ve büyük bir sanat değerinden yoksun olan bu medreselerin çoğu günümüzde harap durumda ve tanınmaz haldedir. Yalnız bunların arasında Şam'da bulunan Adiliye medresesi nispeten asli şeklini muhafaza etmiştir. Selahaddin Eyyubi'nin kardeşi Melik Adil Seyfeddin Ebu Bekr tarafından Şam'da 1223 yılında yaptırılmış olan bu medrese 1600 metrekarelik bir sahayı kaplar. Plan, ortasında vaktiyle bir şadırvan bulunan avlu ile etrafındaki salon, eyvan ve hücre topluluğundan ibarettir. Adiliye medresesinde dikkati çeken taraf teknik mükemmelliğin yanında sadeliğe gösterilen titizliktir²⁵.

²⁴ **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, C. 14, s 240-241

²⁵ Suut Kemal Yetkin, **İslam Mimarisi**, Erzurum,1959, s. 262-263

Eyyubi medreseleri de plan anlayışı açısından Zengi medreselerine benzer eyvanlı-avlulu yapılardır. Bunların çoğu Sünni mezhepler için yapılmıştır. Bazı medreselerde ise dört Sünni mezhebe ait (Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli) bölümler bir arada yer alıyordu. Sultan Salih Medresesi, (1241-43/44), Reyhaniye Medresesi (1180), Çerkeziye Medresesi (1211), Adiliye Medresesi (1223), İzziye Medresesi (1224), Kamiliye Medresesi (225) gibi birçok örnek Eyyubi medreselerinin geleneksel özellikleri sürdürdüğünü göstermektedir.²⁶.

Bu devirlerde sanat eserleri yalnızca taşınmaz eserler olarak düşünülmemelidir. Büyük abidelerin yanında taşınabilir büyüklükte ve nitelikte kıymetli eserlere ve süs eşyalarına da rastlanmaktadır.

Madeni eserlerin ön plana çıktığı devrin en önemli merkezi Musul'dur. Şam ve Haleb de öne çıkan merkezler arasındadır. Eserlerin üzerinde sanatçı isimlerine rastlanmaktadır. Bu ustalar aynı zamanda Anadolu'da da çalışmışlardır. Eserler üzerindeki bitkisel süslemeler, günlük hayattan sahneler, taht, av, müzik, dans sahneleri, hayvan figürleri, geometrik süslemeler, yazı unsurlarının dekoratif unsur olarak kullanılması, bazı farklılıklar ve gelişmelerle kaynağı İran bölgesi maden sanatından alır²⁷.

Yeni medreselerin ve diğer mimari eserlerin inşasının yanı sıra Eyyubiler döneminde surlar kuvvetlendirildi. Çok sağlam ve dayanıklı yeni duvarlar yükseldi. Şark şehrinin en mükemmel savunma araçlarına Haleb'te ve civarında rastlamak mümkündür. Kuzey, batı, güney duvarları yeniden yapıldı. Kalede büsbütün yeni bir

²⁶ Yaşar Çoruhlu, **Türk İslam Sanatının ABC'si**, İstanbul, 2000, s. 68-69

²⁷ Çoruhlu, **a.g.e**, s. 72

kapı açıldı. *Kinnasrin* kapısı diye tanınan bu kapı Şark şehirlerinin en mükemmel kapısı ve bir sanat abidesidir. Mısır ve Anadolu mimarisinin bütün süsleme unsurları kullanılmıştır. Doğuda eski duvar olduğu gibi bırakılmıştır. Fakat *Nicephore Phocas* burcundan istifade edilerek daha derinleştirildi. Önce tuğladan, sonra taştan yeni bir duvar daha eklenmiştir. Yeni savunma hatları ve surlar evvelce mevcut olanlarla kıyaslanmayacak kadar kuvvetli ve gösterişli idi. Bugün bir kısmı harap olmakla beraber ilk şekilleri hakkında fikir edinmek mümkündür. 13. Yüzyıl ortalarından beri Halep, her tarafı yeni eserlerle dolmuş ve bütün yönleriyle müdafaa ve tahkim edilmiş zengin bir İslam şehri haline gelmişti.

Eyyubiler devrinden kalma olan medreseler ve hankahlar yaklaşık 35 tanedir. Bu yapılar yapılış tarzları ve düzenleri bakımından Zengiler zamanında yapılmış olan binaları anımsatmaktadır. Bu binalar her ne kadar şehrin ve çevresinin düşünce hayatına ettikleri hizmet ile dikkatleri çekmekteyseler de onların sayıca çok olması şehrin estetik manzarasına mühim bir etki yapmaktadır. İç avluları, mimarilerinin sağlamlığı ve vakurluğu göze çarpmaktadır. Malzemelerindeki ahenk fikri de ön plana çıkmaktadır. Etrafındaki binaların kitlesi ile dışarının gürültüsünden uzak kalmış olan bu binalar, şehrin hareketli yaşamından uzakta eğitim ve öğretimle uğraşmayı amaç edinen yerler olmuşlardır.

Bunlardan en meşhurları *Medreset el-Firdevs* (Cennet Medresesi) ve *II. Yusuf Hankahı* idi. Bu Cennet Medresesi'nin uzunlama kesitine bakıldığında onun tamamı ile Anadolu Selçuklularının Konya, Sivas ve Kayseri'deki medreseleri ayarında ve görünümünde yapılmış olduğunu görülebilir. Binaya sol tarafından üstü kubbeli ve pandantiflerle yükselen küçük bir salondan girilir. Buradan binanın ortasında iki tarafı hücrelerle çevrili, ortası açık avluya ulaşılır. Avlunun sonunda ve ana girişi

kapısının tam karşısında büyük eyvanlı bir salon ve bu salonun arkasında diğer birtakım hücreler yer almaktadır. İkinci Yusuf Hankahı da ortasında şadırvan bulunan bir geniş avlunun etrafına açılmış pek çok hücreden oluşmaktadır. Bunlardan kuzeye düşen kısmında iki tarafı yarım kubbe ile kuvvetlendirilmiş bir kubbeli salon bulunmaktadır. Hankahın odaları ise batı yönüne doğru biraz daha belirgin şekilde uzanmakta olup bu kısımda çilehane ve dervişlere ait birçok özel ibadet yerleri yapılmıştır²⁸.

Firdevs medresesinin hakkında dikkate şayan şu bilgiler de yer almaktadır:

Medrsetü'l-Firdevs, Bab el-Makam'ın güneybatısında yer almaktadır. Konumundan dolayı şehir duvarlarının dışında yer almıştır ve bağımsız bir yapı olarak kalmıştır. Eyyubilere ait olan bu yapı, sade bir yüze sahiptir. 11 tane kubbesi vardır ki bu kubbelerin taşları mat görünümündedir.

Medresenin sahibi, sultan Melik Gazi'nin hanımı ve 1236-1243 yılları arasında Haleb'in yöneticisi Dayfe Hatun'dur. Dayfe Hatun, Suriye'nin mimari tarihinde ünlü bir yere sahiptir. Çok sayıda vakıf tesis etmiş ve buralara önemli ölçüde gelir bahşetmiştir²⁹.

Medresenin dört girişi olmasına rağmen, bunlardan üçü kullanılmaz durumdadır. Sadece doğu yönünde yer alan ana kapı giriş olarak kullanılmaktadır. Ana giriş, tipik Eyyubi mimarisini yansıtmaktadır. Uzun ve dar oranlar ve 3 sıra kubbeler bunlar arasındadır. Ana kapı, dar bir koridorla avluya açılmaktadır. 3 geniş

²⁸ Hilmi Ziya Ülken, **İslam Sanatı**, İstanbul, 1948, s. 209-210

²⁹ http://www.archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=2691

oda ve oturmaya tahsis edilmiş küçük birimler, üçgen şekilde burayı çevrelemektedir. Aynı zamanda kuzeyde geniş bir eyvana sahiptir. Bizans ve Roma dönemine ait miraslar Eyyubiler'in bu eserinde de muhafaza edilmiştir.

Güneyde yer alan kısım camii olarak kullanılmıştır. Buranın köşesinde iki kubbe yer almaktadır ve bütün kubbeler aynıdır. Sadece mihrap kısmında farklılık arz etmektedir. Farklı olan kubbenin 12 küçük açılış yeri vardır. Mihrap ise saf beyaz mermerden yapılmıştır. Geniş eyvan/derslik, avlunun yanındadır ve avlunun diğer tarafında da namaz kılınan bölüm yer almaktadır. Duvarlar, kitap depolamak için üçer oyuk şeklinde delinmiştir. Bu eyvan ise yüzü kibleye bakan daha geniş bir eyvan tarafından çevrelenmiştir. Bugün bu eyvan, duvara bakmasına rağmen, medresenin etrafında yoğun şekilde yapılaşma olduğundan duvara bakmaktadır Bu yapının aslında bahçeye ve geniş avluya açıldığına inanılmaktadır³⁰.

Eyyubiler devrine ait mimari eserlerden biri de Dayfe Hatun Hangahı'dır. Tarihçiler bu yapıdan *Farafra Hangahı* olarak da söz etmektedir. Kalenin kuzeyinde yer almaktadır. Görünüş olarak Firdevs Medresesine benzemektedir. Geniş bir eyvana ve ibadet etme yerlerine sahiptir. Eyyubiler, askeri seferlerle Haçlılar'a karşı sürekli meşgul edilmesine karşın İslam mimarisine ve süsleme sanatlarına önemli katkıda bulundular. Mimaride mukavemet ve dayanıklılık ifade eden sağlam taş yapılar en önemli özelliğidir. En güzel örneği *Haleb Kalesi*'dir. Tarihi, İslamiyet öncesine uzanır³¹.

³⁰ http://www.archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=2691

³¹ **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, Editör: P.M. Holt, İstanbul,1997, C.4, s. 266

Yemen'den Diyarbakir'e kadar oldukça geniş bir coğrafyada hüküm süren Eyyubiler devrinde medreseler artık bir eğitim kurumu olarak devletin birçok yerinde vardı. Ortaçağ İslam tarihindeki eğitim sistemi dikkate alınacak olursa bu medreselerin hemen hepsinde ortalama büyüklükte bir kütüphane olması da gerekmektedir. Ancak kaynaklar büyük koleksiyonlardan oluşan kütüphaneler hakkında bilgi verdiği için bu konudaki bilgiler sadece belli sayıdaki medrese kütüphaneleri ile sınırlıdır³².

Eyyubiler devri eğitim ve öğretim bakımından İslam tarihinin öne çıkan bir dönemini oluşturur. Selçuklular tarafından Suriye'de açılmaya başlanan bu eğitim kurumları Nureddin Mahmud zamanında yaygın hale getirilmiştir. Eyyubiler ile Mısır'a, Hicaz'a, Yemen'e giren medreselerde Şafii, Hanefi, Hanbeli fıkhı okutuluyordu. Bazı medreseler iki mezhebe göre öğretim yaparlardı. Eyyubiler'in sonlarında ise Sünni dört mezhep üzere öğretim yapan medreseler açıldı. Medreselerin yanı sıra Darülhadis ve Darülkur'an da vardı. İlköğretim mahalle mektepleri kanalıyla yürütülüyor, matematik ve doğa bilimleri ise genellikle özel derslerde yapılıyordu. Bu devirde popüler olan tıp öğretimi daha çok hastanelerde özel dersler kanalıyla veriliyordu. İslam tarihinde tıp öğretimi yapan medrese ilk defa bu dönemde Reisültıbbā, Mühezzebüddin el-Dehvar (ö.628/1230) tarafından kurulmuştur. Medreselerdeki hoca ve talebeler devlet tarafından koruma altına alınmıştı. Ayrıca medreseler için birçok vakıf tesis edilmişti. Eğitim ve öğretim masraflarının büyük bir kısmı bu vakıflarca karşılanıyordu. Selahaddin devrinde Dımaşk'ta kırkın üzerinde, Haleb ve Kahire'de on beşerden fazla medrese mevcuttu.

³² **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. 14. S. 233-237

Medreselerin yanısıra camiilerde tekke ve zaviyelerde de öğretim yapılıyordu. Medreseler genellikle öğrencilerin barındığı ve okuduğu yerler olmuşlardır. Camiiler ise halka açık öğretimin yapıldığı yerlerdi. Tıp gibi pratik ve teknik bilgi gerektiren ilimler hastaneler ve tıp medreselerinde öğretiliyor, hastanelerde yapılan uygulamalarla da öğretim destekleniyordu. Bu devirde tıp öğretiminde pratik bir hayli ilerlemişti. Tabip ve öğrenciler toplu halde hastaları dolaşır, durumları hakkında fikir alışverişinde bulunurlardı.³³

Eyyubiler zamanında önemli medreselerden biri de *Zahiriye Medresesi*'dir.

Zahiriye Medresesi:

Sultan Melik Zahir Gıyaseddin Gazi Yusuf b. Eyyub tarafından kurulmuştur. Yapımı 1213 yılında tamamlanmıştır. Yanlarına yöneticiler ve komutanlar için türbeler inşa edilmiştir. Bu yapı kadı Bahaeddin abu'l-Muhassin Yusuf b. Rafi b. Tamim'e (İbn Şeddad olarak da bilinir ki vezir olarak tayin edilmiştir. Ayrıca Sultan'ın sırdaşı ve danışmanıdır) ve Şerefeddin abu Talib el-Acemi'ye (Şerefiye Medresesinin kurucusu) emanet edilmiştir. İlk olarak Ziyaeddin abu'l-Ma'ali Muhammed b. el-Hasan b. As'ad b. Abdurrahman b. el-Acemi tarafından ders verilmiştir. İbn Şihne bu yapının bitiş tarihi olarak h.616 tarihini vermektedir. Ancak Sibte b. el-Acemi h.610 tarihini vermektedir.

Medresede çalışanlar için Zahir Gazi hayattayken ücretleri aksatılmadan ödenmiştir. Medrese ile ilgili vakıf kitabesi yoktur. Ancak kitabeye Zahir Gazi'nin oğlu Şihabeddin Tuğrul *Sultaniye*'yi tamamladıktan sonra rastlanmaktadır.

³³ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", **Türkler**, C.5, s. 72-73

Geniş eyvan ve salon doğu kanadının merkezini kaplamaktadır. Bu kanadın güney kısmında merdiven vardır. Merdiven, ne için kullanıldığı kesin olmayan odalara doğru uzanmaktadır. Güney köşesinde kare bir oda vardır ve iki kapıya sahiptir. Bu oda ibadet holü ile bitişiktir. Kapılar da buraya bağlantılıdır. Bu oda kesin olmamakla birlikte türbe olabilir. Buna benzer diğer bir oda da güney batı köşesinde yer almaktadır ve benzeri şekilde eşit büyüklükte iki yer altı türbesine açılmaktadır. Batı kanadının kuzeye bakan kısmının yarısı iki birime ayrılmıştır. Her biri merkezi bir koridorla birbirinden ayrılmıştır³⁴.

Sultaniye Medresesi:

Sultaniye Medresesi, kalenin karşısında yer almaktadır. Melik Zahir Gazi tarafından inşasına başlanmış fakat Gazi'nin 613/1216 yılında ölmesi ile tamamlanamamıştır. Yapımı, Zahir Gazi'nin oğlu Şihabeddin Tuğrul zamanına sarkmış ve bu melik zamanında 620/1223 yılında ancak bitirilebilmiştir. Kadı Bahaeddin Şeddad tarafından açılmış ve ilk ders onun tarafından 18 Şaban 620/1223-24 tarihinde verilmiştir. İbn'ü-l Adim'in belirttiğine göre Melik Zahir Gazi'nin kabri, kaleden buradaki türbeye 1 Şaban 620/1223 tarihinde nakledilmiştir³⁵.

Kamiliye Medresesi

Zahiriye Medresesi ile aynı bölgede yer almaktadır ancak şehre daha yakındır. Bab el-makam boyunca uzanmaktadır. Kaynaklara göre Melik el-Aziz'in

³⁴Allen, Terry. "**Madrasah al-Zahiriyyah**" In **Ayyubid Architecture**. Ayrıca bkz:

<http://www.soniC.net/~tallen/palmtree/ayyarch/ch8.htm#alep.firdaus>

³⁵ Şeşen, **a.g.m.**, s.70-73

hanımı Fatıma Hatun tarafından inşa ettirilmiştir. (1230) Ancak bu durum hakkında kesin bir ifade kullanmak zordur. Yapım tarihi ve yaptıran hakkında kesin bir bilgiye sahip olunmamakla birlikte güçlü olasılıkla Fatıma Hatun tarafından yapıldığı kabul edilir.

Yapının planı Şadbahtiye Medresi ile benzeşmektedir. Medreselerin giriş kısmı ve ortada yer alan avlusu ile eyvan bölümü birbirlerini andırmaktadırlar. Doğu ve batı kanadında sınıf diyebileceğimiz kısımlar mevcuttur. İbadet edilen bölme, güney cephe ve kuzey cephe arasında kalan iki geniş kubbe arasına konulmuş bir oda şeklindedir. Fiziksel görünümü Zahiye Medresesine benzemekle beraber ondan daha sadedir. Medreselerin ve diğer eğitim kurumlarının yaygınlaşması neticesinde pek çok alim yetişti ve bunlar çeşitli konularda değerli eserler yazdılar. Önce Suriye’de oluşan bu ortam Selahaddin ile Mısır’a taşındı. Bu devirde toplum hayatında hadisçilerin ve fakihlerin önemli bir yeri vardı. Bu alimler ve bir dereceye kadar da mutasavvıflar kamuoyunun oluşmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. En çok rağbet gören ilim dalları Kur’an, hadis ve fıkıh olmuştur.

Eyyubiler döneminde tasavvuf da çok gelişmiş durumdadır. Bazı tarikatlar bu devirde kurulmuştur. Mutasavvıfların tertip ettiği semalara Selahaddin Eyyubi ve Muzaferuddin Kökböri’nin iştirak ettiği bilinmektedir. Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyubi mutasavvıfları himaye etmişlerdir. Bu devride doğudan ve batından birçok mutasavvıf Eyyubi topraklarına gelmişlerdir. Bu döneme damgasını vuran iki meşhur filozof-mutasavvıf Şehabeddin el-Sühreverdi ile Muhyiddin Arabi’dir³⁶.

³⁶ Şeşen, *a.g.m.*, s. 72

Eyyubiler devrinde Arapça sahasında eser veren pek çok alim yetişmiştir. Bunların en önemlileri İbn Berri, el-Belati, Ebül Yümn el-Kindi, Abdullatif el-Bağdadi ile İbn Yaiş'tir.

Eyyubiler devri tarih ilmi bakımından da çok oldukça önemli bir dönem olmuştur. Nureddin ve Selahaddin devirlerinde Suriye'de başlayan tarih ilmi alanındaki uyanış zamanla Mısır'a da taşmıştır. Bu dönemde siyasi tarih, biyografi, ilimler tarihi alanlarında birbirinden kıymetli eserler kaleme alınmıştır. Önemli tarihçiler arasında Ebü'l Kasım İbn Asakir, Üsame b. Munkız, Kadi'l-Fadıl, İmadüddin el-İsfahani, İzzeddin İbn el-Esir, İbn Hallikan, İbn Adim gibi alimler vardır. İbn Asakir'in *Tarihu Medineti Dimaşk*'ı ve İbn Adim'in *Haleb Tarihi* en güzel şehir tarihlerindendir. İmadüddin'in *Haridetü'l-kasr*'ı, Yakut el-Hamevi'nin *İrşad el-erib*'i ve İbn Hallikan'ın *Vefeyat el-a'yan*'ı ise İslam biyografi edebiyatının kıymetli örneklerini oluşturmaktadırlar. Eyyubiler devrinde yaşayan İşrakîye felsefesinin kurucusu ve en büyük temsilcisi Sühreverdi el-Maktul Halebli fakihler tarafından idama mahkum edilmiş ve cezası Haleb kalesinde infaz edilmiştir³⁷.

Şerefiye Medresesi:

Şerefiye Medresesi Ulu Camii'nin kuzeyinde yer almaktadır. Abdurrahim b. el-Acemi ve oğlu Şerefüddin Abdurrahman tarafından kurulmuştur. Bu medrese için 1242 yılında bir vakıf kurulmuştur. Medrese üçgen bir yapıya sahiptir. Batı tarafından giriş kapısında detaylı süslemeler vardır. Zemini 13.16x18.47 m

³⁷ Şeşen, **a.g.m.**, s.72-73

genişliğindedir. Doğu tarafından dar bir eyvana sahiptir. Ayrıca kuzey tarafında ibadet mahalli vardır³⁸.

Camii ve Mescitler:

Evliya Çelebi, Haleb'te yer alan camiiler hakkında şu kayıtları tutmuştur:

En büyük Camii (Ulu camii) olup uzunluğu 400, enliliği 100 ayaktır. 64 sütun üzerine kemerdir. Mihrap kapısı üzerinde Sultan Kalavun tarafından yapıldığı yazılıdır. Camiinin on iki kapısı vardır. Bu camiinin mihrabının sol tarafında Hazreti Zekeriya Aleyhisselam gömülüdür. Yattığı makamın uzunluğu ve enliliği 200 ayaktır. Kible kapısı üzerinde tarihi vardır. (Benel mescidil meşhur Mahmud sena. Sene 1032)

Bu tarihin aşağısında Haza binay-ı sadrazam Mahmud Paşa yessirallahu ma yeşa yazılıdır.

Haleb'teki camiilerin büyük bir kısmı hakkında yeterli bilgi mevcut ise de mescitler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Kaynaklarda 481 tanesi şehir içinde, 92 tanesi de şehir dışında olmak üzere toplam 573 camii ve mescidin varlığından bahsedilmektedir.

Aşağıda Haleb'te yer alan önemli camiilerden birkaçı bulunmaktadır.

³⁸ http://archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=2711

Ulu Camii³⁹

Emevilerden Süleyman bin Abdülmelik tarafından inşa edilen Haleb Ulu Camii, Dımaşk'taki Emevi Camii benzerinde olup, altın yaldızlı işlemler ve mermer süslemeler ile donatılmıştı.

962 yılında çıkan yangında şehrin büyük bir kısmı ile birlikte Camii de oldukça büyük zarar görmüştür. Bu nedenle Seyfüddevle tarafından tamir ettirildi. Ancak 564 senesi Şevval ayının 27. Gecesi (24 Temmuz 1169) gecesinde İsmaililerin çıkarttığı yangında tekrar ciddi hasar gördü. Bu yangından bir yıl sonra yaşanan şiddetli depremde Camii ile minaresi tahrip oldu. Daha sonra Nureddin Mahmud zamanında tamir ettirildi.

Gazairi veya Şuayb Camii

Haleb'te inşa edilen ilk camiidir. Şehir, Ebu Ubeyde komutasındaki İslam orduları tarafından fethedildiği zaman Müslümanlar Bab-ı Antakiyye girişinde kalkanları bırakmış oldukları yere bu camiiyi yaptılar.

Nureddin döneminde yapılan eklemelerle külliye haline gelen camii, bünyesinde Şuaybiye medresesi kurulmuş, bu tarihten itibaren de Şuayb Mescidi olarak zikredilmiştir.

Kale Camii

İlk hali bir kilise olup Mirdasiler döneminde camiiye dönüştürülmüştür. *Makam-ı İbrahim* olarak da anılmıştır

³⁹ Bu Camii'ye bazı kaynaklar *Zekeriya Camii* da demektedir.

Gavs Mescidi

Bab-ı Irak kapısının girişinde bulunan bu mescitteki kitabenin Hz. Ali tarafından yazılmış olduğuna inanılmakta idi. Bu nedenle şehirdeki Şiilerin kutsal ziyaret mekanlarından biri idi.

Hızır (a.s) Mescidi

Kalede bulunan bu mescidin cemaatini kale sakinleri oluşturmaktadır.

Sultan Sarayı Mescidi:

Bilindiği gibi hükümdar sarayı kalede yer almaktaydı. Zamanla saray genişleyince buradaki mescit sayısı da ikiye yükselmiştir. Bunlar hükümdar ve saray görevlileri için tahsis edilmiştir⁴⁰.

Diğer Mimari Eserler

Zengiler, eski peygamberlerin ziyaretgahları olarak türbeler kurmuşlardır. Bunlardan bazıları Hz. İbrahim türbesi, Hz. Muhammed'in bazı ashabına ait türbeler, isimleri bilinmeyen bazı velilerin türbeleridir. Diğer bazı makamlar da bu binalar arasında idi. Dini hisleri canlandırmak amacıyla yapılmış bulunan ve bir taraftan Haçlılara diğer taraftan Şiilere karşı verilen mücadelenin eseri olan bu türbeler Haleb şehrinin en hareketli kutsal yerleri idi.

Nureddin Zengi, inşa tarihi kesin olmayan bir küçük hastane (bimaristan) yaptırdı ve bunun devamını temin için mühim bir vakıf tahsis etti. Adaleti temin

⁴⁰ Kırkıl, **a.g.e.**, s.127-139. Ayrıca bkz., E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam, "Halab", Edited by. M. Th. HOUTSMA and others, 1987, s. 235

etmek için muazzam bir Dar-el Adl (Adliye Binası) yaptırdı. Burada bizzat kendisi haftada iki defa hazır olurdu. Burası herkese açık olan ve hükümdarın adaleti kontrol ettiği mahkeme binası idi⁴¹.

Selçuklu sanatı geleneğini de devam ettiren Nureddin Zengi, kuvvetli şahsiyeti ve sanata verdiği önem ile yeni bir mimari üslubun gelişmesine yol açmış, onun sarayında yetişip büyüyen Selahaddin, Eyyubiler Devletini kurarak aynı Selçuklu geleneğini Suriye’de devam ettirmiştir. Zengiler zamanında Suriye ve Irak’ta yeni bir mimari tarzın geliştiği görülmektedir. Nureddin Zengi, 1146-1174 arasında geçen 28 yıllık devri içinde Suriye’nin belli başlı şehirlerini mimari eserlerle donatmış, yıkık vaziyette olan Haleb’i Suriye’nin en mamur ve işlek şehirlerinden biri haline getirmiştir. Haleb kalesi yeniden yapılmış, onarılan surları İslam dünyasının en iyi ve mukavemeti yüksek surları arasında yer almıştır. Sanat değeri yüksek olan büyük şehir kapısı günümüzde de hala ayaktadır. Şam’daki kale ve surlar da onun büyük eserleri arasındadır. Daha sonradan bazı tamirler olmuşsa da ana hatları ile Zengi mimarisi hakimdir. Sivil mimariden örnek olarak Haleb’te Meceddin Daye konutu bulunmaktadır.⁴²

Dekke Meşhed:

962 yılında Seyfüddeve tarafından inşa edilmiştir. Bu meşhed, Haleb’te bilinen en eski Şii türbesidir. Şehrin batı yakasında yer alan Cevşen Dağının eteklerinde konuşlanmıştır. Bu meşhed, yapımından sonraki üç yüzyıl boyunca

⁴¹ Hilmi Ziya Ülken, **İslam Sanatı**, İstanbul, 1948, s. 207-209

⁴² **Türk Tarihi (Osmanlı Devletine Kadar Türkler)**, Yayına haz. Halil Berktaş vd.,C.1, s. 404-405

önemli değişikliklere uğramıştır. En eski parçası, Zengi döneminden kalma olan çift kubbeli mozodir. Meşhedin su yolları, kuzeydoğu cephesinin köşesinde yer almaktadır ve Nureddin Zengi tarafından 1146 yılında yapılmıştır.

Ana girişi büyük bir taştan yapılmıştır. Kapının yapım tarihi 1189'dur. Meşhed, içinde barındırdığı mihrap ve üç kubbeyle kutsal bir yerdir. Kuzey tarafında yer alan sütundaki kubbelerde çeşitli detaylar mevcuttur⁴³.

Nureddin Bimaristanı:

Nureddin Zengi, hastanesini h. 543 ile 548 m.1148/1153 yılları arasında inşa ettirmiştir. Bu hastane yine Nureddin Zengi tarafından su kanalı güzergahında bulunmaktadır. Sadece giriş kısmı ve dış duvarın bir tarafı sokağa bakmaktadır. Bu duvar, depremler yüzünden defalarca zarar görmüşü ve yeniden onarıma tabi tutulmuştur. Hastanenin ana giriş kapısı, orijinal değerlerini yitimiş olmasına rağmen bünyesinde süslemeleri barındırmaktadır. Kapının üst kısmında oyma bir kemer mevcuttur. Dikkat çeken başka bir husus da köşe başlarını saran taşların kesme olmasıdır ki plan bu kesilmeden sonra yapıyı oluşturan taşların örülmesi değişiklik göstermektedir. Bu durum herhangi bir teknikle izah edilmemekte, muhtemelen

⁴³ Allen, Terry. 2003. "**Mashhad al-Muhassin**" In **Ayyubid Architecture**. Occidental, CA: Solipsist Press; Tabbaa, Yasser. 1997. **Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo**, The Pennsylvania State University, The Pennsylvania State University Press. 109-110; Rihawi, Abdul Qader "Arabic Islamic, Architecture in Syria. **Damascus: Ministry of Culture and National Heritage**",1979, s.140, http://archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=2700

duvarı ören ustanın köşe başlarını bu şekilde bağlamaya mecbur olmasından kaynaklanmaktadır⁴⁴.

Yine Nureddin Zengi tarafından Şam'da yapılan ve “*Nuristan*” olarak adlandırılan başka bir hastane hakkında Eşref BUHARALI makalesinde şu bilgileri aktarmaktadır:

“Nureddin Zengi'nin Şam'da yaptırdığı hastane ülkesinde inşa ettirdiği pek çok hastanenin en büyüğü ve en önemlisi idi. Sultan Nureddin Mahmud Zengi Haçlılarla savaştığı sırada bir Frank komutanını esir almış o da canını kurtarmak için 5 kale ve 500.000 dinar fidye vermiştir. Sultan elde ettiği bu parayı yaptıracığı hastane için harcamıştır. Bir yüksek tıp okulu halinde gelişen ve kendi adıyla anılan “Nuristan” hastanesinde herkes tedavi edilirdi. Hatta bizzat kendisi gelip bu hastanede tedavi olmuştur. Burada ender bulunan ilaçlar bile yoksul zengin ayrılmaksızın herkese verilirdi. Daha sonraki yüzyıllarda bu hastane bir tıp okulu (medresesi) olarak faaliyet göstermiştir. Meşhur tarihçi İbnü'l-Esir (1232) bu hastanede muayene olduktan sonra doktor ona bedava ilaç verince itiraz ederek varlıklı biri olduğunu söylemiştir. Hekim ona “*Durumunuzu biliyorum. Ancak herkes Nureddin Zengi ihsanından yararlanıyor. Hatta Selahaddin Eyyubi'nin çocukları ve onun hanedanına mensup insanlar bile bu hastanenin ilaçlarından karşılıksız olarak faydalanıyor. Sultan, burayı yoksul ve zengin Müslümanlara vakfetmiştir*”⁴⁵.

⁴⁴ <http://sonic.net/~tallen/palmtree/ayyarch/ch8.htm>

⁴⁵ Eşref Buharalı, “Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memlüklerde Sağlık Hizmetleri”, Ankara Üniversitesi **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.15, Sayı:40, s.31

Kütüphaneler

Eyyubiler devrine ait olan en zengin kütüphane Kadı'l-Fadıl (1135-1200) tarafından 1184 tarihinde Kahire'de inşa ettirilmiştir. Kitaplarının önemli bir bölümü Fatimilerin saray kütüphanesinden temin edilmiştir. Kaynaklar, bu kütüphanenin 10.000 veya 12.000 cilt olduğunu nakleder. Eyyubiler devrinde Mısır'da kurulan diğer kütüphane Muhammed b. Adil'in Kahire'de 1224 yılında kurduğu Darü'l-hadis'de bulunmaktaydı. Haleb'te de Eyyubiler devrinde *Zahiriyye*⁴⁶ ve *Şerefiyye* medreselerinde birer kütüphane yer almaktaydı. Bunlardan birincisi Selahaddin Eyyubinin oğullarından biri tarafından Zahiriyye medresesinde diğeri ise Şerefüddin Abdurrahman el-Acemi (öl. 658/1259) tarafından kendi adıyla anılan medresesinde yapılmıştır⁴⁷.

⁴⁶ Zahiriyye Medresesi, Haleb'te el-Melikü'z-Zahir tarafından yapımı başlatılan ve onun ölümünden sonra 616 (1219-20) yılında bitirilen medresedir. Aynı plan özelliklerine sahip bir bina olmasına rağmen üç kubbeli mescidi ve doğudaki büyük eyvandan başka kuzeyinde iki küçük eyvanın ortasında yer alan giriş eyvanının bulunmasıyla farklı bir durum arz eder. Ayrıca mescidin batısındaki salon da farklı bir mimari bölüm oluşturmaktadır. Bkz. Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", **İ.A.** C.12, s.31

⁴⁷ **Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. 14. S. 233-237. Ayrıca bkz. Ramazan Şeşen, **Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti**. s.267-271

SONUC

Haleb, konumu itibari ile oldukça hareketli bir tarihe sahiptir. Bu kentte, kısa aralıklara farklı devletlerin ve hanedanlıkların var olması da bu tezimizi güçlendirmektedir. Haleb çok yoğun bir tarihi sürece ev sahipliği yaptığını görmekteyiz.

Haleb, birçok medeniyetin izlerini bünyesinde bulundurmaktadır. Ancak şurası kesindir ki en çok da Türk medeniyetinin eserleri bu kentte varlığını korumaktadır. Zira incelediğimiz dönem ve sonrasında bu kente ağırlıklı olarak Türkler hakim olmuş ve bu bölgenin kontrolünde kilit rol oynamışlardır. Haleb'in Türk toprakları haline gelmesi il birlikte bu şehrin dokusu ve ruhu Türk kültürü ile bezenmiştir.

Günümüzde Suriye toprakları içinde yer alan Haleb, yakın zamanda da Osmanlı devletinin, bulunduğu bölgedeki göz bebeği olmuş ve imrenilen bir kent unvanını almıştır. Bu unvanı almasında, burada yetişen ilim adamlarının rolü büyük olmuştur.

Haleb, her ne kadar günümüzde Türkiye toprakları içinde olmasa da bu kentle olan bağımız, oradaki geçmiş medeniyetimizin eserleri ile canlılığını korumaktadır. Halen binlerce soydaşımıza da ev sahipliği yapmaktadır.

Haleb'e ait birçok deyim, atasözünün (Örn. *Haleb yolunda deve aramak, Haleb oradaysa arşın burada* vs.) edebi eserlerin varlığı, bu kentin sosyal ve kültürel yaşamımızda önemli bir paya sahip olduğunu göstermektedir.

ÖZET

İnsanoğlunun ortaya çıkışından günümüze kadar olan tarihi süreci değerlendirdiğimizde bazı şehirlerin ve yerleşim yerlerinin ön planda olduğunu görmekteyiz. Bu tür yerler genelde verimli, bereketli, kolay ulaşım ağına sahip yerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Haleb şehri de bulunduğu konum itibari ile uğruna birçok mücadelenin verildiği bir yerleşim yeri olmuştur. Tarihi oldukça hareketli geçmiştir. Haleb'in tarihinde 10. yüzyılın sonunda Arap hakimiyetinin son bulduğu görülmektedir. 11. yüzyıldan itibaren Selçuklularla birlikte Haleb'te Türk hakimiyeti başlamıştır. Selçuklulardan sonra Zengiler, Eyyubiler, Memlükler ve Osmanlılar sırasıyla Haleb'te bulunmuşlardır.

Haleb'teki tarihi dokuyu incelediğimizde bu kentin yoğun şekilde Türk kültürünü taşıdığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Haleb'e sahip olan Türk devletleri bu kente kendi medeniyetlerinin izlerini sağlam şekilde bırakmışlardır. Bugün o izlerden birçoğu hala dimdik ayakta durmaktadır. Haleb, Türk tarihi ve kültürü açısından son derece önemli bir yere sahiptir.

ABSTRACT

If we examine the process from humanity's starting date until today we can see this situation: Some cities are more important than the others. This thesis, of course, is not the valid for all cities.

Aleppo is an owner of the Mesopotamian civilizations. In the city now there are many historical places and parts which are belong to the different civilizations. Near these, Aleppo, unfortunately had lived many wars. Therefore it had been destructed many times. Aleppo is now in the Arabic geography. It is Syria's city. In history Aleppo was a Turkish city between the 11th and the 20th centuries.

In the 11th century Seljuqids were in Aleppo so Turkish sovereignty had started with them. Then the Zangids, Ayyubids, Mamluks and Ottomans were in Aleppo. So this city is very important for Turkish culture.

KAYNAKÇA

- Abu'l Farac Tarihi, Gregory Abu'l Farac, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara, 1950
- Allen,Terry, "**Madrasah al-Muqaddamiyah**" **In Ayyubid Architecture**. Occidental, CA: Solipsist Press,2003
- Alptekin, Coşkun, **The Reign of Zangi**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum, 1978
- Alptekin, Coşkun, "Aksungur el-Porsuki", **İ.A.**, C.2., Ankara, 1989
- Alptekin, Coşkun, **Dimaşk Atebliği (Tog-Teginliler)**, İstanbul, 1985
- Aslanapa, Aslanapa, Türk Sanatı I, MEB Kültür Yay, Ankara
- Ataoglu, Remzi, "Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Davud'un Siyasi Faaliyetleri" Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C.16, Sayı 27, 1963
- Ayalon, D., "Mamlüks", **The Encyclopaedia of Islam**, Edited by C.E. Bosworth and others, Volume VI
- Basuguy, Bedrettin, **Selahaddin-i Eyyubi Devrinde İlmî Faaliyetler**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., İstanbul, 2006
- Bayat, Fazıl, "İmadüddin Zengi ve Musul Atabeyliği" **Türkler**, C.4
- Becker, C.H., "Aiyubides" **First Encyclopaedia of Islam**, Volume I, Edited by: M. Th. Houtsma and others, 1987
- Bezer, Gülay Öğün, "Zengiler" **Türkler**, C.4
- Bezer, Gülay Öğün, "Seyfeddin Gazi I" **İ.A.**, C.37
- Bezer, Gülay Öğün, "Seyfeddin Gazi II" **İ.A.**, C.37
- Bosworth, Cliford Edmund, **Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri Tarihi**, İstanbul, 2005

Buharalı, Eşref, Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memlüklerde Sağlık Hizmetleri, **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı:40**, Ankara

Can, Yılmaz, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, TDV yay. Ankara, 1995

Commins, David, **Historical Dictionary of Syria**, The Scarecrow Press, London, 1984

Çakar, Enver, **17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri**, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2006

Çelebi, Evliya, **Seyahatname**, Birleşik Yay., İst. 1996, C. 8-9-10

Çoruhlu, Yaşar, **Türk İslam Sanatının ABC'si**, Kabalcı Yay. İstanbul, 2000

Demir, Ahmet, “Eyyubiler Devrinde Nusaybin”, **Makalelerde Mardin I**, Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 2007

Doğuşundan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız

Eğilmez, Mustafa, “Musul ve Haleb Atabeyi Nureddin Mahmud”, **Türkler**, C.4

el-Azhari, Taef Kamal, **The Saljuqs of Syria**, Berlin, 1997

Fazıl, Sanaullah Mawlawi, **The Decline of the Saljuqid Empire**, University of Calcuta, 1938

Gonella, Julia, **The Citadel of Aleppo**, Switzerland, 2008

Gonella, J., “The Citadel of Aleppo: Recent Studies”, **Muslim Military Architecture in Greater Syria, From the Coming of Islam to the Ottoman Period**, Edited by: Hugh Kennedy, Netherland, 2006

Gök, Halil İbrahim, **İbn Hallikanda Selçuklu Biyografileri II**, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Edebiyat Dergisi, Konya, 2006

Gök, Halil İbrahim, **Musul Atabegliği; Zengiler**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001

Gül, Muammer, “Ön Asya’da Bir Türk Devleti: Eyyubiler (1175-1250),” **Türkler**, C.5

Hasan, İbrahim, **İslam Tarihi**, Kayıhan Yay., İstanbul, 1985

Heidemann, S., “Zangi”, **The Encyclopaedia of Islam**, Edited by. P.J Bearman and others, Volume:XI, 2002

Hitti, Philip K., **History of Syria**, London, 1951

Humphreys, R. Stephen, **Towards a History of Aleppo and Damascus in the Early Middle Ages, 635-1260 C.E, Islamic area Studies Project**, Kyoto-Japan1997

Humphreys, Stephen, **Zengids, Ayyubids and Seljuqs, The New Cambridge Medieval History**, Volume:IV, Edited by: David Luscombe, Cambridge Univ.Press, USA, 2004

Humphreys, R. Stephen, **From Saladin to the Mongols**, Newyork, 1977

İbnü’l Adim, **Bugyetü’t-Taleb fi’t-Tarih-i Haleb**

İbnü’l Azim, **Azimi Tarihi**, Çev. Ali Sevim, TTK Yay., Ankara, 1988

İbn-i Cübeyr, **Endülüsten Kutsal Topraklara**, Çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003

İbnü’l Esir, **El-Kamil Fi’t-Tarih**, Çev. Abdülkerim Özaydın, İst.1987

İbnü’l Ezrak, **Tarih-i Meyyafarikin ve Amid**, Çev. Ahmet Sevrar, Erzurum **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, Editör: P.M. Holt, İstanbul, 1997, C.4

Kafesoğlu, İbrahim, “Atabeylikler”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976

Karaarslan, Nasuhi Ünal, “Hamdaniler”, **İ.A.**, TDV Yay., Ankara, 2007

Kennedy, Hugh, **An Historical Atlas Of Islam**

Kırkıl, Emin, **Selçuklular Döneminde Halep**, Doktora Tezi, Fırat Ün. Sosyal Bil. Enst. Elazığ-1999

Kılıç, Mustafa, **Melik Nasır Selahaddin Yusuf II Devrinde Eyyubiler Devleti**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enst., İstanbul, 2001

Kök, Bahattin, “Nureddin Mahmud Zengi” **İ.A**, C.33

Kök, Bahattin, “Musul ve Halep Atabeyi Mevdud ve Zamanı”, **Türkler**, C.4

Köymen, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara,1963

Merçil, Erdoğan “**Mirdasiler**” **İ.A**. TDV yay

Merçil, Erdoğan, **Sultan Selahaddin Eyyubi'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri**, **Bellekten**, C.LIV/209

Özaydın, Abdülkerim, “Seyfüddeve el-Hamdani” **İ.A.**, c.37

Özaydın, Abdülkerim, “Salih b. Mirdas” **İ.A.**, C.36

Poole-Lana Stanley, **The Mohammedan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions**, <http://books.google.com.tr/>

Richards, D.S, **The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fi'il-ta'rih**, Part 3

Ruggles, Fairchild, Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies, **State University of Newyork Press, USA, 2000**

Salibi, Kamal S., **Syria Under Islam**, Newyork

Sevim, Ali, **Suriye Selçukluları I (Fetih'ten Tutuş'un Ölümüne Kadar)**, Ankara Ün. Basımevi, 1965

Sevim, Ali, **Tutuş'un Saltanatı Ele Geçirme Teşebbüsü**, Belleten Dergisi, TTK Basımevi, Ankara,1963

Sevim, Ali, **Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Bugyetü't-Taleb fi tarihi Haleb'ten Seçmeler**, TTK Basımevi,1982

Sevim, Ali, "İbnü'l Adim, Bugyet'üt-Taleb, Selçuklularla İlgili Kayıtlar", **Makaleler 3**, Berikan Yay. Ankara 2005

Sevim, Ali, "Bugyetü't-Taleb Fi Tarih-i Haleb'e Göre Emir Aksungur", **Makaleler 1**, Berikan Yay. Ankara, 2005

Sevim, Ali, "Bugyetü't-Taleb Fi Tarihi Haleb'e Göre Haleb Selçuklu Meliki Fahrü'l-Mülük Rıdvan", **Belleten Dergisi**, TTK Yay., C.XXXIV, Sayı:133, Ankara, 1970

Sevim, Ali, "Suriye Selçukluları Devleti", **Makaleler 3**, Berikan Yay., Ankara, 2005

Sevim, Ali, "Haleb Selçuklu Melikliği Alp-Arslan ve Sultan Şah Devirleri I. Alp-Arslan Devri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniv. DTCF Tarih Araştırmaları Enst., 1981-1982

Sevim, Ali, "Temürtaş'ın Haleb Hakimiyeti", **Makaleler 1**, Berikan Yay. Ankara 2005

Sevim, Ali, **Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur**, TTK Yay., Ankara, 1990

Sevim, Ali, **İbnü'l Kalanisi'nin Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Kayıtlar**, Belgeler, Türk Tarih Kurumu Yay., C. XXIX, Sayı:33, Ankara, 2008

Sobernheim, M., "**Halab**", **First Encyclopaedia of Islam**, Edited by. M. Th. Houtsma and others, Volume III, 1987

Süryani Mihailin'in Vakainamesi, Çev. Hrant D. Andreasyan, 1944

Şeşen, Ramazan, “Eyyubiler”, **İ.A.**, TDV yay, İst.1995

Şeşen, Ramazan, “Selahaddin-i Eyyubi”, **TDV İA**, c.36

Şeşen, Ramazan, **Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti**, Edebiyat Fak. Basımevi, İst.1983

Şeşen, Ramazan, **Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlûklar**, İstanbul 2007

Şeşen, Ramazan, “Eyyubiler”, **Türkler**, C. 5

Tabbaa, Yasser, **Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo.**

Tabbaa, Yasser, *Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo*, The Pennsylvania State University Press, 1997

Tekindağ, M.C., “Melik Zahir Gazi”, **İ.A.**

Tellioglu, Ömer, **Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah'ın Camii'ü'd-Düvel'inden Hamdaniler Kısımının Metin Neşri ve Tercümesi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bil. Enst., İstanbul, 1994

Tomar Cengiz, “el-Melikü'n-Nasır, Yusuf”, TDV İA, c. 29

Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye, (Siyasi Tarih, Alp-Arslan'dan Osman Gazi'ye)**, Turan Neşr. İst.1971

Türk Tarihi (Osmanlı Devletine Kadar Türkler), Editör: Halil Berktaş vd., Milliyet Yay., C.1

Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çev. Hrant D. Andriasyan, TTK Yay. Ankara, 1962

Ülken, Hilmi Ziya, **İslam Sanatı**, İstanbul Teknik Üniversitesi Yay. 1948

Uyumaz, Emine, **Türkiye Selçuklu Devleti Eyyubi Münasebetleri**, **Türkler**, c.5

Yazıcı, Nesimi, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, TDV Yay. Ankara, 2002

Yazıcı, Talip, “Haleb”, **İ.A.**, İstanbul, 1997

Yetkin, Suut Kemal, **İslam Mimarisi**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları, Erzurum, 1959

Yürekli, Tülay, “Musul Atabegliği’nde Ekonomik Hayat”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Ankara Üniversitesi, DTCF Yay.

Yürekli, Tülay, **Zengiler Döneminde Musul ve Çevresi**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Ankara, 2009

Zakkar, Suhayl, **The Emirate of Aleppo**, El-Risalah Publishing House, Beirut,1970

http://www.archnet.org/library/sites/one-site.jsp?site_id=2691

<http://sonic.net/~tallen/palmtree/ayyarch/ch8.htm>

EK 1: RESİMLER VE KROKİLER LİSTESİ

- 1. Hicri 10. Yüzyılda Haleb Şehrini Gösteren Bir Kroki**
- 2. XI. yüzyılda Haleb ve Civarını Gösteren Harita**
- 3. Haleb'te bir mahalleyi gösteren kroki**
- 4. Haleb şehrinin önemli mimari eserlerinin bir arada görünümü**
- 5. Zahiriyeye Medresesinin genel görünümü**
- 6. Kamiliye medresesi kuzey batısı**
- 7. Kamiliye Medresesi girişi**
- 8. Mukaddemiye Medresesi avlusu**
- 9. Şadbaht Medresesi girişi**
- 10. Şadbaht Medresesi kuzey eyvanı**
- 11. Bab-ı Kinnesrin genel görünümü**
- 12. Bab-ı Antakiye genel görünümü**
- 13. Dekke Meşhedi 1**
- 14. Dekke Meşhedi 2**
- 15. Halaviye Medresesi ve Camii**
- 16. Şerefiye Medresesi girişi**
- 17. Haleb Ulu Camii minaresi**
- 18. Nureddin Maristanı girişi**
- 19. Haleb Kalesi**
- 20. Haleb kalesinin ana girişi**
- 21. Haleb iç kale kapısından bir görüntü**
- 22. Bosra, Gümüştekin Medresesi**

23. Firdevs Medresesinin avlusundan bir görünüm

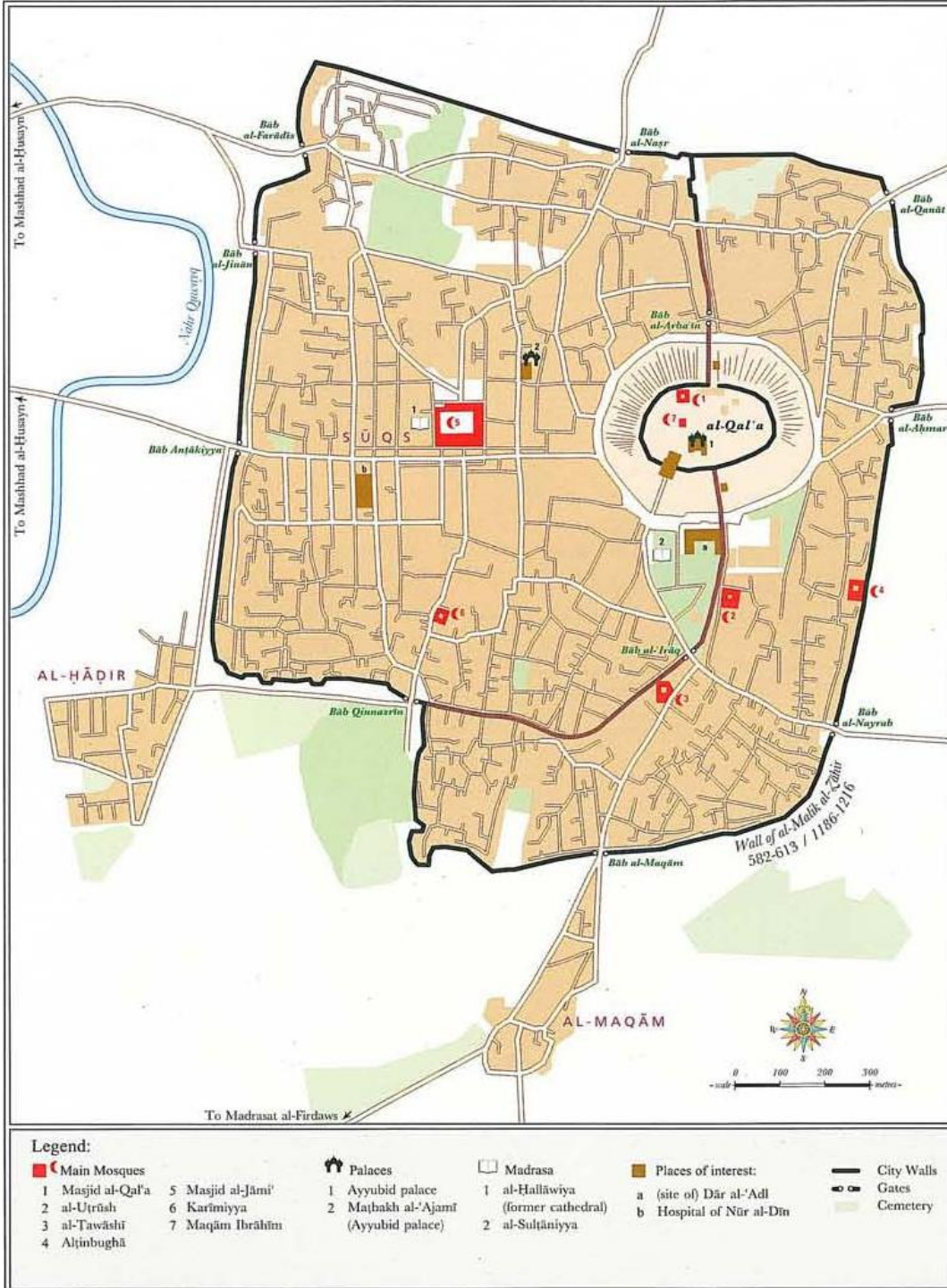
24. Firdevs Medresesinin uzunlamasına kesiti

25. Adiliye Medresesi planı

26. Melik Zahir Gazi'nin sarayının üç boyutlu görünümü

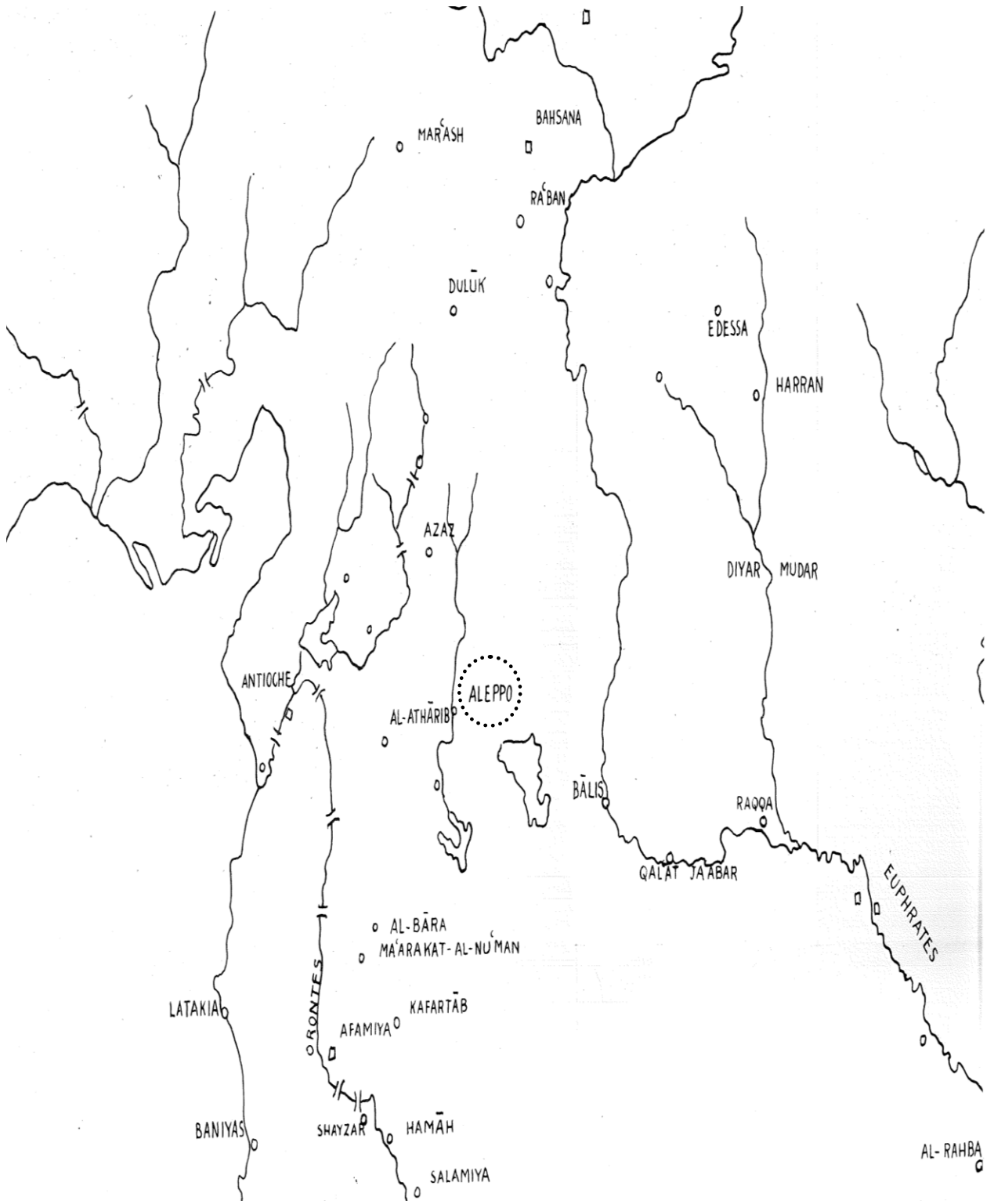
EK 2 : ŐEKİLLER ve TABLOLAR LİSTESİ

- 1. Hamdanoğullarının Soy Kütüğü**
- 2. Hamdani Yöneticileri ve Görev Süreleri**
- 3. Mirdasi Emirleri**
- 4. Mirdasi Hanedanlığının Haleb'teki Soy Kütüğü**
- 5. Suriye Selçukluları Soy Kütüğü**
- 6. Eyyubiler'in Dımaşk Kolu**
- 7. Selahaddin Eyyubi'nin Soy Kütüğü**
- 8. Tablo : 3 Evkaf Defterlerine Göre Haleb Medreseleri**
- 9. Tablo 4: Evkaf Defterlerine Göre Haleb Camileri**
- 10. Tablo 5: Haleb Mahallelerindeki Mescid Sayıları**

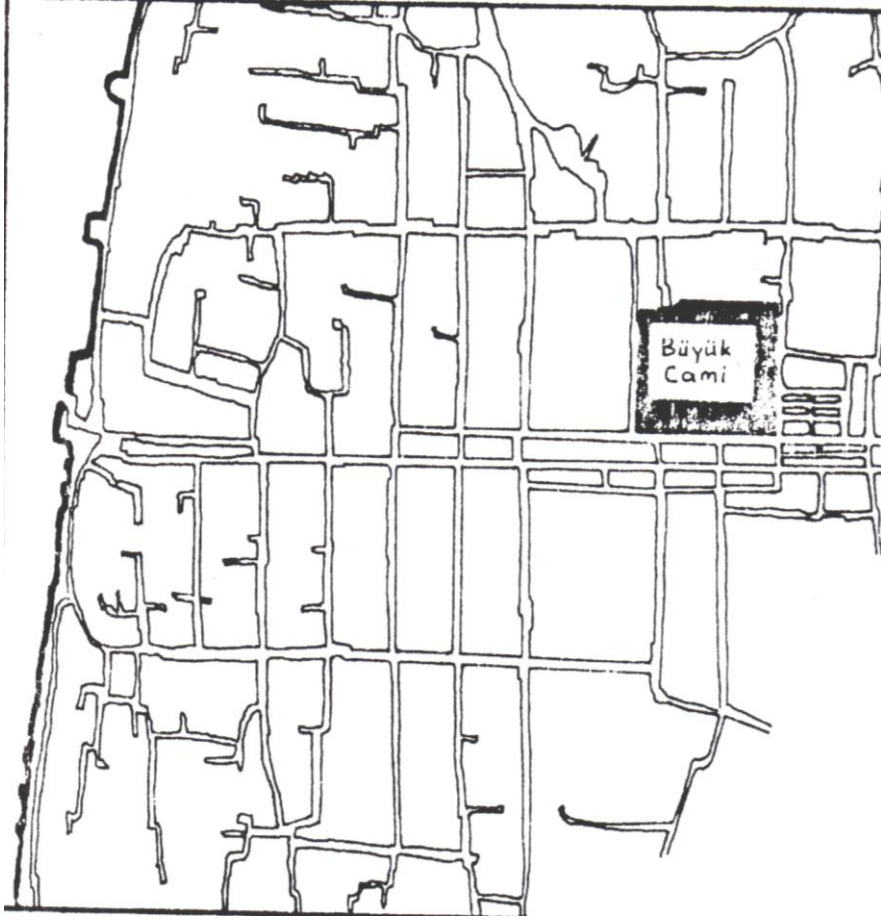
Resim 1: Hicri 10. Yüzyılda Haleb Şehrini Gösteren Bir Kroki

Kaynak: Hugh Kennedy, **An Historical Atlas Of Islam**

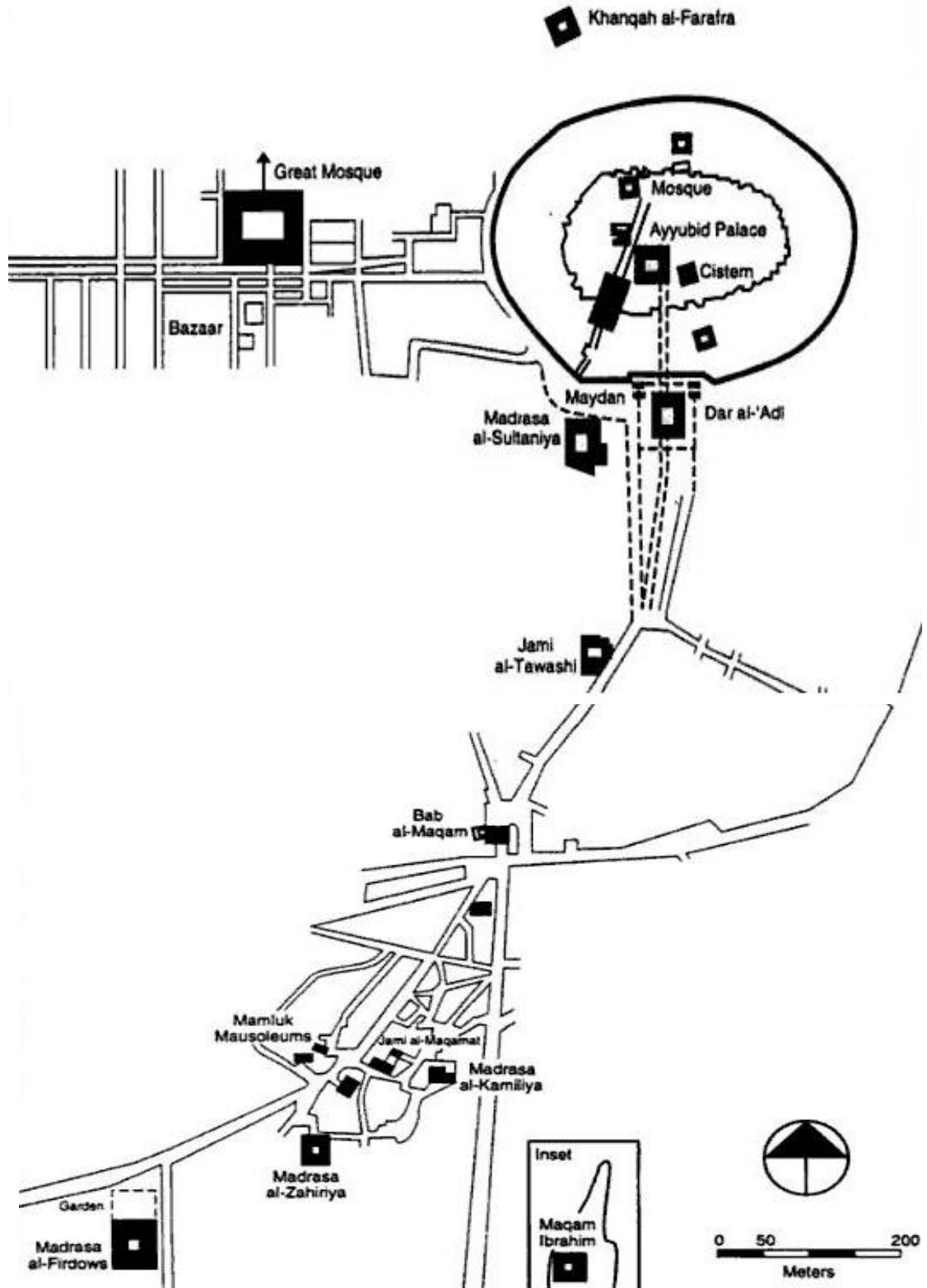
Resim 2: XI. yüzyılda Haleb ve Civarını Gösteren Harita

Kaynak: Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, El-Risalah Publishing House, Beirut, 1970

Resim 3: Haleb'te bir mahalleyi gösteren kroki

Kaynak: Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*

Resim 4: Haleb şehrinin önemli mimari eserlerinin bir arada görünümü

**Kaynak: *Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies,*
Fairchild Ruggles**

Resim 5

Archnet Resim Kodu	ICR2468
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Zahiriye Medresesinin genel görünümü
Kaynak kodu	158 AL 25 5S 1

Resim 6

Archnet Resim Kodu	ICR2453
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Kamiliye Medresesi kuzey batısı
Kaynak kodu	158 AL 25 5Ka 1

Resim 7

Archnet Resim Kodu	ICR2456
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Kamiliye Medresesi girişi
Kaynak kodu	158 AL 25 5Ka 2

Resim 8

Archnet Resim Kodu	ICR2449
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Mukaddemiye Medresesi avlusu
Kaynak kodu	158 AL 25 5K 1

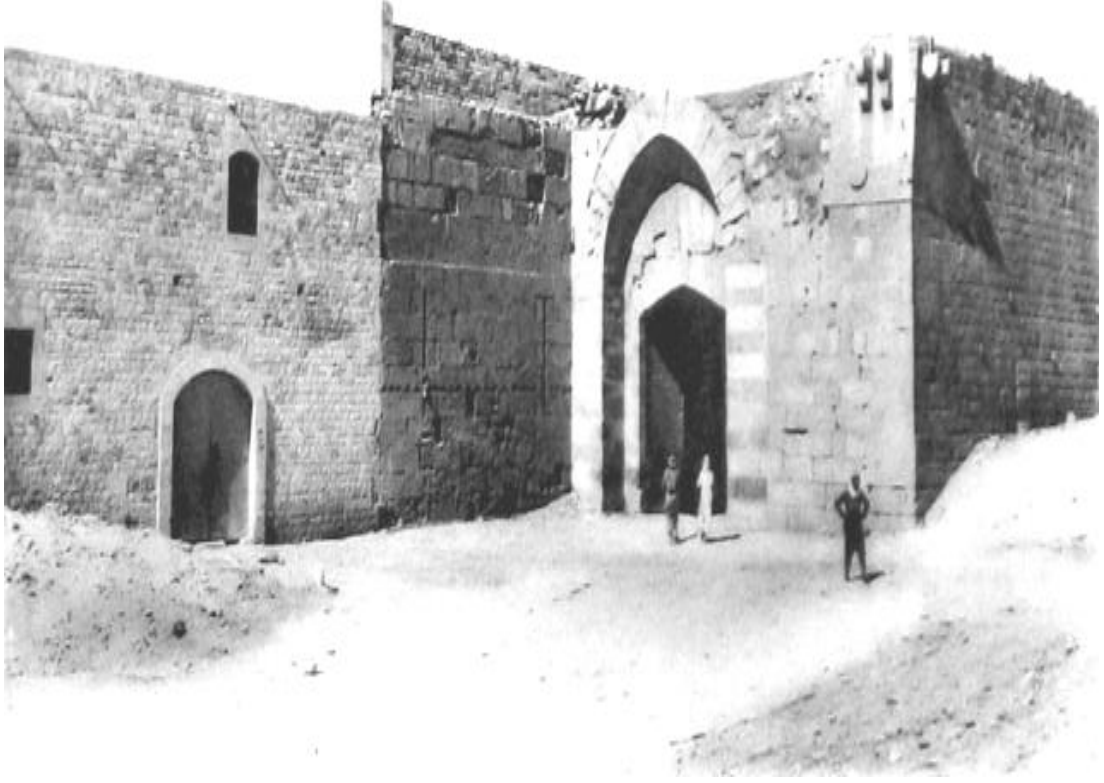
Resim 9

Archnet Resim Kodu	ICR2462
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji Kütüphanesi
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Şadbaht Medresesi girişi
Kaynak kodu	158 AL 25 5M 1

Resim 10

Archnet Resim Kodu	ICR2465
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji Kütüphanesi
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Şadbaht Medresesi kuzey eyvanı
Kaynak kodu	158 AL 25 5M 2

Resim 11

Archnet Resim Kodu	ISY0827
Fotoğraf Tarihi	1940
Fotoğrafçı	Jean Sauvaget
Fotoğrafın Telif Sahibi	P. Geuthner, Paris
Kaynak	Sauvaget, Jean. 1941. Alep, Essai sur le Développement d'une Grande Ville Syrienne, des Origines au Milieu du XIXe Siècle. Paris: P. Geuthner.
Eserin Adı	Bab-1 Kinnesrin genel görünümü
Kaynak kodu	

Resim 12

Archnet Resim Kodu	ICR2299
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji Kütüphanesi
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Bab-ı Antakiye Genel Görünümü
Kaynak kodu	158 AL 25 13A 1

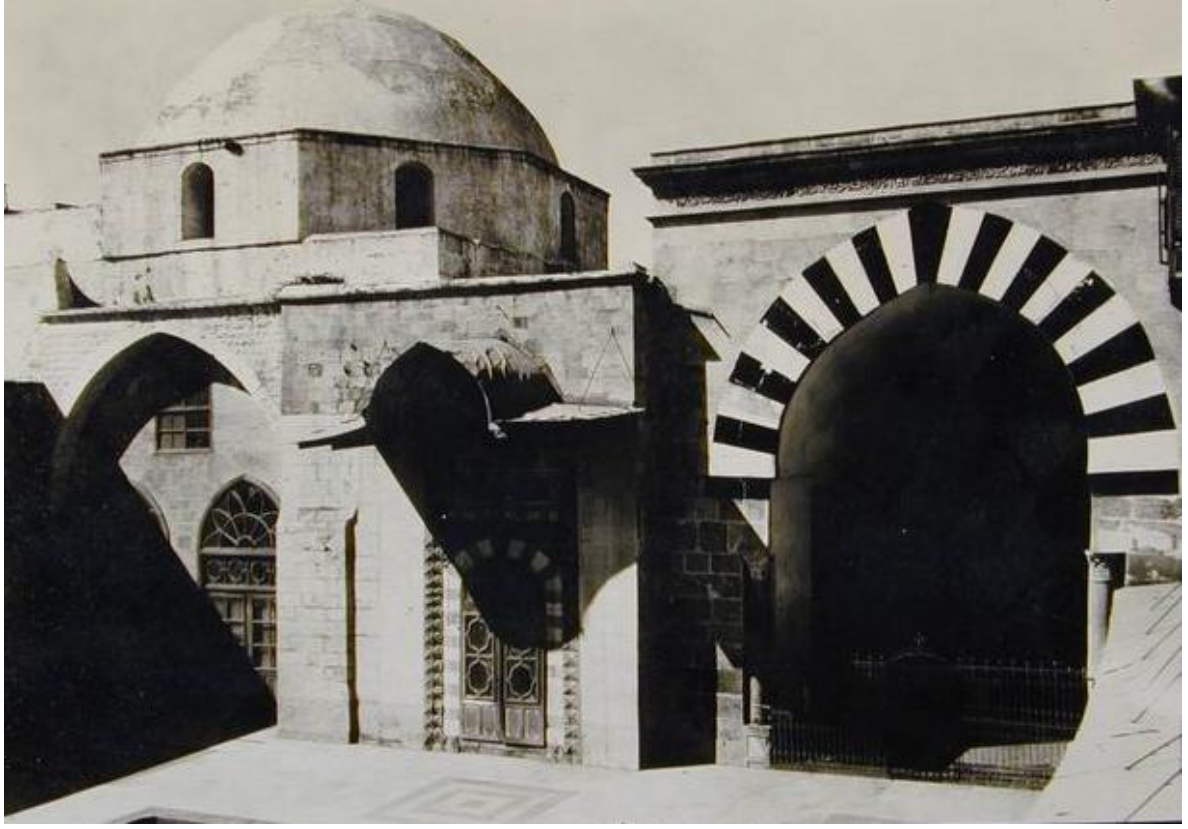
Resim 13

Archnet Resim Kodu	ISY0854
Fotoğraf Tarihi	1940
Fotoğrafçı	Jean Sauvaget
Fotoğrafın Telif Sahibi	P. Geuthner, Paris
Kaynak	Sauvaget, Jean. 1941. <i>Alep, Essai sur le Développement d'une Grande Ville Syrienne, des Origines au Milieu du XIXe Siècle</i> . Paris: P. Geuthner.
Eserin Adı	Dekke Meşhedî 1
Kaynak kodu	

Resim 14

Archnet Resim Kodu	ICR2361
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji Kütüphanesi
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Dekke Meşhedi 2
Kaynak kodu	158 AL 25 2C 1

Resim 15

Archnet Resim Kodu	ICR2445
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji Kütüphanesi
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Halaviye Medresesi ve Camii
Kaynak kodu	158 AL 25 5H 1

Resim 16

Archnet Resim Kodu	ICR2475
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji Kütüphanesi
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Şerefiye Medresesi Girişi
Kaynak kodu	158 AL 25 5Sh 1

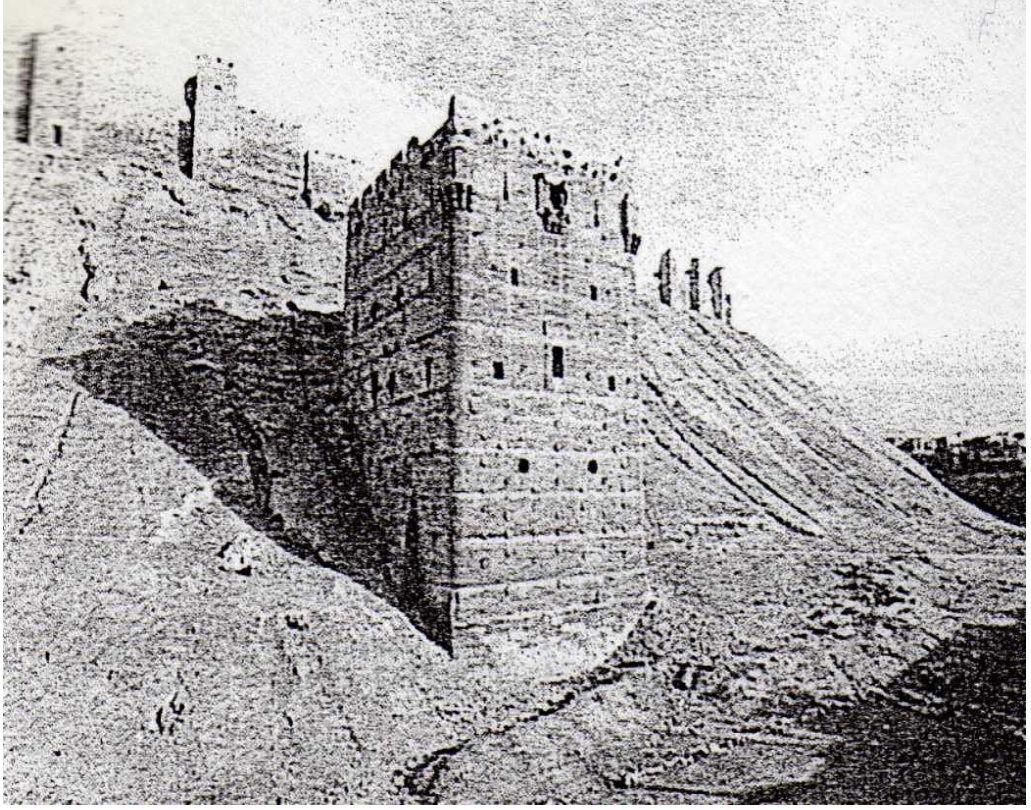
Resim 17

Archnet Resim Kodu	ICR2324
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji Kütüphanesi
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Haleb Ulu Camii Minaresi
Kaynak kodu	158 AL 25 13Ct MG Mi 1

Resim 18

Archnet Resim Kodu	ICR2512
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji Kütüphanesi
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Nureddin Maristanı Girişi
Kaynak kodu	158 AL 25 8N 1

Resim 19: Haleb Kalesi

Kaynak: İslam Ansiklopedisi

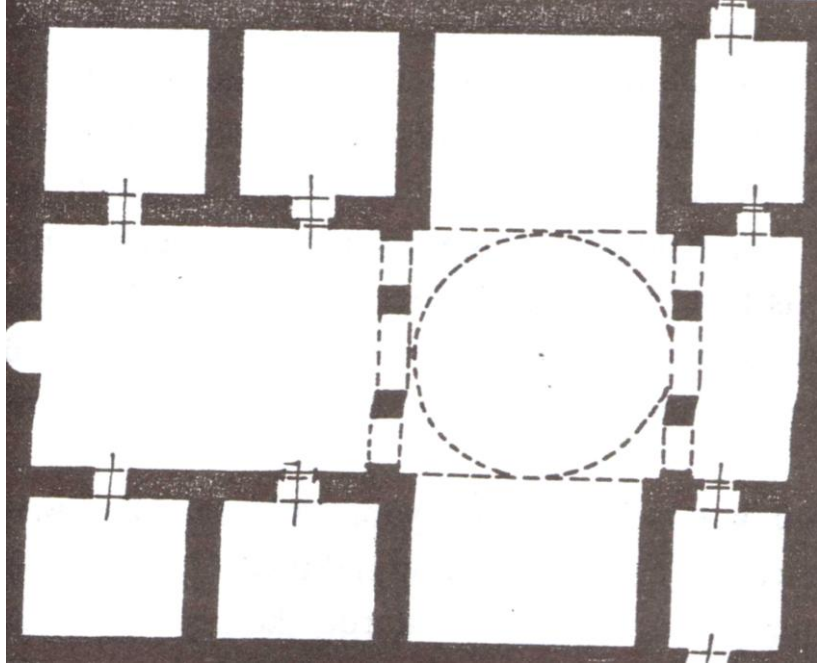
Resim 20

Archnet Resim Kodu	ICR2310
Fotoğraf Tarihi	20. yüzyılın başları
Fotoğrafçı	K.A.C. Creswell
Fotoğrafın Telif Sahibi	Creswell Arşivi, Harvard Koleji Kütüphanesi
Kaynak	Güzel Sanatlar Kütüphanesi, Harvard Koleji
Eserin Adı	Haleb kalesinin ana girişi
Kaynak kodu	158 AL 25 13Ct BM 1

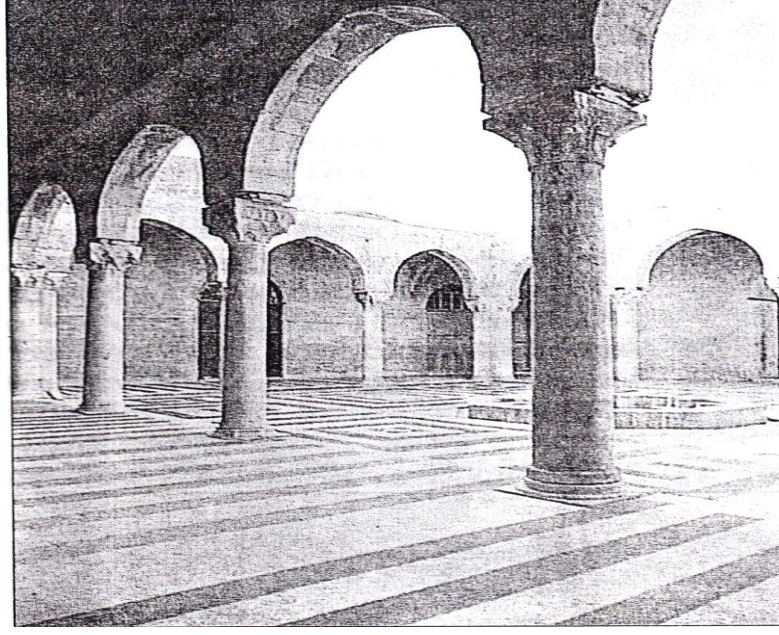

Resim 21: Haleb, iç kale kapısından bir görüntü.

Kaynak: Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I*

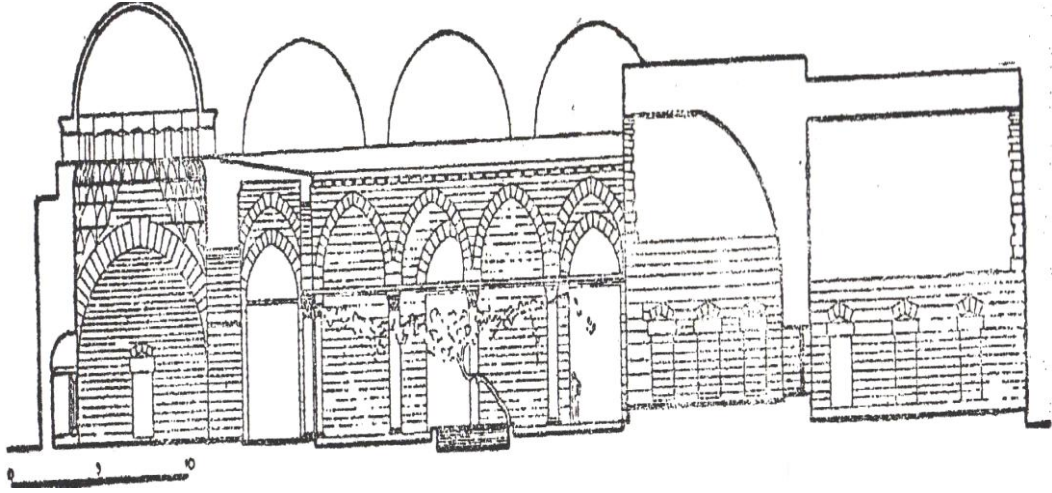

Resim 22: Bosra, Gümüştekin Medresesi Kaynak: *Türk Tarihi (Osmanlı Devletine Kadar Türkler)*

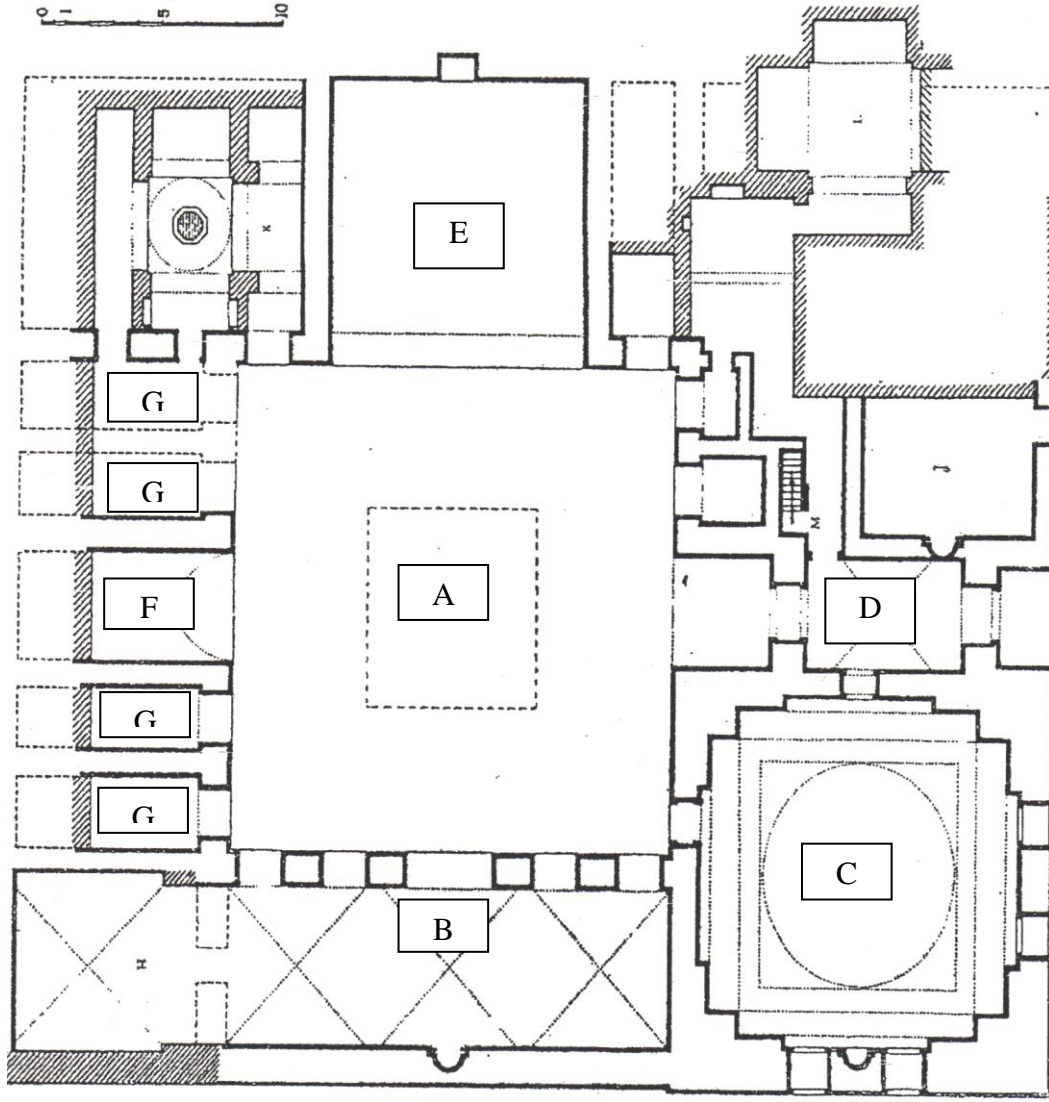
Resim 23: Firdevs Medresesinin avlusundan bir görünüm-Haleb

Kaynak: İslam Ansiklopedisi

Resim 24: *Medreset-el-Firdevs* (Cennet Medresesi)'in uzunlamasına kesiti

Kaynak: Hilmi Ziya Ülken, *İslam Sanatı*

Resim 25 : Adilîye Medresesi planı

Kaynak: Suut Kemal Yetkin, *İslam Mimarisi*

B- Mescit

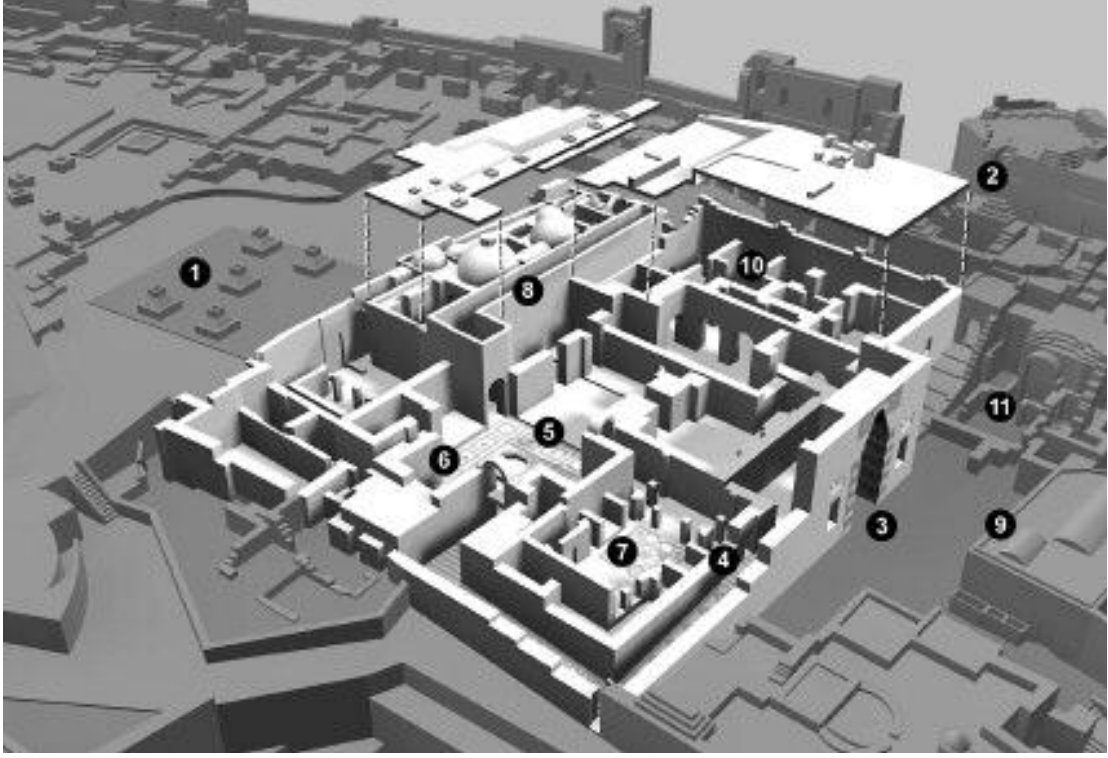
C- Kubbeli türbe

D- Giriş (Portal, Dehliz, iç kapı revakı)

E- Büyük Eyvan

F- Küçük Eyvan

G- Odalar

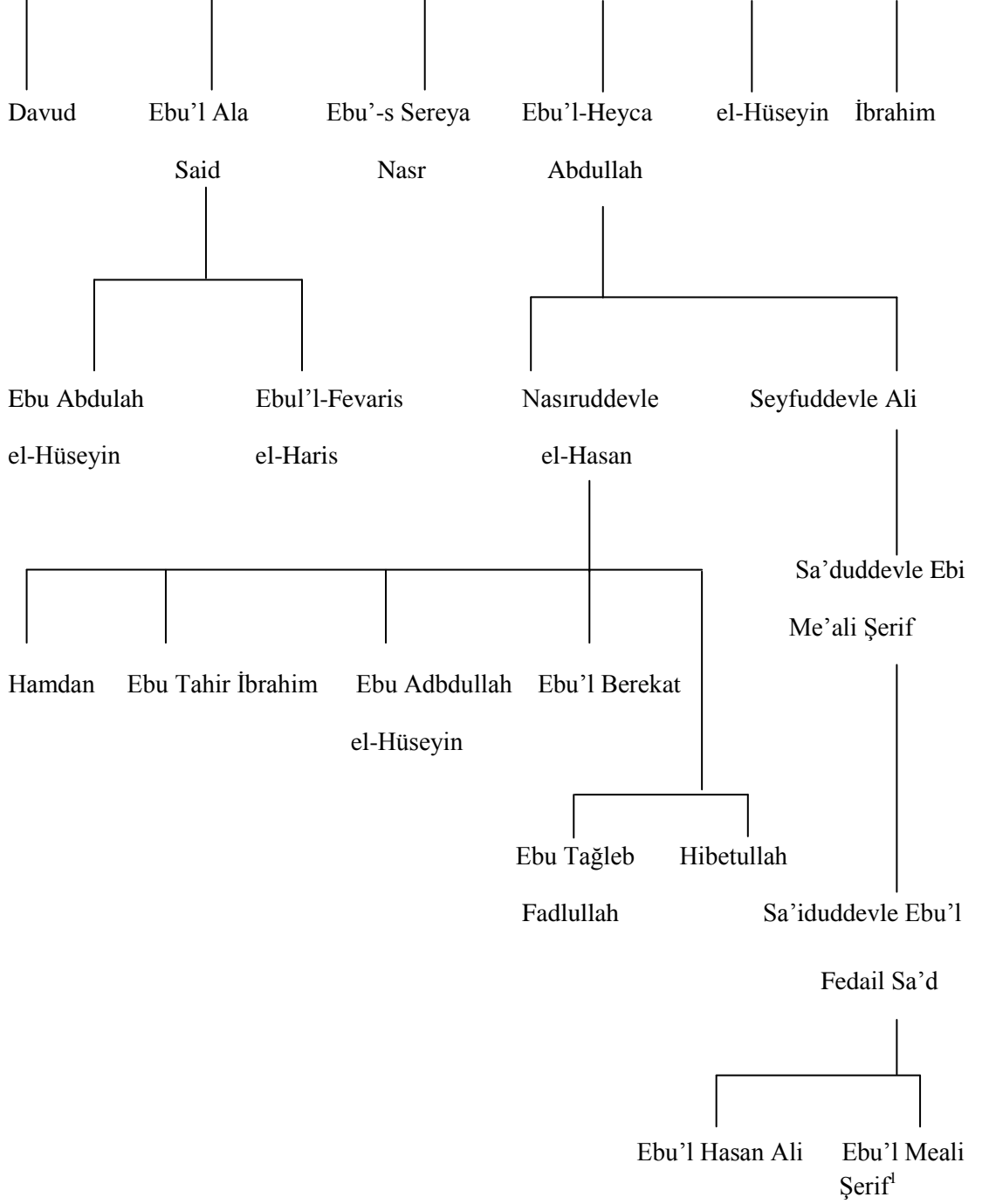
Resim 26: Melik Zahir Gazi'nin Sarayının üç boyutlu görünümü

Kaynak: Syria: The Medieval Citadels Between East and West, Ed. Stefano Bianca

1. Eyyubilere ait sarnıç
2. Memlük kulesi
3. Giriş kapısı
4. Güçlendirilmiş giriş
5. Ana avlu
6. Dekore edilmiş dinlenme alanı ve çeşme
7. Küçük avlu
8. Hamam
9. Helenistik çağdan kalma duvar
10. Cephanelik

Şekil 1: HAMDANOĞULLARININ SOY KÜTÜĞÜ

Hamdan b. Hamdun

¹ Ömer Tellioglu, *Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah'ın Camii'ü'd-Düvel'inden Hamdaniler Kısmının Metin Neşri ve Tercümesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bil. Enst., İstanbul, 1994, s. 35

Tablo 1: HAMDANI YÖNETİCİLERİ VE GÖREV SÜRELERİ

A. Musul Hamdanileri

1. Nasırüddeve (Ebu Muhammed Hasan)	317-358/929-968
2. Uddetüddeve (Ebu Tağlip Gazanfer)	358-369/968-979
Büveyhi Hakimiyeti	369-379/979-989
3. İbrahim (Ebu Tahir)	379-380/981-991
4. Hüseyin (Ebu Abdullah)	379-380/981-991

(Büveyhiler ve Ukayliler)

B. Haleb Hamdanileri

1. Seyfüddevle (Ebu'l-Mehasin Ali)	333-356/944-967
2. Sa'düddeve (Ebu'l-Meali Şerif)	356-381/967-991
3. Saidüddeve (Ebu'l Fezail Sa'd)	381-392/991-1001
4. Ali (Ebu'l-Hasan)	392-394/1001-1003
5. Şerif (Ebu'l-Meali)	394/1003

(Fatımiler)¹

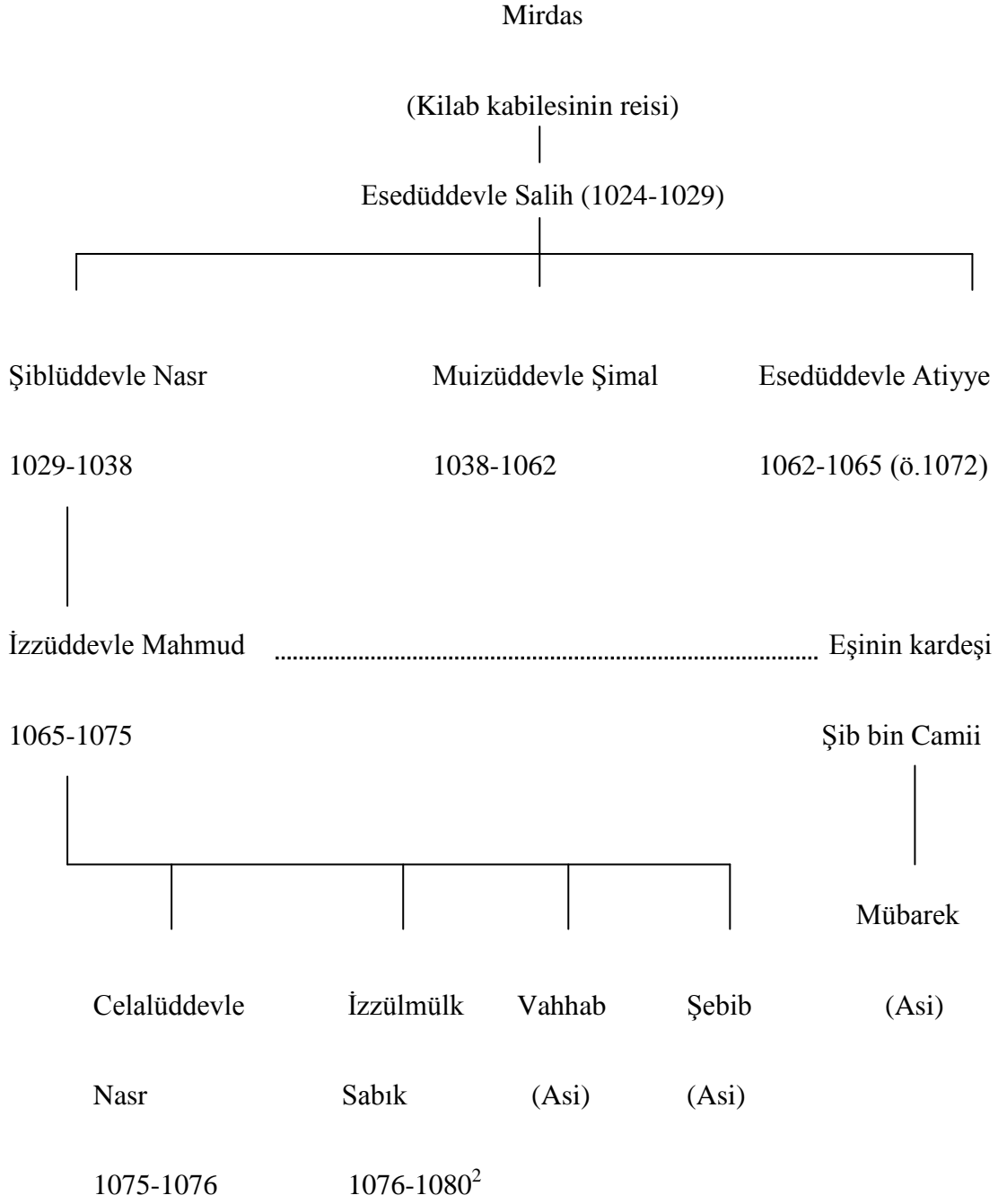
¹ İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul, 1985, C.4, s. 11

Tablo 2: MİRDASI EMİRLERİ

Esedüddeve Salih b. Mirdas	415 (1024)
Şiblüddeve Nasr b. Salih	420 – 429 (1029 – 1038)
Birinci Fatımi hakimiyeti	429 (1038)
Muizüddeve Simal b. Salih	433 (1042, birinci hakimiyeti)
İkinci Fatımi hakimiyeti	449 (1057)
Reşidüddeve Mahmud b. Nasr	452 (1060, birinci hakimiyeti)
Muizüddeve Simal	453 (1061, ikinci hakimiyeti)
Ebu Züabe Atyye b. Salih	454 (1062)
Reşidüddeve Mahmud	457 (1065, ikinci hakimiyeti)
Celalüddeve Nasr b. Mahmud	467 (1075)
Ebü'l-Fezail Sabık b. Mahmud	468-473 (1076-1080)

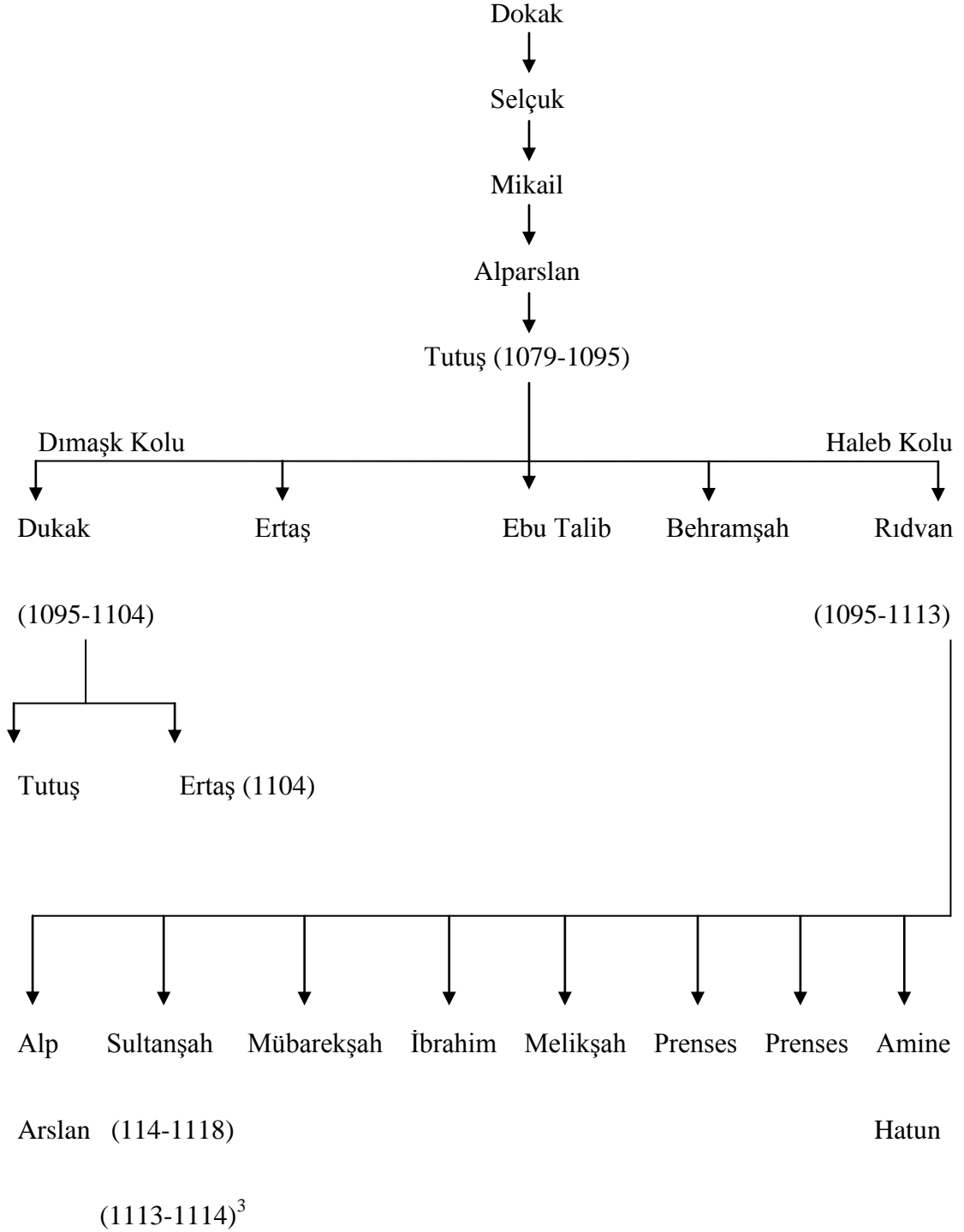
Kaynak: İslam Ansiklopedisi

Şekil 2: MİRDASI HANEDANLIĞININ HALEB'TEKİ SOY KÜTÜĞÜ

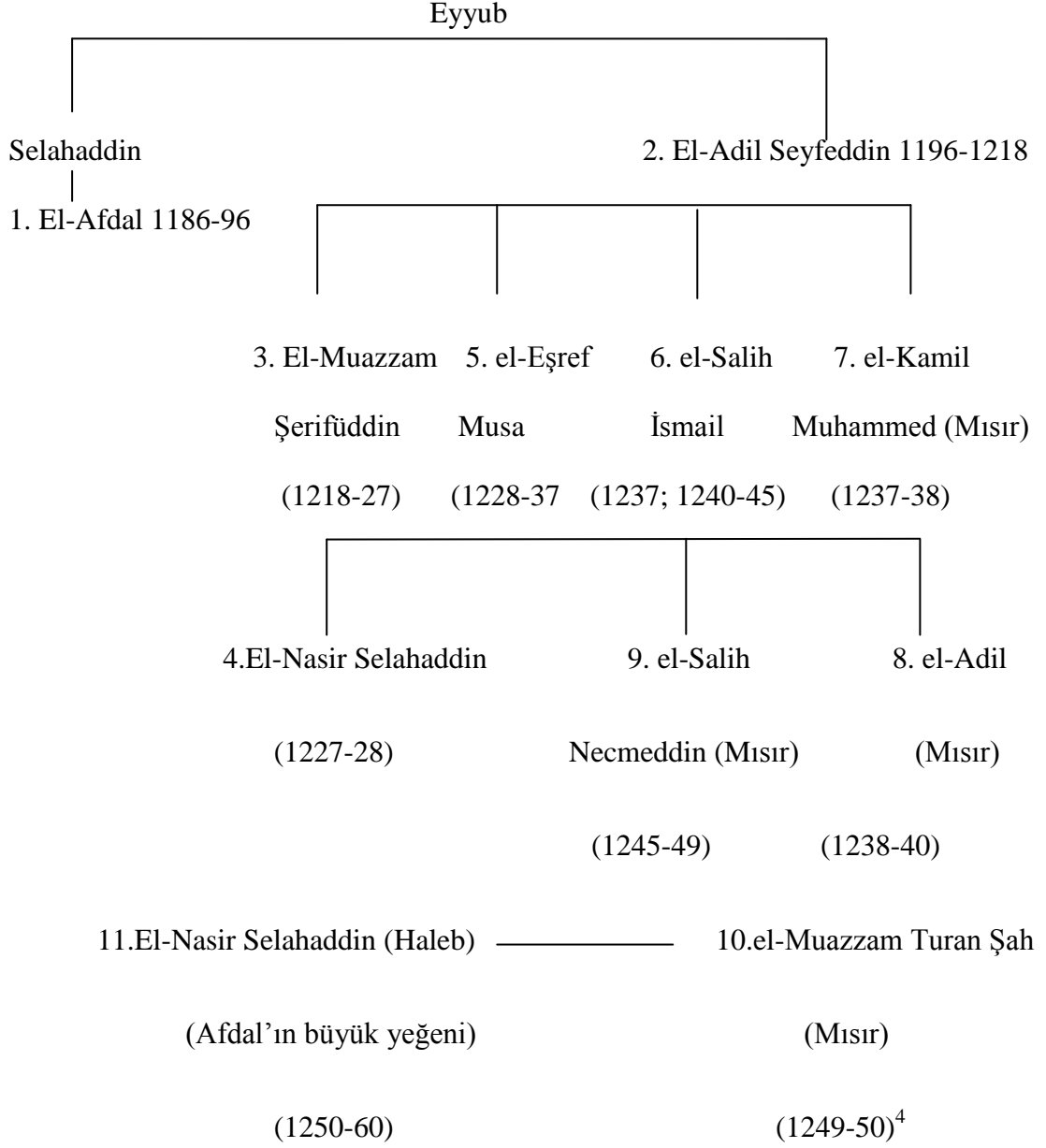
² Kamal S. Salibi, *Syria Under Islam*, Newyork, s. 106

Şekil 3: SURIYE SELÇUKLULARI SOY KÜTÜĞÜ

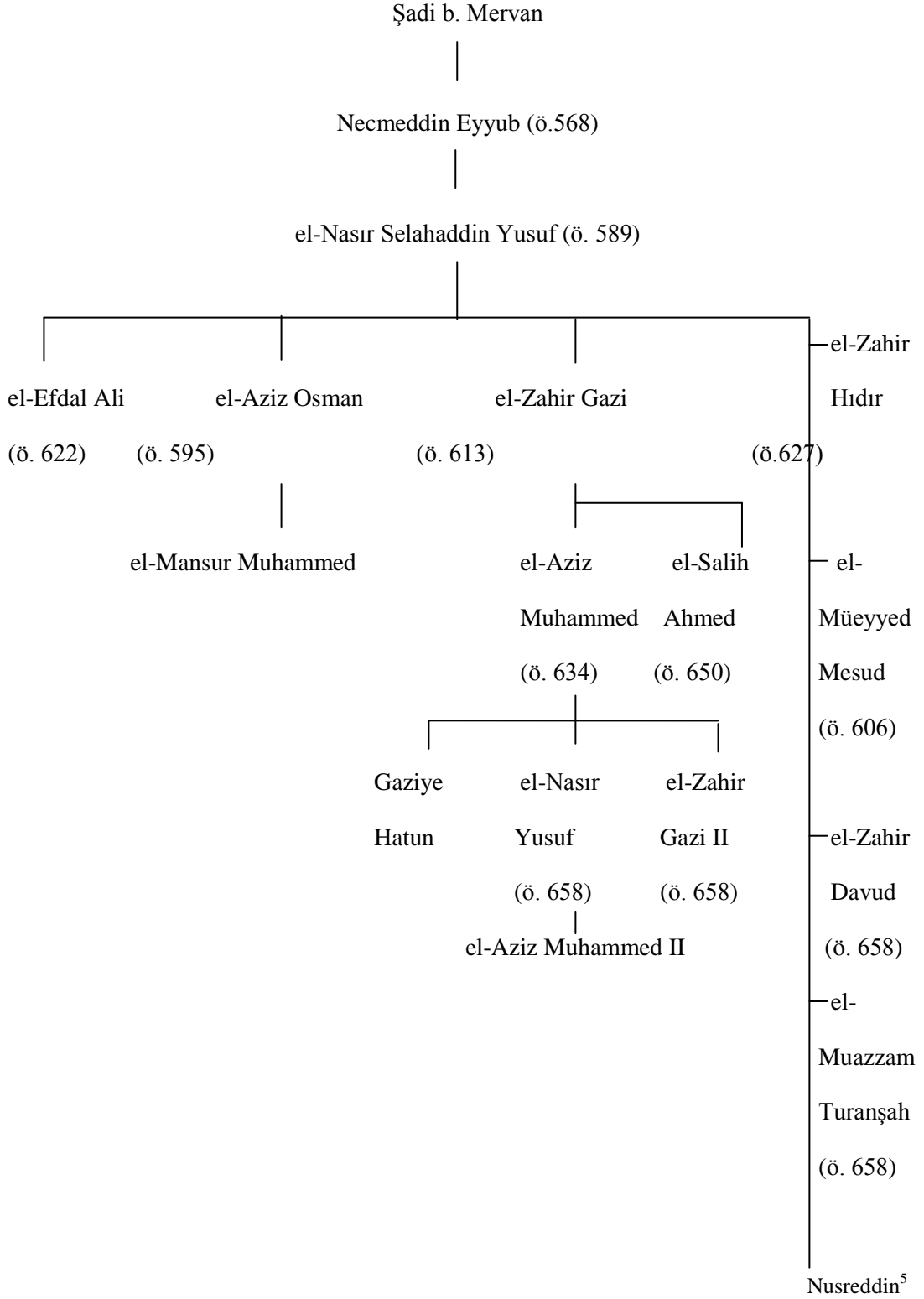
³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, TDV Yay. Ankara, 2002, s. 404

Şekil 4: EYYUBİLER'İN DIMAŞK KOLU

⁴ Hitti, a.g.e., s. 627

Şekil 5: SELAHADDİN EYYUBİ'NİN SOY KÜTÜĞÜ

⁵ R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, Newyork, 1977, s. 389

Tablo : 3 Evkaf Defterlerine Göre Haleb Medreseleri

Medrese Adı	Mevkii	İnşa/Bani	Tarihi (Hicri)	Mezhebi	Geliri
Argutiyye Ma'at Türbe	fi tahti'l-kal-a				8.313
Asruniyye	Süveykati Ali	Nureddin Barak b. Sen'arım	550	Şafiyye	26.318
Ata Bekiyye el-Beratiyye	Dahil-i bab-ı Bankosa				3.014
Ata Bekiyye-i Civaniyye	Dahil-i Bab-i'n-niri				3.350
Buldukiyye	Mahalle-i Kellase				1.600
Caviliyye		Afifuddin Muhammed b. Abdurrahman el-Cavili	563	Hanefiyye	9.541
Cemaliyye	Haric-i Bab-i'l Makam			Hanefiyye	8.556
Cerdekiyye	Suk-i sabun et-Tahtani	Emir İzzeddin Cerdik en-Nuri			7.716
Esediyiye-i Beraniyye					1.428
Esediyiye-i Civaniyye	Dahil-i bab-ı Kısırın	Eseduddin Şir-i gûh			20.529
Firdevs					10
Haddadiyye	Sahatbeze				312
Halaviyye	Kurbi'l-cami'i-kebir			Hanefiyye	22.868
Hüsrev Paşa	der nefsi-i Haleb	Hüsrev Paşa	Tamam değil		
İbn Aşayir					2.433
Kırtasiyye					25
Kiltaviyye		Emir Toktimur el-Kiltavi	825	Hanefiyye	9.953
Mukaddemiyye	Mahalle-i Cellum	İzzeddin Abdülmelik el-mukaddem		Hanefiyye	11.351
Poladiyye	Haric-i Bab'il-Mekam				
Revahiyye	Süveykata-i Hatem				2.336

Sahabiyye	Fi-mahalle-i sahat-beze	İbn Sevad (Kadı Bahaeddin Ebu'l Hasan Yusuf)	601		2.467
Salahiyye	Kurb-i Dar'ü-s sade				14.258
Seydi Ali B. Said El-Malati	Mahalle-i beyaza			Hanefiyye	29.967
Seyyid Hamza B. Seyyid Ebu Bekir Caferi	Nezd-i Cami'il Kebir				3.991
Sultaniyye				Hanefi-Şafi	12.366
Şadbahtiyye	Kurb-i Darı's Sa'ade	Cemaluddin Sadbaht b Abdullah		Hanefiyye	14.371
Şehabiyye	Suveykak				2.000
Şekriyye	Suveykak-ı Hatem				5.037
Tanrıverdi b. Abdullah				Hanefi-Şafi	4.200
Tanrıvermişiyiye ve Mektebuhu	Kurb-i Cam-i Atruş				33.945
Zahiriyye	Haric-i babi'l makam	Sultan el-Melik ez-Zahir Gıyaseddin Gazi	616		8.500
Yekun					163.222

Bu Tablo Ankara Üniversitesi DTCF'de bulunan Prof. Dr. Üçler BULDUK'un notlarından alınmıştır.

Tablo 4: Evkaf Defterlerine Göre Haleb Camileri

CAMİ ADI	MEVKİİ	GELİRİ	CAMİ ADI	MEVKİİ	GELİRİ
ABBASİ	Dahil-i bab-ıl Makam	2.814	KAVATISA	Mahalle-i Kavatisa	720
ABDURRAHİM	Mahalle-i Kellase	1.827	KEVAKEBİ	Mahalle-i Cellum	3.184
ALTUNBOĞA	Sahat-ı Altun Boğa	22.414	KIRTASIYYE	Dahil-i Bab'ı-n Nasır	20.914
ARGUN	Sahatbeze	1.020	LEBEN	Mahalle-i Şeri'atlu	1.359
AŞIK TİMUR	Dahil-i Babi'n Niri	13.026	MEHARİBE	Haric-i Bab'ıl Cenan	1.464
ATRUŞ	Dahil-i Babi'n Niri	27.920	MENĞİLİ BOĞA		14.460
BAHSİTA	Mahalle-i Bahsita	3.072	MEŞŞATİYYE	Şuk-i Meşatiyye	864
BAHTİ	Mahalle-i Akyol	1.149	MEYDANCI	Mahalle-i Elmacı	3.168
BALABAN	Mh. Cisri Zelahik	932	MİHMANDAR	Mahalle-i Fırak	11.777
BEDRİ	Haric-İ Bab-i Antakiyye	4.000	MİNARE	Mahalle-i Fasile	1.284
BERSİN	Mh. Telaraniyyin	1.916	MUHASSIL	Dahil-i Bab'ı Kışrın	10.304
BİNBOĞA EN-NASİRİ	Kurb-i Dar-i's-Se'ade	744	NASİRİYYE	Medresti's-Şehabiyye	1.878
BÜKRECİ	Mahalle-i Hacılar	3.668	OĞUL BEY	Mahalle-i Oğul Bey	12.496
CAMİ'İL KEBİR (Enevi)	Cami Kebir	133.074	SAFİYN	Haric-i Babi'l Cenan	5.773
CAMİ'İL KEBİR	Mahalle-i Bankusa	7.378	SEFAHİYYE	Sahatbeze	27.893
DEBBAĞA	Mahalle-i Debbagin	3.754	SERAVİ	Mahalle-i Beyaza	21.250
DEBBAĞA (Ruhi)		3.110	SEYYİDE	Sahatbeze	696
EBU BEKİR	Mh. Cisri Zelahik	1.632	SİNAN BEY	Mahalle-i Akabe	15.892
EL KA'İ	Dahil-i Bab'm- Niri	696	SULTANİYYE	Cami medrese	0
EL-KASSAB	Mahalle-i Cellum	1.136	SÜLEYMAN	Mahalle-i Tut'i	6.512
ENES BEY	Mahalle-i Karlık	2.143	ŞEREF	Haric-i Babi'n Nasr	1.988
EZ-ZEYT-İ(Havrani)	Mh cübbi Esedullah	906	ŞÜABİYYE	Mahalle-i Cellum	1.484
FAKİR	Mh cübbi Esedullah	1.256	TANRIVERDİ	Sahatbeze	29.230
FEVKANİ	Mahalle-i Fasile	724	TANRIVERDİ B ABDULLAH	Sahatbeze	29.230

FİRDEVS	Haric-i Bab'il Makam	6.787	TAVAŞI	Dahil-i Babin-Niri	6.871
GARBİYYE ŞEHİR	Cami'i-l Kevakebi	324	TEVBE	Haric-i bab-i Niri	2.309
HACI SÜLEYMAN B EYYUB	Dahil-i Babin-Niri	6.648	TEVBE	Bahsita	1.242
HADDADİN	Mh. Şüveysatiyye	5.733	TOĞAN	Haric-i Babi'l Cenana	896
HAKAN	Mahallei Akabe	840	TORUNTAY	Haric-i Babi-n niri	4.866
HAN- ES SULTAN	Mahallei Kellase	799	USTADAR	Mahalle-i Meşşatin	2.434
HOCA	Mahallei Bahsita	380	ZEKİY		8.813
HUSREV PAŞA	Sahatbeze	184.059	Yekun		701.803
KADI ASKER	Mahallei Kadı Asker	2.784	MELİK EL MÜEYYED CAMİ	Mısır	64.461
KALE-İ HALEB	Kale	192	SULTAN GAVRİ CAMİ	Mısır	15.790
KARLIK		1.695	yekun		80.251

Bu Tablo Ankara Üniversitesi DTCTF'de bulunan Prof. Dr. Üçler BULDUK'un notlarından alınmıştır.

Tablo 5: Haleb Mahallelerindeki Mescid Sayıları

MAHALLE	MESCİD (Adet)	MAHALLE	MESCİD (Adet)
Akabe	5	Lukbad	1
Akyol	6	Makabir-u-l Garb	1
Bab-ı Kışrın	3	Çukur Kistil	1
Babu'l Makam	1	İbn Mar'aş	1
Beyaza	6	Han-ı Sebil	1
Cübbi Esadullah	4	Harab hanı	1
Cübeyle	9	Dudu	3
Çukurcuk	2	Anter	1
Dahil-i Babı'n Nasr	5	Remadiye	1
Dahil-i Babı'n Niri	4	Meşşatı	1
Elmacı	4	Melendi	1
Fasile	1	Tatarlar	2
Firak	5	Cücüköğlü	1
Hamza Bey	2	Şeri'atlı	3
Haric-i Babı'n Cenân	7	Til Arraniyyin	1
Haric-i Babı'n Nasr	5	Ekrad	2
İbn (Kistil) Yakub	2	Kist-il Maverdi	1
İbn Sellar	4	Süveykat-i Ali	6
İbni Kezlek	2	Cellum	12
Kal'atü's-şerif	4	Zaviye	1
Kara Resul	1	Bendere	4
Kellase	2	Dellalin	2
Mihmad Bey	6	Göllüce	1
Musabin	5	Ferrabin	1
Saçl-u Han-ı Tahtani	1	Hacılar	2
Saçl-u Han-ı Fevkani	2	Sahut Altun Boğa	2
Safsaf	3	Sahtiyin	3
Sanduk Baluç	1	Ebrac	1
Sümeşatiyye	2	Sahatbeze	5
Süveykat-i Hatem	2	Bahsita	7
MAHALLE		TOPLAM	60

Bu Tablo Ankara Üniversitesi DTCF'de bulunan Prof. Dr. Üçler BULDUK'un notlarından alınmıştır.

